

Proef ingediend met het oog op het behalen van de graad van Master in de
Kunstwetenschappen en Archeologie

ARCHEOLOGIE VAN DE LAATMIDDELEEUWSE 'HETEROSEKSUALITEIT'

*Onderzoek naar 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de
Lage Landen aan de hand van seksuele insignes.*

LISA FENUCCI
2020-2021

Promotor: Prof. Dr. Barbora Wouters
Letteren & Wijsbegeerte

Archaeology of 'Heterosexuality' in the Late Middle Ages

A study of Late Medieval 'heterosexuality' in the Low Countries through the lens of the sexual badges.

Dankwoord

Ik wil graag Prof. dr. Barbora Wouters bedanken om niet alleen ondersteuning te bieden tijdens het onderzoek en het uitschrijven van deze masterthesis, maar ook voor het begrip omtrent mijn leerstoornis, dyslexie. Voor de eerste keer in mijn universitaire loopbaan voelde ik mij begrepen. Zo kon ik mijn frustraties, twijfels en angsten die voortvloeden uit het label dyslexie kwijt. Iedere student met of zonder leerstoornis heeft dan ook een Prof. dr. Wouters als ondersteuning nodig. Mijn ouders en mijn stiefpapa Jan wil ik bedanken om te zorgen dat ik tijdens het schrijven overladen werd met alle zorgen die ik op dat moment nodig had. Als laatste zou ik graag nog mijn vriendin Maura bedanken: voor alle keren dat ik mijn gedachtegangen tegen je kwijt kon, voor alle keren dat ik zei: “mag ik je iets vragen?”, voor alle keren dat je me terug motiveerde, voor alle keren dat je gewoonweg voor me klaarstond.

Abstract

Author: Lisa Fenucci

Title: Archaeology of heterosexuality in the Late Middle Ages. A study of late Medieval 'heterosexuality' in the Low Countries through the lens of in the sexual badges.

University: Vrije Universiteit Brussel

Supervisor: Prof. Dr. Wouters

In the research on sexuality in the past, particular attention is paid to sexual relationships that deviate from the norm. Because the focus lies mainly on sexual relationships that deviate from the norm, little attention is paid to the study of the norm itself, namely 'heterosexuality'. In this thesis, I try to investigate this blind spot in the research field by analyzing late medieval sexual insignia. These are metal badges made of lead and tin depicting a sexual theme. These sexual insignia are largely found in the Low Countries. My methodology consists of a literature review, the cataloguing of the existing sexual insignia and the creation of a theoretical framework, within which these insignia can be optimally understood and interpreted. The emphasis lies on four relevant themes: the evolution of sexual imagery through time, it's relationship with the Catholic Church; gender and class differences. These four themes have been selected on the basis of, and are substantiated by the proposed theoretical framework. At the end of this thesis I discuss how the results can tell us more about heterosexuality in the Late Middle Ages in the Low Countries.

Keywords: Heterosexuality, Late Middle Ages, Sexual Badges, Low Countries

Trefwoorden: heteroseksualiteit, late middeleeuwen, seksuele insignes, Lage Landen

Samenvatting

In de studie van seksualiteit binnen het archeologisch onderzoeksveld wordt er heel wat aandacht besteed aan seksualiteiten die afwijken van de norm. De norm, namelijk heteroseksualiteit, wordt daarentegen niet of nauwelijks in vraag gesteld, en daardoor ook niet onderzocht. Het doel van deze masterproef is heteroseksualiteit van de late middeleeuwen in de Lage Landen aan de hand van de seksuele insignes te onderzoeken. Zo ontstaat de onderzoeksvraag: *‘Wat kan de gelaagdheid in de seksuele insignes meer vertellen over ‘heteroseksualiteit’ in de late middeleeuwen in de Lage Landen?’*

Om op deze vraag een antwoord te bieden, gaat het onderzoek van start met het theoretisch kader. In het theoretisch kader wordt er aandacht besteed aan het concept van seksualiteit en heteroseksualiteit, waaruit blijkt dat deze concepten ontstaan zijn in de 19de eeuw. Daarom kunnen de concepten niet alleen bestempeld worden als modern, maar zijn deze concepten afhankelijk van tijd en context. De constructie van heteroseksualiteit past daardoor in de visie van de sociaal constructivisten, die op haar beurt weer past in de grotere discussie van de sociaal constructivisten vs. de essentialisten. De relatie tussen gender en (hetero)seksualiteit is ook een essentieel element in het onderzoek naar heteroseksualiteit in de late middeleeuwen. Verder moet de onderzoeker zich bewust zijn vanuit welke bril of onderzoeksveld hij/zij onderzoek doet.

Het theoretisch kader zorgt ervoor dat de laatmiddeleeuwse seksualiteit kort kan gedeconstrueerd worden. Uit deze deconstructie volgt dat de christelijke leer seksualiteit organiseerde aan de hand van natuurlijke vs. onnatuurlijke handelingen, waarbij de natuurlijke handelingen gericht moesten zijn op de voortplanting. Een ander aspect is dat het vrouwelijke gender passief en het mannelijke gender actief moet zijn tijdens de coïtus, maar toch wordt de vrouw buiten de coïtus gezien als lustig en dus actief. Het laatste aspect is dat de christelijke ideeën omtrent seksualiteit, een belangrijke plaats had in alle lagen van de laatmiddeleeuwse maatschappij. Deze verschillende aspecten vormen een springplank om de seksuele insignes te analyseren.

De eerst laag die onderzocht wordt is het doorleven van de visuele cultuur in de seksuele insignes. Zo is er een doorleving van het afbeelden van de fallus van de Romeinse periode, en een overeenkomst tussen het afbeelden van de sheela-na-gigs en de seksuele insignes. In de tweede laag wordt er dieper ingegaan op de impact van de christelijke leer op de seksuele insignes. Er is een impact waar te nemen op de weergave van de vulva, het thema van de omkering, en de missionarispotie. In de derde laag wordt de invloed van gender onderzocht in de seksuele insignes. Deze invloed is aanwezig in het afbeelden van klederdracht, haar in de seksuele insignes, en hoe de vrouw al dan niet als wellustig wordt afgebeeld. In de laatste laag wordt er dieper ingegaan op de visuele cultuur in de seksuele insignes en de relatie tussen de verschillende sociale lagen. Ook hier is de visuele cultuur die voorkomt in de seksuele insignes merkbaar in de verschillende lagen van de laatmiddeleeuwse maatschappij in de Lage Landen.

De resultaten die voortvloeien uit de interpretatie van de verschillende lagen in de seksuele insignes tonen aan dat het moraliserend karakter uit de christelijke leer een impact had op de seksuele insignes. Ook de het denken rond vruchtbaarheid speelt een noemenswaardige rol in het tot stand komen van de seksuele insignes. De aanpassingen en toevoegingen aan de visuele cultuur in de seksuele insignes vormen een inkijk op de constructie van de laatmiddeleeuwse heteroseksualiteit.

De conclusie van dit onderzoek is dat aan de hand van de materiële cultuur, namelijk de seksuele insignes, heteroseksualiteit als constructie kan onderzocht worden. Dit geeft de mogelijkheid om in de toekomst de constructie van heteroseksualiteit in andere materiële cultuur te onderzoeken.

VERKLARING VAN AUTHENTICITEIT

De ondertekende verklaring van authenticiteit is een integrale component van het geschreven werk (Bachelorproef of Masterproef) dat wordt ingediend door de student.

Met mijn handtekening verklaar ik dat:

- ik de enige auteur ben van het ingesloten geschreven werk¹;
- ik dit werk in eigen woorden heb geschreven;
- ik geen plagiaat heb gepleegd zoals gedefinieerd in artikel 118 van het Onderwijs- en Examenreglement van de VUB; waarbij de meest voorkomende vormen van plagiaat zijn (niet-limitatieve lijst):
 - aard 1: tekst overnemen van andere auteurs, weliswaar met bronvermelding maar zonder gebruik van aanhalingstekens waar het om een letterlijke overname gaat;
 - aard 2: tekstfragmenten overnemen van andere auteurs, al dan niet letterlijk, zonder bronvermelding;
 - aard 3: verwijzen naar primair bronmateriaal waar de tekst en bronvermelding al dan niet letterlijk wordt overgenomen uit niet-vermelde secundaire bronnen;
 - aard 4: tekstfragmenten overnemen van andere auteurs, al dan niet met bronvermelding, met geringe en/of misleidende tekstaanpassingen.
- ik in de tekst en in de referentielijst volledig heb gerefereerd naar alle internetbronnen, gepubliceerde of ongepubliceerde teksten die ik heb gebruikt of waaruit ik heb geciteerd;
- ik duidelijk alle tekst heb aangeduid die letterlijk is geciteerd;
- ik alle methoden, data en procedures waarheidsgetrouw heb gedocumenteerd;
- ik geen data heb gemanipuleerd;
- ik alle personen en organisaties heb vermeld die dit werk hebben gefaciliteerd, dus alle ingediende werk ter evaluatie is mijn eigen werk dat zonder hulp werd uitgevoerd tenzij uitdrukkelijk anders vermeld;
- dit werk noch een deel van dit werk werd ingediend aan een andere instelling, universiteit of programma;
- ik op de hoogte ben dat dit werk zal gescreend worden op plagiaat;
- ik alle origineel onderzoeksmateriaal onmiddellijk zal indienen op het Decanaat wanneer hierom wordt gevraagd;
- ik op de hoogte ben dat het mijn verantwoordelijkheid is om na te gaan dat ik word opgeroepen voor een hoorzitting en tijdens de periode van hoorzittingen beschikbaar te zijn;
- ik kennis genomen heb van artikel 118 van het Onderwijs- en Examenreglement van de VUB omtrent onregelmatigheden en dat ik op de hoogte ben van de disciplinaire sancties;
- de afgedrukte kopie die ik indiende identiek is aan de digitale kopie die ik oplaadde op Turnitin.

Student familienaam, voornaam: Fenucci Lisa **Datum:** 8 augustus 2021

Handtekening: Lisa Fenucci.....

Inhoud

1.	Inleiding	11
1.1	Onderzoeksvraag.....	13
1.2	Probleemstelling.....	14
1.3	Methodologie	17
1.4	Status Quaestionis.....	19
1.5	Structuur van de masterproef.....	23
2	Theoretisch Kader	24
2.1	‘Moderne’ westerse seksualiteit	24
2.2	De ‘Moderne’ heteroseksueel.....	27
2.3	Het gecreëerde debat tussen het sociaal constructivisme en het essentialisme	29
2.4	Gender en seksualiteit.....	32
2.5	Deconstrueren van seksualiteit en gender binnen de archeologie.....	34
2.6	Beschouwing	36
3	De deconstructie van ‘heteroseksualiteit’ in de late middeleeuwen	38
3.1	De christelijke moraal.....	39
3.2	Gender in de (late) middeleeuwen	42
3.2.1	Het lichaam.....	43
3.3	Sociale stratificatie en gender	44
3.4	Beschouwing	45
4	Insignes gevonden in de Lage Landen.....	47
4.1	Heilig en profaan	47
4.2	Productie van de insignes.....	48
4.3	Religieuze insignes.....	49
4.3.1	Seculiere/Profane insinges	52
4.4	De seksuele insignes.....	53
5	Interpretatieve gelaagdheid.....	56
5.1	Het doorleven van seksuele iconografie doorheen de tijd	56
5.1.1	De fallus.....	57
5.1.2	Vulva	62
5.1.3	Beschouwing.....	66
5.2	De relatie tussen de katholieke kerk en de insignes	67
5.2.1	De wonde van Christus.....	67
5.2.2	De omkering en de parodie.....	69
5.2.3	Beschouwing.....	74
5.3	Gender in de seksuele insignes	75
5.3.1	Kleding.....	75

5.3.2	Geen haar op mijn hoofd.....	78
5.3.3	Wellustige vrouwen?.....	81
5.3.4	Beschouwing.....	83
5.4	. Klassenverschillen en seksuele insignes.....	85
5.4.1	Verhouding tussen hogere en lagere lagen van de maatschappij	85
5.4.2	Dagelijkse thema's.....	87
5.4.3	Literaire werken	88
5.4.4	Doorleving van de seksuele insignes bij Bruegel de Oude	89
5.5	Beschouwing	93
6	Discussie	94
6.1	De belangrijkste bevindingen	94
6.2	Interpretatie van de resultaten	95
6.2.1	Christelijke leer.....	95
6.2.2	Vruchtbaarheid.....	97
6.2.3	Doorleving van seksualiteit doorheen de tijd.....	100
6.2.4	De constructie van de laat middeleeuwse seksualiteit	102
6.3	Implicaties voor het hedendaagse denken rond heteroseksualiteit	104
6.3.1	Queer theory	104
6.4	Implicaties op het vroeger onderzoek naar de seksuele insignes.....	106
6.4.1	Weg met de dichotomie tussen heilig en profaan	106
6.4.2	Heteronormatieve hedendaagse blik.....	108
6.5	De beperkingen van het onderzoek.....	111
6.6	Aanzet tot verder onderzoek	113
7	Conclusie	116
8	Referenties	119
9	Figurenlijst	131
10	Bijlage: Catalogus.....	132

1. Inleiding

'Ik raad aan om het ontstaan van de homoseksualiteit ook te bekijken als het ontstaan van de heteroseksualiteit'. Dat is wat professor dr. Acosta aanraadde op de beoordelingsfiche van mijn masterproef *Het in vraag stellen van homoseksualiteit als categorie* (2019) in de wijsbegeerte en moraalwetenschappen. Uit de resultaten bleek dat homoseksualiteit geconstrueerd is, maar nooit had ik mezelf de vraag gesteld of dit ook voor heteroseksualiteit gold. Het niet in vraag stellen van heteroseksualiteit vloeit voort uit de vanzelfsprekendheid waarmee heteroseksualiteit geassocieerd wordt. Ook binnen het archeologisch onderzoekveld is die vanzelfsprekendheid van heteroseksualiteit merkbaar, en aan de hand van dit onderzoek wil ik hierin verandering brengen. Al snel kwam het besef dat dit onderzoek naar heteroseksualiteit niet alleen vanuit de filosofie benaderd kon worden. In de conclusie van mijn eerste masterproef had ik aangehaald dat het ontzettend belangrijk was om seksualiteit multidisciplinair te onderzoeken. Niet alleen de filosofie maar ook de archeologie kan een bijdrage leveren aan het onderzoek naar heteroseksualiteit. Dit vormt dan ook de aanleiding om heteroseksualiteit te onderzoeken in het archeologisch onderzoekveld.

Het is onmogelijk om voor deze masterthesis de gehele geschiedenis van de heteroseksualiteit te onderzoeken, daarom heb ik gekozen om heteroseksualiteit in de late middeleeuwen (1300-1500) te onderzoeken. Het onderzoek naar heteroseksualiteit van de late middeleeuwen zal gebeuren aan de hand van seksuele insignes. Deze seksuele insignes zijn metalen objecten die uit lood en tin vervaardigd zijn, en die op iconografisch vlak verwijzen naar seksualiteit. Het onderzoek van seksuele insignes brengt meteen een geografische afbakening met zich mee, omdat seksuele insignes voor de overgrote meerderheid gevonden worden in de Lage Landen. Het onderzoek naar de seksuele insignes gebeurt aan de hand van vier interpretatieve lagen. Deze vier lagen zijn: de visuele doorleving van seksualiteit doorheen de tijd, de invloed van het christendom, gender en sociale klasse.

Het uiteindelijke doel van dit onderzoek is om te achterhalen of heteroseksualiteit in de late middeleeuwen al dan wel of niet geconstrueerd is, maar bovenal wat de gelaagdheid in de

seksuele insignes kunnen bijdragen aan de interpretatie van heteroseksualiteit in de late middeleeuwen.

1.1 Onderzoeksvraag

De onderzoeksvraag richt zich op 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen, meer bepaald de Lage Landen. Dit omdat de seksuele insignes voor de overgrote meerderheid gevonden worden in de Lage Landen. De interpretatieve lagen die onderzocht worden binnen de seksuele insignes zijn: de doorleving van de visuele cultuur van seksualiteit uit voorgaande periodes, de relatie met de christelijke leer, gender en de verschillende sociale lagen. De hoofdonderzoeksvraag waar ik een antwoord op wil bieden, is: *Wat kan de interpretatieve gelaagdheid in de seksuele insignes meer vertellen over 'Heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de Lage Landen?*

1.2 Probleemstelling

Sinds de jaren 1970 is er een nieuw intellectueel veld ontstaan, namelijk de lesbische, de homoseksuele en de queer studies. De onderzoekers in dit veld reageren tegen de problematisering en de medicalisering van seks en seksualiteit (KATZ, 2007, p. 177). Een eerste onderzoeker is de Franse filosoof Michel Foucault, die een grote impact heeft gehad op de verdere ontwikkeling van het veld van de *lesbian, gay* en *queer* studies op het gebied van seksualiteit. Een tweede onderzoeker is Judith Butler, die haar stempel heeft gedrukt op de ontwikkeling van gender in het onderzoeksveld van de queer studies (Taylor, 2017). Deze ontwikkelingen kenden ook hun invloed op de studies van seksualiteit in de archeologie, maar de impact van deze ontwikkelingen verliep langzamer in vergelijking met andere onderzoeksvelden. De queer theory had bijvoorbeeld een impact op het werk van Timothy Taylor, *The prehistory of sex* (1996), en in het jaar 2000 volgde het belangrijk werk *Archaeologies of sexuality*, geschreven door verschillende auteurs zoals Voss en Schmidt (2000). Langzamerhand kreeg queer theory een prominentere plaats in de studie van seksualiteit binnen de archeologie (Voss, 2008, p. 319).

Aan de hand van het werk *The Invention of Heterosexuality* (1995) haalt Katz aan dat Foucault en andere onderzoekers, die zich in dit nieuwe veld begaven van de *lesbian, gay* en *queer* studies, zich focussen op de geschiedenis van de homoseksualiteit, evenals andere gemarginaliseerde seksualiteiten. De onderzoekers proberen in dit nieuwe onderzoeksveld de stilte die er al eeuwen rondom andere seksualiteiten heerst, te doorbreken. Het middelpunt van het onderzoek is de historische constructie van homoseksualiteit als categorie, maar hierdoor wordt er weinig tot geen aandacht besteed aan heteroseksualiteit. De focus ligt op de seksuele 'minderheden', en hierdoor wordt volgens Katz niet de dominante heteroseksuele seksuele beleving in vraag gesteld. Als gevolg hiervan verkrijgt de heteroseksueel een geprivilegieerde status. Deze geprivilegieerde status zorgt ervoor dat het sociale systeem, woord en idee van de heteroseksueel als een "normaal" gegeven wordt beschouwd. Doordat de heteroseksualiteit niet in vraag wordt gesteld, wordt de heteroseksualiteit niet alleen gezien als de norm, maar bovenal aanzien als iets natuurlijk (KATZ, 2007, p. 178).

Doordat de heteroseksualiteit als natuurlijk wordt beschouwd, heeft dit ook een impact op de studie van seksualiteit in het verleden. Zo haalt de historica Ruth Karras aan dat:

“Heterosexuality both in the Middle Ages and today tends to be an unmarked category: most people assume it is normal and thus often do not notice that it is socially constructed in the same way homosexuality is.” (KARRAS, 2017, p.9)

Dit heeft als resultaat dat ‘heteroseksualiteit’ in het verleden niet of nauwelijks wordt onderzocht. Ook binnen het archeologisch onderzoeksveld kaart Barbara Voss (2008) aan dat binnen de studies van seksualiteit, meer bepaald in die van de archeologie, de focus ligt op andere seksualiteiten. In het werk *Archaeologies of Sexuality* (2000) haalt Voss aan dat de studies rond seksualiteit in de archeologie zich focussen op de seksualiteiten die zich op de rand van de seksualiteit bevinden: zoals homoseksualiteit, prostitutie, religieuze celibatie, derde en vierde gender, enzovoort. De focus ligt binnen archeologische studies van seksualiteit op het perverse en het afwijkende net omdat heteroseksualiteit aanvoelt als normaal en natuurlijk.

Er zijn een aantal redenen waarom de archeologie eerst de ‘marginale’ seksuele praktijken onderzoekt. Zo worden er binnen de archeologie bepaalde hedendaagse assumpties over heteroseksualiteit als waar aangenomen. In die mate zelfs dat heteroseksualiteit in het verleden bijna onzichtbaar wordt, en daardoor ook niet als een object van kennis kan bestudeerd worden. In tweede instantie speelt bij een aantal archeologen ook de motivatie een belangrijke rol. Deze motivatie is gecreëerd vanuit de drang om de onderrepresentatie van verschillende seksualiteiten tegen te gaan, en de vanzelfsprekende heteroseksuele kijk binnen de archeologie te counteren. De studie van seksualiteit heeft zich dus vooral gefocust op niet- heteroseksuele expressies van seksualiteit (VOSS & SCHMIDT, 2000, p. 18-19).

In het archeologisch onderzoek naar seksualiteit, ligt de focus op seksualiteiten die afwijken van de norm, maar volgens Voss is ook de ‘heteroseksuele’ expressie in het verleden van belang. Daarom stelt Voss:

“The biggest challenge facing sexuality studies in archeology is the lack of attention given to the opposite-sex sexual relationships, the forms of which are known to have changed significantly in recent centuries and which likely varied considerably throughout prehistory as well.” (Voss, 2008, p. 330)

Daarom moet er volgens Voss een balans gevonden worden tussen het onderzoek van de ‘gemarginaliseerde’ seksualiteiten zoals homoseksualiteit en het onderzoek naar heteroseksualiteit in de archeologie (Voss, 2008, p. 330). Anno 2021 wordt er volgens Voss nog steeds geen aandacht geschonken aan het onderzoek naar heteroseksualiteit binnen het archeologisch onderzoeksveld (2021, pers.comm.).

Aan de hand van dit onderzoek tracht ik het tekort aan onderzoek naar heteroseksualiteit in de archeologie aan te pakken door mijn studie naar “heteroseksualiteit” in de late middeleeuwen in de Lage Landen aan de hand van de gelaagdheid in de seksuele insignes, zie ook de onderzoeksvraag (sectie 1.1).

1.3 Methodologie

Om op de onderzoeksvraag *‘Wat kan de interpretatieve gelaagdheid in de seksuele insignes vertellen over ‘heteroseksualiteit’ in de late middeleeuwen in de Lage Landen?’* te beantwoorden, moeten eerst een aantal subvragen nader behandeld worden. Deze subvragen zijn:

- I. Wat houdt het theoretisch kader van dit onderzoek in?
 - a. Wat begrijpen we onder moderne westerse seksualiteit?
 - b. Wat houdt de moderne heteroseksualiteit in?
 - c. Wat is het debat tussen het sociaal constructivisme en het essentialisme? Waarom is dit debat belangrijk voor het onderzoek naar seksuele insignes in het verleden?
 - d. Wat is de relatie tussen gender en seksualiteit?
 - e. Hoe moeten we als archeoloog seksualiteit in het verleden onderzoeken?
- II. Welke aspecten zijn belangrijk in de laatmiddeleeuwse ‘heteroseksualiteit’?
- III. Laatmiddeleeuwse insignes
 - a. Wat houden de religieuze insignes in?
 - b. Wat houden de seculiere insignes in?
 - c. Wat zijn seksuele insignes?
- IV. Gelaagdheid in de seksuele insignes
 - a. Is er een doorleving van de visuele weergave van seksualiteit?
 - b. Is het discours van de katholieke kerk zichtbaar in de seksuele insignes?
 - c. Welke invloed heeft de constructie van gender in de late middeleeuwen in de Lage Landen op de seksuele insignes?
 - d. Door wie werd de visuele cultuur die voorkomt in de seksuele insignes gebruikt?

Aan de hand van een kritische literatuurstudie en het catalogiseren van seksuele insignes tracht ik een antwoord te bieden op de onderzoeksvraag: *‘Wat kan interpretatieve gelaagdheid in de seksuele insignes meer vertellen over ‘heteroseksualiteit’ in de late middeleeuwen in de Lage Landen?’*

Het onderzoek is gefocust op heteroseksualiteit in het verleden. Anders verwoord betekent dit dat er gefocust zal worden op de relatie tussen personen van het tegenovergestelde geslacht. Dit betekent dan ook dat er geen aandacht zal besteed worden aan relaties tussen mensen van hetzelfde geslacht/homoseksualiteit. Zoals reeds aangehaald, is het onmogelijk om de volledige geschiedenis van heteroseksualiteit te onderzoeken. Voor dit onderzoek kies ik om seksuele insignes te onderzoeken. De insignes zijn geselecteerd op basis van hun seksuele iconografie. Specifiek in het kader van deze masterproef betekent het afbeelden van vulva's of fallussen in de seksuele insignes. De seksuele insignes die behandeld worden zijn afkomstig van de website kunera.be. Dit is een databank voor 'alle' gevonden insignes. In de databank zitten zowel insignes uit private collecties als openbaar bewaarde seksuele insignes. Zo goed als mogelijk plaatst Kunera aan de hand van een foto of tekening de insignes online. Hierdoor kan er een goed beeld gevormd worden van de verscheidenheid aan iconografie van de seksuele insignes.

Het onderzoek wordt geplaatst binnen een theoretisch kader dat de mogelijkheid biedt om op een kritisch manier de laatmiddeleeuwse heteroseksualiteit in de seksuele insignes te onderzoeken aan de hand van verschillende interpretatieve thema's. Zo worden concepten als seksualiteit, heteroseksualiteit en gender onder de loep genomen. Dit kader wordt opgebouwd aan de hand van een kritische literatuurstudie.

Het ruimer beeld van de laatmiddeleeuwse seksualiteit onderzoek ik aan de hand van vier hoofdthema's, die aan de hand van de literatuurstudie en mijn eigen analyse zijn geïdentificeerd. Er moet opgemerkt worden dat ik met dit onderzoek anders te werk ga in vergelijking met de vorige onderzoeken naar de seksuele insignes. Aan de hand van de verschillende lagen, namelijk de visuele doorleving van seksualiteit, hun verband met het christendom, gender en de verschillende sociale klassen, tracht ik de seksuele insignes te begrijpen, en de resultaten die hieruit voorloeiën te interpreteren. Door de insignes vanuit deze verschillende te benaderen, kunnen ze geïnterpreteerd worden in een breder historisch, archeologisch en iconografisch onderzoekskader om zo een antwoord te bieden op de onderzoeksvraag.

1.4 Status Quaestionis

Dit onderzoek gebeurt niet alleen door middel van een analyse van de iconografie van de seksuele insignes in een welbepaald theoretisch kader, maar is ook gebaseerd op een kritische literatuurstudie van het voorgaande onderzoek naar seksuele insignes. Deze kritische literatuurstudie is uitgevoerd aan de hand van bestaande onderzoeksresultaten en vaststellingen die leiden tot het antwoord op mijn onderzoeksvraag (zie ook secties 1.1, 1.4 en 1.5). De kritische literatuurstudie bestaat uit drie delen.

Het eerste gedeelte van de kritisch literatuurstudie heeft betrekking op het theoretisch kader. De focus ligt op Michel Foucault die in zijn werk *De wil tot weten* (1976) en *Het gebruik van de lusten* (1984) aankaart dat het hedendaags denken rond seksualiteit kan teruggebracht worden tot het einde van de 18de – begin 19de eeuw. Ondanks het feit dat deze werken verschenen aan het einde van de jaren '70 – begin jaren '80 blijven ze nog steeds relevant omdat Foucault zich als één van de eersten kritisch opstelt tegenover het denken rond seksualiteit. Verder in het theoretisch kader haal ik Jonathan Katz aan met zijn werk *The invention of heterosexuality* (1995). Katz bespreekt het concept van heteroseksualiteit dat ontstaan is in de 19de eeuw. Tenslotte ga ik dieper in op het debat van de constructivisten en de essentialisten. Ik gebruik daarvoor het werk van David Halperin, *One Hundred Years of Homosexuality* (1990), en het werk *The homosexual roll* (1968) van Mary McIntosh om dieper in te gaan op de visie van de constructivisten. Halperin en McIntosh hebben naast Foucault een grote impact gehad op de constructie van seksualiteit. Voor de analyse van het discours van de essentialisten maak ik gebruik van het werk van John Boswell (2009). In het theoretisch kader bespreek ik ook nog de relatie tussen gender en seksualiteit aan de hand van het onderzoek van Judith Butler in *Gender Trouble* (1999). Butler bemerkte immers als eerste dat gender niet los kan gezien worden van seksualiteit.

In het tweede gedeelte van de masterthesis zal ik heteroseksualiteit in de Lage Landen in de late middeleeuwen deconstrueren. Dit doe ik aan de hand van het werk van kunsthistorica Ruth Karras, *Sexuality in medieval Europe: doing unto others* (2017). Karras vormt een belangrijke bron om inzicht te krijgen in de laatmiddeleeuwse seksualiteit. Karma Lochrie in het artikel *Heterosexuality* (2011), en James Schultz in het artikel *Bodies that don't matter:*

heterosexuality before heterosexuality in Gottfried's Tristan (1997) zijn twee van de weinige onderzoekers die zich in de studies van seksualiteit in het onderzoeksveld focussen op de geschiedenis van heteroseksualiteit in de middeleeuwen. Het werk van historicae Sari Katajala-Peltomaa en Raisa Toivo, *Lived religion and gender in late medieval and Early Modern Europe* (2021), is essentieel om te begrijpen hoe religie een impact had op de verschillende sociale lagen in de laatmiddeleeuwse samenleving. De laatste onderzoeker is de archeologe Roberta Ghilchrist die in haar werk *Medieval life: Archaeology and the life course* (2012) dieper ingaat op het leven in de (late) middeleeuwen.

In het derde deel, en ook het grootste deel, zal ik me focussen op de seksuele insignes. Dit deel van het onderzoek is gebaseerd op de verschillende vaststellingen die reeds gebeurd zijn in het onderzoek naar de seksuele insignes. Het onderzoek naar pelgrims- en de seculiere insignes startte rond het midden van de 19de eeuw. De kanalisatie van de rivier de Seine en de reparatie van de bruggen in Parijs zorgden voor de ontdekking van een groot aantal pelgrimsinsignes, heraldische insignes, amuletten en seksuele insignes. Deze insignes die gevonden werden in de Seine, werden samengebundeld door de antiquarist Arthur Forgeais in het werk *Collection des plombs historiés trouvés dans la Seine* (KOLDEWEIJ, 2012a, p.194). Forgeais bundelt de seksuele insignes die gevonden zijn tussen 1848 en 1865 in de Seine samen in hoofdstuk XV: *Priapées*. Daarin vermeldt Forgeais de gevonden insignes, waaronder fallusdierinsignes en vulva-insignes (FORGEAIS, 1866, p. 263, 266). Forgeais heeft een duidelijk moraliserende ondertoon in zijn tekst, waarin hij aanhaalt dat het voor de intelligentie van de man gevaarlijk is om de slaaf te worden van zijn eigen geslachtsorganen. Tussen 1866 en 1920 hadden de geschiedkundigen Frederick Elworthy, Lee Stone en Thomas Wright meer aandacht voor de apotropaeïsche aspecten van de seksuele insignes (GIMBEL, 2012, p.13).

Ondanks de vroege publicatie van seksuele insignes kwam er toch tegenkating van het grote publiek, omdat de seksuele insignes geen deel konden uitmaken van 'onze' vroege christelijke geschiedenis. Daardoor werden de seksuele insignes gewoonweg niet erkend, en werden ze aanzien als iets dat toebehoorde aan de Romeinen. Deze ontkenning van seksuele insignes paste in een groter kader van de ontkenning van middeleeuwse seksualiteit. Deze ontkenning duurde voort tot in de jaren '90 van de 20ste eeuw (KOLDEWEIJ, 2005, p. 499-500). De academische preutsheid zou ervoor hebben gezorgd dat seksuele insignes niet serieus werden

benaderd. Vanaf de jaren '90 werd er eindelijk terug onderzoek gevoerd naar de seksuele insignes (GIMBEL, 2012, p. 13-14). In het theoretisch kader (zie hoofdstuk 2) bespreek ik dat de genderstudies ook een impact hebben gehad op de studie van seksualiteit. Mogelijk kan gesteld worden dat de genderstudies, en zo ook de studie van seksualiteit, een impact hebben gehad op het onderzoek van de seksuele insignes.

Jean Baptist Bedaux theoretiseerde als eerste de seksuele insignes als apotropaeïsch in zijn werk *Laatmiddeleeuwse seksuele amuletten. Een Sociologische benadering* (1984). Apotropaeïsche kan verstaan worden als een kwaad afwerend kracht in de seksuele insignes. Deze seksuele insignes werden geplaatst in een iconografische traditie, onderbouwd door socio-biologische inzichten (BEDAUX, 1983, p.30). In de jaren '90 kwam het onderzoek naar de seksuele insignes pas echt op gang. In 1993 publiceerden de Nederlandse (kunst)geschiedkundige Jos Koldewij en verzamelaar Hendrik Jan E. van Beuningen *Heilig en profaan 1. 1000 Laat-middeleeuwse insignes uit de collectie van H. J. E. Beuningen*, waarin 1000 profane en seculiere pelgrimsinsignes uit de doeken werden gedaan. In de loop der jaren zijn er verschillende edities aan toegevoegd. De laatste uitgave *Heilig en profaan 4. 800 Laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties* dateert van 2018. Enkele jaren later publiceerde Brian Spencer, een Britse historicus, het werk *Pilgrim Souvenirs* (1998). Het valt op dat Spencer (1998) wel de iconografie en de functie van de seksuele insignes omschrijft, maar er geen afbeeldingen bij plaatst wel bij de overige seculiere- en pelgrimsinsignes heeft gedaan.

Malcolm Jones is een andere belangrijke onderzoeker die een grote bijdragen heeft geleverd in de studie naar seksuele insignes. In zijn werk *The Secret Middle Ages* (2002) beschrijft Jones dat de erotische insignes een seculiere mentaliteit weergeven van de gewone middeleeuwse man of vrouw. Jones focust zich net zoals Bedaux en Koldewij op het kwaadafwerend en het gelukbrengende karakter van de insignes, maar Koldewij verbindt het kwaadafwerende en het gelukbrengende karakter met de vruchtbaarheid. Deze vruchtbaarheid is volgens hem verbonden met voorspoed en status.

Naast deze werken zijn er nog andere artikels verschenen. Sebastiaan Ostkamp beschrijft in zijn werk *The world upside down. Secular Badges and the Iconography of the Late Medieval*

Period: Ordinary Pins with Multiple Meanings, de verschillende betekenissen van de seksuele insignes (2009). Zo haalt hij aan dat er ook een religieuze betekenis kan gevonden worden in de seksuele insignes. Met het artikel *Phallus am Grillspieß und Vulva auf Stelzen* haalt Gerhard Wolf aan dat de seksuele insignes verschillende betekenissen kunnen hebben, maar dat deze afhankelijk zijn van door wie en in welke situatie de seksuele insignes werden gedragen.

Ann Marie Rasmussen focust in het artikel *Moving Beyond Sexuality in Medieval Sexual Badges* (2013) als één van de weinige onderzoekers op het aspect gender in de seksuele insignes. In het artikel *Wandering Genitalia: sexuality & the body in German culture between late middle ages & Early Modernity* (2009). Daarin focust Rasmussen zich op de bewegende activiteit² van de vulva en de fallus in de seksuele insignes.

Er is ook een duidelijke literaire historische invloed aanwezig in de studie van de seksuele insignes. Zo spitsen Gaby Herchert (2004), Johan Winkelman (2001 & 2003) en Herman Pleije (2020) zich toe op de verbanden tussen de literatuur van de late middeleeuwen en de seksuele insignes. Er moet nog opgemerkt worden dat Herman Pleije in het werk *Oefening in genot* (2020) de seksuele insignes plaatst in een grote geheel. In de late middeleeuwen vond er namelijk een seksuele revolutie plaats, en de seksuele insignes passen in deze seksuele revolutie. Het valt op dat er de afgelopen jaren nog veel minder onderzoek is verschenen over de seksuele insignes.

² De 'bewegende activiteit' heeft betrekking op de iconografie van de seksuele insignes waarbij de fallus of vulva een activiteit uitvoert, zoals paardrijden, op pelgrimstocht gaan, een lader opklimmen, of op stelten lopen.

1.5 Structuur van de masterproef

Mijn onderzoek naar heteroseksualiteit in de late middeleeuwen in de Lage Landen aan de hand van de interpretatieve gelaagdheid in de seksuele insignes gaat van start met het toelichten van het theoretisch kader in hoofdstuk 2. In dit theoretisch kader ga ik dieper in op de vanzelfsprekendheid van (hetero)seksualiteit, het debat tussen de constructivisten en essentialisten, de relatie tussen gender en seksualiteit, en het deconstrueren van gender en seksualiteit in de archeologie. Na de bespreking van het theoretisch kader ga ik in hoofdstuk 3 over tot deconstructie van 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de Lage Landen. Deze korte deconstructie gebeurt aan de hand van verschillende thema's, zoals de christelijke leer, gender en de invloed van sociale klasse.

Na de deconstructie van de laatmiddeleeuwse 'heteroseksualiteit' ga ik in hoofdstuk 4 dieper in op de insignes zelf als categorie binnen de materiële cultuur van de late middeleeuwen. In functie hiervan stelde ik een catalogus samen die dient als startpunt voor de iconografische en maatschappelijke interpretatie. In hoofdstuk 5 behandel ik de verschillende lagen die vervat zijn in de iconografie van de seksuele insignes. De eerste laag die besproken wordt, is de doorleving van de visuele cultuur van seksualiteit. Daarna ga ik dieper in op de relatie van de seksuele insignes tot het christendom. De derde laag omvat het aspect van gender in de seksuele insignes. Als laatste bespreek ik door welke sociale klasse(n) de visuele cultuur die voorkomt in de seksuele insignes werd gebruikt.

Tenslotte worden alle resultaten geïnterpreteerd in hoofdstuk 6. De implicaties van dit onderzoek op het hedendaagse denken en het huidig onderzoek worden hier besproken. Ook worden de beperkingen van deze studie en de mogelijkheden voor verder onderzoek behandeld.

2 Theoretisch Kader

Om een theoretisch kader te formuleren waarbinnen heteroseksualiteit in de late middeleeuwen aan de hand van seksuele insignes begrepen kan worden, zal ik eerst de concepten seksualiteit en heteroseksualiteit onder de loep nemen. Vervolgens kader ik (hetero)seksualiteit binnen het debat tussen de sociaal constructivisme en het essentialisme. Daarnaast komt de relatie tussen heteroseksualiteit en gender aan bod, om uiteindelijk te eindigen bij het deconstrueren van seksualiteit binnen de archeologie. Het theoretisch kader is van belang omdat het de hedendaagse onderzoeker de kans geeft om op een andere manier, en dus niet met een ‘hedendaagse’ blik, naar seksualiteit in de late middeleeuwen te kijken.

2.1 ‘Moderne’ westerse seksualiteit

De concepten van seksualiteit en heteroseksualiteit vormen een belangrijke springplank in het onderzoek naar seksuele insignes van de late middeleeuwen. Het is dan ook van belang om stil te staan bij de vanzelfsprekendheid van deze concepten, en deze in vraag te stellen. Allereerst dringt zich de vraag op: *Wat is seksualiteit?*

Vanuit verschillende invalshoeken kan deze vraag beantwoord worden: de biologie, psychologie, sociologie, enzovoort. Om relevant te blijven voor dit onderzoek is ervoor gekozen om op de vraag te beantwoorden aan de hand van het werk *De geschiedenis van de seksualiteit* (1976) geschreven door Michel Foucault. De keuze voor Foucault, is gemaakt omdat hij als eerste seksualiteit in een ander daglicht plaatste. Hoe wij vandaag de dag nadenken over seksualiteit steunt volgens Foucault niet op een eeuwen oude gedachtegang. Integendeel, de hedendaagse gedachtegang rond seksualiteit kan volgens hem teruggevoerd worden naar het einde van de 18de – begin 19de eeuw (DOWNING, 2008, p. 86).

Daarom moet er volgens Foucault grote aandacht geschonken worden aan het begrip seksualiteit. De term seksualiteit werd pas in het begin van de 19de eeuw geïntroduceerd. De introductie van de term is waardevol, maar volgens Foucault mag men zich niet alleen concentreren op de introductie van het woord zelf. De introductie van het begrip seksualiteit

ging namelijk ook gepaard met een aantal andere belangrijke fenomenen (FOUCAULT, 2018b, pp.167-168). Een fenomeen dat hierbij tot stand kwam was de medicalisering van seksualiteit aan het einde van de 18de eeuw. Deze medicalisering van seksualiteit had als gevolg dat de stem van de geneeskunde belangrijker werd dan die van de wet of de kerk (FOUCAULT, 2018a, p. 50). De kerk en de wet hadden dus voor een lange periode controle over de regulering van seksualiteit (SPARGO, 2000, p.16). Het bestraffen via rechtbanken van zondige seksuele lusten zoals overspel in het huwelijk werd vanaf de 19de eeuw vervangen door disciplineren. Een voorbeeld was dat pedagogen en artsen in de 19de eeuw beschreven hoe masturbatie bij kinderen voorkomen en geëlimineerd moest worden (FOUCAULT, 2018a, p. 45 & 50).

De medicalisering van seksualiteit leidde ook tot een andere verandering. Vóór het einde van de 18de eeuw werden de seksuele praktijken gekoppeld aan drie belangrijke codes: het canonieke recht, christelijke zielenzorg en de profane wetten. Deze codes trokken de grens tussen wat mocht en wat niet mocht. Het middelpunt van deze codes waren de huwelijksbetrekkingen. Het huwelijk werd aan een overvloed aan regels aan aanbevelingen onderworpen. De focus van deze codes was de wettelijke verbintenis. Een voorbeeld van de toepassing van deze codes was dat wanneer bij het breken van huwelijkswetten of het nastreven van lusten die buiten het huwelijk lagen, deze werden veroordeeld en benoemd werden als een 'ernstige zonde'. Door de medicalisering kwam daar vanaf de 19de eeuw verandering in. Het huwelijk of de heteroseksuele monogamie functioneerde als de norm, en alles wat afweek van deze norm werd aanzien als pervers. Dit had als resultaat dat de focus niet meer op het huwelijk werd gelegd, zoals vóór het einde van de 18de eeuw, maar wel op alles wat afweek van deze wettige verbintenis. (FOUCAULT, 2018a, p. 46-49).

Deze verandering heeft geleid tot de definiëring van perversies. Deze perversies of afwijkingen van de seksuele norm, namelijk het heteroseksuele huwelijk, werden zo goed mogelijk omschreven. Het definiëren van afwijkingen heeft er uiteindelijk toe geleid dat seksuele perversies vanaf de 19de eeuw werden geassocieerd met geestesziekten (FOUCAULT, 2018a, p.45). Een voorbeeld van de definiëring van een afwijking ten opzichte van de norm is homoseksualiteit. Foucault bedoelt hiermee niet dat de homoseksuele voor de 19de eeuw niet bestond, maar wel dat vanaf de 19de eeuw de homoseksualiteit één werd met de persoon. De homoseksuele in de 19de eeuw werd verbonden aan kenmerken die samenhangen met zijn

seksualiteit zoals een eigen geschiedenis, karakter, een manier van leven, ...(Foucault, 2018a. P. 51). Anders verwoord door Foucault:

“De sodomiet was een recidivist, de homoseksueel is een mensensoort.”

(Foucault, 2018a, p. 52)

Dit bleef echter niet alleen beperkt tot de homoseksueel, ook andere perversies werden gecategoriseerd, en een ‘mensensoort’ zoals: de exhibitionisten, fetisjisten, ... (FOUCAULT, 2018a, p. 52).

Het werk *De geschiedenis van de seksualiteit* is een geschiedenis waarbij de uitvinding van de wetenschap over seks centraal staat en waardoor de moderne mens gelooft dat deze wetenschap kan vertellen wie we zijn. In *De geschiedenis van de seksualiteit* ligt dus niet de nadruk op de geschiedenis van de seksualiteit zelf. Foucault beschrijft eerder een geschiedenis van hoe de moderne mens ertoe gekomen is dat het belangrijk is om seksualiteit te *kennen* (TAYLOR, 2017, p.10). Daarom zou de vraag: ‘Wat is seksualiteit?’ vervangen moet worden door de vraag ‘Wat is de **moderne** westerse seksualiteit?’. Dit is van belang wanneer seksualiteit onderzocht wordt in het verleden, net omdat onze moderne organisatie en visie op seksualiteit ontstaan is door de medicalisering in de 19de eeuw. Deze moderne visie op seksualiteit is anders dan de visie en organisatie van seksualiteit vóór het einde van de 18de eeuw. Daarom is het voor dit onderzoek belangrijk om de moderne visie op seksualiteit niet zomaar te projecteren op het verleden.

Ik kaartte in dit deel aan hoe seksualiteit een ‘modern’ concept is, en dat homoseksualiteit vanaf de 19de eeuw een typologische onderscheiden ‘mensensoort’ werd. Dit onderzoek focust zich op ‘heteroseksualiteit’. Daarom is hier de volgende vraag van belang: ‘*wat is de moderne ‘heteroseksualiteit’?*’

2.2 De 'Moderne' heteroseksueel

Om deze vraag te beantwoorden, moet eerst opmerkt worden dat in het werk *De Geschiedenis van de Seksualiteit*, Foucault niet dieper ingaat op het concept van heteroseksualiteit. De focus in het werk van Foucault ligt vooral op de 'perverse' homoseksualiteit. Om de moderne heteroseksueel te onderzoeken wordt er gebruik gemaakt van *The Invention of heterosexuality* (1995) van Jonathan Katz. Het werk van Katz is van uitermate belang omdat Katz als eerste de creatie, adaptatie en integratie van de concepten van 'de heteroseksueel' en 'heteroseksualiteit' in kaart bracht (BLANK, 2012, p.13).

De termen seksualiteit en homoseksualiteit zijn ontstaan in de 19de eeuw, maar dit geldt ook voor de term heteroseksualiteit. De term heteroseksueel verscheen voor het eerst in *The Oxford English Dictionary* in de tweede helft van de 19de eeuw. In het begin van de 20ste eeuw verspreidde de term zich, en werd het meer en meer gebruikt door de gewone man in de straat. Het gebruik van de term heteroseksueel verspreidde zich in de 19de eeuw mondiaal, bv. in Duitsland, Engeland, Italië en Amerika. De massamedia lag aan de grondslag van de snelle verspreiding van de term. Dit had als resultaat dat het concept van heteroseksualiteit niet meer in de beperkte kringen van het medische discours bleef (KATZ, 2007, p. 10, 35, 83). Vóór het gebruik van de term en het concept van de heteroseksueel of heteroseksualiteit, trouwden mensen van het andere geslacht met elkaar, kregen kinderen en hadden seks, maar werden niet gecategoriseerd als 'heteroseksueel'. Bovenal beschouwden deze mensen zichzelf niet als een persoon met een heteroseksuele seksuele identiteit (BLANK, 2012, p.12).

De moderne 'heteroseksualiteit' valt niet te vergelijken met de heteroseksuele activiteiten die vóór de 19de eeuw gebeurden, en de reden hiervoor is simpel. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw stond niet meer de voortplanting centraal, maar wel de seksuele lusten. Richard von Krafft-Ebing, een Amerikaanse psychiater en neuroloog, haalt in zijn werk *Psychopathia Sexualis* de term heteroseksueel aan. Wanneer von Krafft-Ebing de heteroseksueel beschrijft, wordt de term reproductie niet aangehaald in de definitie van de heteroseksueel (KATZ, 2007, p. 21-23). De reden hiervoor is dat von Krafft-Ebing ervan overtuigd was dat de reproductie samenvalt met de seksuele instincten van de mens zelf. De focus die de voortplanting had in

het denken rond seksualiteit, werd vervangen door de 'pleasure desire' (PLUMMER, 2017, p.1). Het wordt anders verwoord door Katz:

“Placing the reproductive aside in the unconscious, Krafft-Ebing created a small, obscure space in which a new pleasure norm began to grow.” (KATZ, 2007, p.21)

Dit betekent dat vóór de 19de eeuw voortplanting een enorme belangrijke rol speelde in het definiëren van seksualiteit. Bijvoorbeeld in de vroeg christelijke periode gaf de voortplanting een verantwoording voor seksuele verlangens en daden, want alle daden en verlangens die niet leidden tot conceptie werden al snel gelabeld als *contra naturam*, tegen de natuur. De Katholieke Kerk bepaalde wat natuurlijk en onnatuurlijk was (BLANK, 2012, p. 89-90).

Vanaf de 19de eeuw wordt het denken rond 'heteroseksualiteit' overheerst door het idee van driften, waarbij de voortplanting inherent aanwezig is in de mens. Dit 19de eeuws denken vormt de basis voor een aantal argumenten die proberen aan te tonen dat 'heteroseksualiteit' ahistorisch is. Zo wordt het denken over voortplanting en daardoor ook heteroseksualiteit nog steeds aanzien als eeuwenoud. Nog een andere argument is dat de lichamelijke driften van zowel de man als de vrouw de basis vormen voor heteroseksualiteit. Het laatste argument is dat de biologische en culturele verschillen tussen mannen en vrouwen aantonen dat heteroseksualiteit een lange bestaansgeschiedenis kent. Deze argumenten zijn volgens Katz problematisch omdat deze laten uitschijnen dat 'heteroseksualiteit' niet alleen essentieel, maar onveranderlijk en eeuwig is (KATZ, 2007, p. 13-14).

Wanneer er in het verleden wordt gezocht naar 'heteroseksualiteit' is het van belang om in het achterhoofd te houden dat er uiteraard personen gevoelens ervaren voor het tegenovergestelde geslacht, of seks hadden met het tegenovergestelde geslacht. Hierdoor verwijst het woord heteroseksualiteit volgens Katz niet naar één historisch specifieke manier om seks, gender en seksualiteit te organiseren, en is volgens Katz heteroseksualiteit geconstrueerd (KATZ, 2007, p.33-34).

Wanneer men kijkt naar 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen, is het van uitermate belang om dit met een kritische blik te doen. Onze visie op heteroseksualiteit is namelijk een

uitvinding, waarbij de moderne heteroseksueel de driften centraal plaatst en een seksuele identiteit creëert. Deze seksuele identiteit wordt door de 'moderne heteroseksueel' opgeëist. Wanneer we in dit onderzoek kijken naar de laat middeleeuwse seksuele insignes, is het van belang om er ons bewust van te zijn dat we met een 'moderne heteroseksuele blik' kijken, die ontstaan en geconstrueerd is in de 19de eeuw. Heteroseksualiteit, alsook seksualiteit in het algemeen, kan op verschillende manieren geconstrueerd worden in verschillende tijden.³ Omdat heteroseksualiteit anders geconstrueerd is in verschillende periodes, en we niet zomaar gebruik mogen maken het hedendaagse concept van heteroseksualiteit wanneer we onderzoek voeren naar de laatmiddeleeuwse heteroseksualiteit, zal ik daarom gebruik maken van de term 'heteroseksualiteit', tussen aanhalingstekens. Het plaatsen van heteroseksualiteit tussen aanhalingstekens verwijst naar een andere seksuele organisatie van de relatie tussen het geslacht van man en vrouw.

De stelling dat zowel heteroseksualiteit als seksualiteit geconstrueerde concepten zijn, past in het groter kader van het debat tussen het sociaal constructivisme en het essentialisme. Maar *wat is het debat tussen het sociaal constructivisme en het essentialisme? En waarom is dit debat belangrijk voor het onderzoek naar de seksuele insignes in het verleden?*

2.3 Het gecreëerde debat tussen het sociaal constructivisme en het essentialisme

Om de vraag: *'Wat is het debat tussen het sociaal constructivisme en essentialisme?'* te beantwoorden definieer ik eerst beide termen, om daarna kort een aantal belangrijke denkers in het debat nader te bespreken. Aan de hand van de discussie tussen het sociaal constructivisme en het essentialisme zal het duidelijk worden waarom dit debat relevant is voor het onderzoek naar de seksuele insignes in het verleden.

Het debat tussen het sociaal constructivisme en het essentialisme vond plaats in de jaren '80 en '90 (GARTON, 2004, p. 19). Het essentialisme stelt dat homo-of heteroseksualiteit een

³ Het werk van ALDRICH, Robert, *In alle tijden in alle culturen: wereldgeschiedenis van de homoseksualiteit*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2006, gaat dieper in op de verschillende constructies van homoseksualiteit, zowel in verschillende culturen als tijden. Het werk van SLATER, Sandra & YARBROUGH, Fay, *Gender and sexuality in Indigenous North America 1400-1850*, Columbia: University of south Carolina Press, 2011 exploreert een variaties in betekenisgeving van gender en seksualiteit in indigenous communities in Noord-Amerika tussen 15de en de 19de eeuw.

intrinsieke eigenschap is aan de mens. Deze eigenschap varieert niet doorheen verschillende culturen alsook niet in verschillende tijden. Wanneer een hetero- of homoseksueel persoon getransporteerd zou worden naar andere historische perioden, dan zou deze persoon nog steeds een hetero- of homoseksueel zijn. De essentialisten geloven dat personen die homo- of heteroseksuele gevoelens ervaren doorheen verschillende perioden of contexten allemaal toebehoren tot dezelfde categorie.

John Boswell is de meest invloedrijk auteur binnen het essentialisme (ORTIZ, 1993, p. 1836). Zelf wilde Boswell liever niet geassocieerd worden met het label van het essentialisme, toch staat zijn werk in contrast met de gedachtegang van de constructivisten (BOSWELL, 2009, p. 26). Dit omdat het debat werd gedefinieerd door degenen die zichzelf associeerden met het sociaal constructivisme, en de sociaal constructivisten definieerden het theoretisch kader (GARTON, 2004, p. 19). Daarom haalt Boswell aan dat zelfs wanneer seksuele oriëntatie zoals homoseksualiteit verandert doorheen verschillende periodes en culturen, en dus anders wordt georganiseerd, homoseksuele handelingen toch herkend kunnen worden. Boswell noemt zichzelf bijgevolg liever een realist, omdat volgens hem het categoriseren van seksualiteit de basis vormt voor de realiteit (FENUCCI, 2019, p. 39-40).

Tegenover het essentialisme wordt het sociaal constructivisme geplaatst. Het sociaal constructivisme gelooft dat homo- of heteroseksualiteit een eigenschap is die alleen betekenis krijgt binnen een bepaalde context en tijd. De seksuele categorieën zijn sociale creaties en vormen complexe sociale praktijken (ORTIZ, 1993, p.1836). Mary McIntosh met haar werk *The Homosexual Role* (1968), wordt gezien als de grondlegster van het sociaal constructivisme (FENUCCI, 2019, p.41). McIntosh (1968) bespreekt homoseksualiteit in verschillende maatschappijen en haalt aan:

‘In all of these societies there may be much homosexual behavior, but there are no homosexuals.’ (MCINTOSH, 1968, p.186)

In de verschillende maatschappijen die McIntosh aanhaalt, zoals de Aranda stam in centraal Australië of de Mohave indianen in California en Arizona, komt homoseksueel gedrag voor,

maar deze maatschappijen kenden homoseksualiteit als concept niet (McIntosh, 1968, p. 185-187).

Een ander belangrijk figuur in het debat is Foucault. Foucault beïnvloedde andere denkers binnen het constructivisme zoals Jonathan Katz en David Halperin (LGBTQ+ studies: An open Textbook, s.d). Zoals eerder aangehaald, bemerkt zowel Foucault (1976) als Katz (1995) dat (hetero)seksualiteit anders wordt geconstrueerd in verschillende periodes. Katz (1995) en Foucault (1976) ontkennen daarmee niet dat er homo- of heteroseksuele gevoelens of handelingen plaatsvonden.

Dit wordt ook bemerkt door een andere sociaal constructivist, David Halperin, een Amerikaans theoreticus. Een werk dat een impact kende is *One Hundred Years of Homosexuality* (1990). Hierin haalt Halperin aan dat homo- en heteroseksuele gevoelens geen illusie zijn, maar wel degelijk een feit. De illusie ligt volgens Halperin in het feit dat de dichotomie tussen homo- en heteroseksualiteit als een vaststaand, onveranderbaar gegeven wordt beschouwd. Dit is volgens Halperin niet het geval, omdat er volgens hem het gedrag van homo- en heteroseksualiteit in het verleden niet op één enkele manier geanalyseerd kan worden (FENUCCI, 2019, p. 42-44).

Het wordt duidelijk dat het debat tussen het sociaal constructivisme is ontstaan door toedoen van de sociaal constructivisten, maar bovenal dat beide 'visies' een ander perspectief hanteren op het concept van seksualiteit. Deze verschillende kijk op 'seksualiteit' toont het belang aan van het debat en vormt zo een aanknopingspunt voor het onderzoek naar seksuele insignes in het verleden. Het is belangrijk om te weten welke verschillende visies er bestaan, omdat deze theoretische disputen een invloed uitoefenen op de interpretatie van seksualiteit in het verleden (GARTON, 2004, p. 29). Doordat ik in het theoretisch kader aankaart dat de organisatie van heteroseksualiteit verschilt in verschillende periodes, en zo ook in de late middeleeuwen in de Lage Landen, wordt in het kader van deze masterproef de visie van het sociaal constructivisme toegepast om de seksuele insignes te onderzoeken. Het sociaal constructivisme focust echter niet alleen op seksualiteit, maar ook op gender. Daarom moet de volgende vraag gesteld worden: 'Wat is de relatie tussen gender en seksualiteit?'

2.4 Gender en seksualiteit

Om onderzoek te voeren naar de laatmiddeleeuwse seksuele insignes in de Lage Landen is het nodig om me bewust te zijn van de hedendaagse relatie tussen gender en seksualiteit. Het concept van gender kwam in gebruik in de jaren '70, en diende om een lijn te trekken tussen geslacht en gender (PILCHER & WHELEHAN, 2004, p.56). Geslacht wordt gedefinieerd als de biologische verschillen tussen man en vrouw, zoals genen, voorplantingsorganen, hormonen, enzovoort. Gender refereert naar geconstrueerde rollen, gedrag en expressies. In tegenstelling tot geslacht, hoeft gender zich niet te houden aan het binaire systeem van man en vrouw. Gender ligt namelijk op een spectrum (World Health Organization, s.d). Een voorbeeld is de bekende zin van Simone de Beauvoir: "One is not born, but rather becomes, a woman ." (1974, p. 656). Hiermee bedoelt de Beauvoir dat de categorie "vrouw" variabel is naargelang de cultuur. Niemand is geboren met een gender, maar gender wordt geconstrueerd (BUTLER, 2007, p. 404-406).

De link tussen gender en seksualiteit is in de studie naar seksualiteit niet altijd aanwezig geweest. *De geschiedenis van de seksualiteit*, geschreven door Foucault, schenkt weinig tot geen aandacht aan de link tussen (vrouwelijk) gender en seksualiteit (TAYLOR, 2017, p. 90). Volgens Garton vindt Butler het net belangrijk om de studie van gender en seksualiteit niet te scheiden. Het onderzoek naar de onderlinge relatie tussen gender en seksualiteit is van vitaal belang, want het splitsen van de studie van gender en seksualiteit leidt alleen tot het minder goed begrijpen van de theoretisering van seksualiteit (GARTON, 2004, p. 26).

In haar werk *Gender Trouble* houdt Butler rekening met de relatie tussen gender en seksualiteit. Aan de hand van het concept van 'de heteroseksuele matrix' legt Butler de link tussen de hedendaagse westerse seksualiteit en gender. De heteroseksuele matrix is:

“ [...] that grid of cultural intelligibility through which bodies, genders and desires are naturalized [...] that is oppositionally and hierarchically defined through the compulsory practice of heterosexuality. (BUTLER, 2007, p. 528)

De norm wordt geconstrueerd aan de hand van de normatieve heteroseksualiteit, oftewel de heteronormativiteit. Vanuit heteroseksualiteit als norm vloeit de binaire genderverdeling tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid. Hierdoor percipieert de moderne mens dat bijvoorbeeld het vrouwelijke geslacht automatisch samenvalt met een vrouwelijke gender en vrouwelijke gevoelens. Door de heteroseksuele norm wordt gender niet alleen gematerialiseerd in een 'gendered body', maar ook in een 'sexed body', door het concept van performativiteit (LUDWIG, 2011, p.15, 45, 46). Performativiteit is het repetitief herhalen van gedragingen. Deze herhalingen behoren tot een bepaalde gender. Het herhalen van de verschillende gedragingen geeft de illusie dat deze gedragingen worden gecreëerd door natuurlijke onderliggende binaire geslachtsverschillen (Britannica, s.d).

Daarom is het van belang dat het onderzoek naar de 'heteroseksualiteit' van de late middeleeuwen wordt verricht aan de hand van het seksuele aspect, net omdat er ook aandacht gevestigd moet worden op gender, en dit in relatie tot (hetero)seksualiteit. De manier waarop er gekeken wordt naar zowel seksualiteit, gender en de link tussen beiden, gebeurt via een hedendaagse blik. Deze hedendaagse visie focust zich op gender en geslacht als een binair systeem, dat voortvloeit uit de heteroseksuele matrix of heteronormativiteit. Dit heeft als gevolg dat zowel 'mannelijkheid' als 'vrouwelijkheid' geconstrueerd worden aan de hand van normatieve heteroseksualiteit. Bij het onderzoek naar laatmiddeleeuwse seksuele insignes is het van uitermate belang om aandacht te schenken aan de hedendaagse interpretatie van gender (mannelijkheid en vrouwelijkheid) in relatie tot seksualiteit om zo de hedendaagse projectie van het binaire gender systeem op de late middeleeuwen te voorkomen.

De hedendaagse concepten als gender en seksualiteit kunnen niet zomaar gereflecteerd worden op het verleden. Deze hedendaagse concepten zijn onderzocht, waarbij onderzoekers hebben geconstateerd dat onze hedendaagse visie op seksualiteit gecreëerd is. *Hoe moeten we dan als archeoloog seksualiteit in het verleden onderzoeken?*

2.5 Deconstrueren van seksualiteit en gender binnen de archeologie

Het is niet alleen belangrijk om zich bewust te zijn van deze gecreëerde hedendaagse visie op gender en seksualiteit, maar ook dat deze hedendaagse visie onvermijdelijk een invloed uitoefent op de interpretatie van het verleden. Daarom is het even belangrijk om zich als onderzoeker bewust te zijn vanuit welk hedendaags onderzoeksveld gereflecteerd wordt op het verleden. Een voorbeeld van een onderzoek dat hier bewust mee omgaat is het werk *Gender and Archaeology* (1999) waarin de archeologe Roberta Gilchrist de impact bespreekt van de tweede en derde feministische golf op de archeologie. De tweede feministische golf focust zich op de theorie van het patriarchaat en de relatie tussen macht, de structuur van familie, religie en overheid. De sociale feministen zagen gender als sociaal geproduceerd en historisch veranderlijk. Hierdoor staat de visie van de sociaal feministen loodrecht tegenover die van de radicale feministen. De radicale feministen focussten zich op de transhistorische notie van gender, waarbij ze vooral aandacht schonken aan de biologische verschillen. De radicale feministen kregen hierdoor een essentialistische visie toegekend. Tijdens de derde feministische golf werd deze gedachtegang verworpen door de postmodernistische feministen die dit essentialistisch karakter van mannen en vrouwen ontkennen en zich richten op de verschillen tussen mannen en vrouwen die gecreëerd worden door etniciteit, seksualiteit en sociale klasse (GILCHRIST, 1999, p. 2-3).

Deze verschillende visies waren ook merkbaar binnen het archeologisch onderzoeksveld. De invloed van de tweede feministische golf zorgde ervoor dat de gedachtegang van de radicale feministen ook een impact had op de archeologie. Archeologen probeerden immers zo “objectief” mogelijk te zijn maar mislukten hierin. Gilchrist merkt op:

“ By drawing implicitly on contemporary gender stereotypes, archaeologists were implying a long-standing cultural continuity of gender roles, a linear evolution connected intrinsically with the biological functions of women and men.” (GILCHRIST, 1999, p. 4)

Volgens Gilchrist is er een impact op te merken van de verschillende feministische golven op de archeologie. In het archeologisch onderzoek heeft de derde golf ertoe bijgedragen dat er een sociale en culturele definitie is ontstaan van gender, en dat de essentialistische visies van

zowel vrouwen als mannen aan de kant werden geschoven. De impact van de derde feministische golf zorgde er in de archeologie voor dat de genderarcheologie aanzet gaf tot het zoeken naar nieuwe methoden en theorieën over archeologische kennis. Dit geldt ook voor de studie van het lichaam en seksualiteit (GILCHRIST, 1999, p. 4, 30). Volgens Voss en Schmidt hadden de vroegste feministische archeologen weinig interesse in seksualiteit als onderwerp. Dit kwam door het gegeven dat seksualiteit in functie stond van gender. Hier kwam verandering in vanaf de jaren '90 doordat archeologen zich stilaan begonnen te focussen op gender als een constructie. Een aantal archeologen probeerden verandering te brengen in het gebrek aan onderzoek binnen de archeologie. De focus van het onderzoek lag vooral op seksualiteit in de prehistorie. Een voorbeeld van een archeologische studie is die van Tim Yates (1993). Yates stelde de conventionele interpretatie van prehistorisch rotskunst in vraag, en deze conventionele interpretatie focust zich op de beelden die het heteroseksuele paar voorstelt of het huwelijk (VOSS & SCHMIDT, 2000, p. 15-17).

De archeoloog moet zich bewust zijn van het onderzoeksveld waaruit hij/zij onderzoek voert, maar moet ook stil staan bij de interpretatie van seksualiteit. Dit geldt niet alleen voor heteroseksualiteit, maar ook seksualiteit *an sich*. Voss haalt aan dat het identificeren van het seksuele niet zo vanzelfsprekend is. Archeologen hebben geprobeerd om het 'seksuele' te beperken in het archeologisch bestand, maar anderzijds zijn er archeologen die in alles het seksuele interpreteren, zoals bijvoorbeeld in een gekerfde lijn of punten in rotsen (voss, 2008, p. 321). Daarom moet de archeoloog in het achterhoofd houden dat:

“Not all sexual representations are erotic, that is designed to stimulate a sexual response in the viewer; sexual images may also apotropaic, political, comical or religious.”

(voss, 2008, p. 321)

Volgens Voss moet de archeoloog in het achterhoofd houden dat de seksuele voorstellingen geen exacte reflecties zijn van echte lichamen. Het kunnen eveneens creatieve of ideologische representaties zijn. Dit moet ertoe leiden dat de archeologie toont hoe de seksualiteit anders geconstrueerd was in het verleden (voss, 2008, p.330).

Wanneer ik aan de hand van de seksuele insignes heteroseksualiteit ga onderzoeken in de late middeleeuwen, is het dus van uitermate belang dat zowel seksualiteit als gender (in relatie tot elkaar) niet kunnen geprojecteerd worden op het verleden. Dit wil niet zeggen dat de bewustwording automatisch leidt tot een objectieve onderzoeker. Eerder leidt het tot een onderzoeker die objectiever aan onderzoek kan doen. De verdiensten van derde feministische golf in de archeologie mag niet uit het oog verloren worden. Het is niet aan de orde om de hedendaagse genderstereotypen te projecteren, of zelfs toe te passen op het verleden. Er moet eerst een grotere bewustwording gecreëerd worden over de vanzelfsprekendheden die aan gender en seksualiteit verbonden zijn. Door in de voorgaande hoofdstukken dieper in te gaan op de hedendaagse visie op seksualiteit en gender, is het mogelijk om als onderzoeker op een kritischere manier naar het verleden kijken.

2.6 Beschouwing

Er kan geconcludeerd worden dat het concept van seksualiteit geen concept is dat bestempeld kan worden als onveranderlijk, integendeel. Het denken van de westerse mens omtrent seksualiteit, is ontstaan in de 19de eeuw. Dit door de medicalisering van seksualiteit die het kerkelijk gezag aan de kant schoof, en een plaats innam als toezichhouder op de seksualiteit. De organisatie van seksualiteit is veranderd, en zo ook op wie of wat de nadruk wordt gelegd in het discours van seksualiteit. Niet het huwelijk, maar wel de perversies staan vanaf de 19de eeuw centraal.

Waar er ook belang aan moet gehecht worden binnen het theoretisch kader, is dat heteroseksualiteit ook een modern concept is. Heteroseksualiteit werd ook beïnvloed door het medisch discours. Niet meer de voortplanting stond vanaf de 19de eeuw centraal, maar wel de seksuele lusten. Door het medisch discours kreeg heteroseksualiteit een ahistorisch karakter, en werd heteroseksualiteit als essentialistisch bestempeld. De sociaal constructivisten gingen in tegen de visie van het essentialisme. Zij beweerden dat seksualiteit en daardoor ook heteroseksualiteit onlosmakelijk verbonden was met de tijd en context. Hierdoor is heteroseksualiteit allesbehalve ahistorisch.

Bij het onderzoek naar heteroseksualiteit in de seksuele insignes is niet alleen seksualiteit van belang, maar ook de relatie tussen seksualiteit en gender. Dit komt omdat net als seksualiteit, gender ook een constructie is die gevormd werd afhankelijk van chronologische en geografische context. De westerse relatie tussen seksualiteit en gender wordt gevormd door heteronormativiteit, en hierdoor kan in het verleden anders met de relatie tussen gender en seksualiteit zijn omgegaan. De blik van een onderzoeker in een bepaalde tijd of ruimte heeft daarnaast wel degelijk een impact op het onderzoek naar seksualiteit, zie bv. De invloed van de tweede en derde feministische golf.

In het onderzoek naar heteroseksualiteit in de seksuele insignes vormt dit theoretisch kader het startpunt. Het heeft daarnaast ook duidelijk gemaakt dat, vooraleer we dieper in kunnen gaan op de seksuele insignes, de laatmiddeleeuwse seksualiteit eerst gedeconstrueerd moet worden.

3 De deconstructie van ‘heteroseksualiteit’ in de late middeleeuwen

Moderne heteroseksualiteit is anders geconstrueerd dan tijdens periode voor het einde van de 18de eeuw. Hierdoor stel ik de vraag: *Hoe is de laatmiddeleeuwse ‘heteroseksualiteit’ in de Lage Landen dan wel geconstrueerd is?*

Om op deze vraag een antwoord te kunnen geven, is het historisch onderzoek van enorme waarde. Het historisch en archeologisch onderzoek naar seksualiteit hebben volgens Voss veel met elkaar gemeen. De historische literatuur over seksualiteit is een belangrijke bron van inspiratie voor archeologen. Verschillende archeologische onderzoeken naar seksuele identiteiten, seksuele praktijken, seksuele politiek, enzovoort worden gestart vanuit de beschikbare literatuur. Volgens Voss en Schmidt (2000) heeft de studie van de geschiedenis van seksualiteit ertoe bijgedragen dat de diversiteit van seksualiteit in het verleden, conventionele historische narratieve toelieten. Het niet-identificeren van seksualiteiten buiten de vooropgestelde heteroseksualiteit hoeft niet te betekenen dat in het verleden seksualiteit homogeen was. Eerder ligt het aan de gelimiteerde perceptie van de onderzoeker. Toch moet opgemerkt worden dat ‘heteroseksualiteit’ ook verandering heeft gekend doorheen verschillende periodes (VOSS & SCHMIDT, 2000, p. 10-12).

Om de laatmiddeleeuwse seksualiteit te deconstrueren moeten eerst de hedendaagse visies omtrent de (laat)middeleeuwse seksualiteit kort behandeld worden. In het werk *Sexuality in Medieval Europe: doing Unto others* (2017) haalt de historica Ruth Karras aan dat wanneer mensen nadenken over het middeleeuws Europa in verband met seksualiteit, er verschillende visies naar voren komen. Deze visies zijn voortgevloeid uit de interpretatie van middeleeuwse teksten. De eerste visie omhelst het beeld van de totale repressie waarin de kerk de controlerende instantie was. Elk seksueel gedrag werd geïdentificeerd als een zonde, zelfs seks tijdens het huwelijk dat in het teken stond van de voortplanting, was maar net toelaatbaar. Seksualiteit stond de verlossing in de weg omdat deze ervoor zorgde dat de verleiding groter was. Doordat de duivel de mens verleidde, kon seksualiteit de mensheid verwoesten. De tweede visie is een tegenovergestelde visie, namelijk dat er lustige priesters waren die verschillende minnaressen hadden, en seksuele handelingen verrichtten met andere nonnen. De Rooms-Katholieke kerk was een kerk gevuld met hypocriete zusters en priesters. De

repressie die door de kerk werd gepropageerd, werd door de middeleeuwse bevolking overboord gegooid. De derde visie gaat nog een stap verder in vergelijking met de vorige visie, en komt voort uit de bewustwording in de 21ste eeuw van het seksueel geweld tegenover vrouwen, homoseksuelen, enzovoort. Deze beelden verschijnen in de populaire cultuur, meer bepaald in tv-series. In deze visie staat verkrachting en sadisme centraal, en hierdoor was verkrachting volgens de derde visie frequent aanwezig in de middeleeuwen (KARRAS, 2017, p. 1-3).

Toch zijn deze visies gebaseerd op moderne interpretaties van seksualiteit in de middeleeuwen. Hierdoor maakt Karras bij deze drie verschillende visies bedenkingen, maar haalt tegelijkertijd aan dat deze visies wel een bepaalde waarheid in zich dragen. Dit omdat seksualiteit in de middeleeuwen complex is, net omdat deze verschillende aspecten omvat, zoals de *christelijke moraliteit, genderrelaties, het publieke gezag, het individu*, enzovoort. Daarom is er voor Karras niet één manier om te kijken naar de (laat)middeleeuwse seksualiteit, maar moet dit gebeuren vanuit *multidisciplinaire visies* (KARRAS, 2017, p. 4).

De visie van multidisciplinariteit nemen we mee om seksualiteit in de laatmiddeleeuwse periode in de Lage Landen te deconstrueren. Ik zal dieper ingaan op de christelijke moraal, de constructie van gender en de sociale stratificatie.

3.1 De christelijke moraal

De (laat)middeleeuwse bevolking construeerde seksualiteit op een andere manier dan vandaag. Die manier verloopt niet via de moderne categorisering van homo- en heteroseksualiteit. De (laat)middeleeuwse bevolking trok geen lijn tussen hetero- en homoseksualiteit, maar wel tussen reproductieve en non-reproductieve seks (KARRAS, 2017, p.9). De christelijke visie speelde een belangrijke rol in de constructie van de laatmiddeleeuwse seksualiteit(en) en het onderscheid tussen reproductieve en non-reproductieve seks. Zo haalt Hergenmöller (2006) aan dat het christelijk instituut bepaalde wat natuurlijke handelingen waren. Deze natuurlijke handelingen stonden in teken van reproductiviteit, terwijl onnatuurlijke handelingen bestempeld werden als sodomie. Sodomie

is een overkoepelende term voor alle seksuele handelingen die niet gericht zijn op de voorplanting zoals: masturbatie, homoseksuele handelingen, anale seks, enzovoort.

De kerkelijke rechtbanken verkregen vanaf de 13de eeuw het volledige gezag over alle aspecten binnen het huwelijk als sacrament. De seculiere overheid begon vanaf de late middeleeuwen een impact te hebben op het seksuele leven van zijn bevolking (WIESNER-HANKS, 2000, p.37, p. 45). De canon, alsook de seculiere wetten, reguleerden het privéleven. Dit houdt in dat zowel de religieuze autoriteiten als de politieke heersers in de late middeleeuwen zich konden bemoeien met het seksuele privéleven van haar bevolking. Dit had als gevolg dat deze wetten pal in het midden stonden van het seksuele leven (METZLER, 2011, p. 118). Er moet nog aangehaald worden dat de seculiere rechtbanken de christelijke leer niet alleen ondersteunden, maar ook nog eens bekrachtigden door middel van de wetgeving en bestraffing (KATAJALA- PELTOMAA & TOIVO, 2021, p.88). Zoals al eerder aangehaald in sectie 2.1, waren deze wetten bepalend tot het einde van de 18de eeuw. Hierdoor werd de focus niet meer gelegd op het huwelijk zelf, maar wel op de perversies die afweken van de norm.

Het huwelijk werd als sacrament gezien en hierdoor was het strikt verboden om seks buiten het huwelijk te hebben. De bevolking nam het huwelijk serieus, en zag de voortplanting als een sociale verplichting. Voor de maatschappij was het huwelijk dus noodzakelijk, omdat het inhield dat de mens zich voortplantte en zo de bevolking in stand kon houden. Het huwelijk in de christelijke leer herbergt daarnaast een dualiteit. Enerzijds wordt het huwelijk gewaardeerd, maar anderzijds zijn maagdelijkheid en kuisheid even belangrijk. Centraal stond het huwelijk in de christelijke leer, maar de heilige verbintenis kon leiden tot een explosieve lust. Door deze dualiteit ontstond er spanning (KARRAS, 2017, p. 6, 29, 90, 92).

De katholieke kerk had niet alleen een impact op de kuisheid binnen het huwelijk, maar ook op het denken rond vruchtbaarheid. Onvruchtbaarheid binnen het huwelijk werd zowel binnen als buiten de privésfeer als een schande gezien. Het werd als een provocatie aanzien tegen de kerk. De impact van onvruchtbaarheid op de sociale status mag dus zeker niet onderschat worden, en dit trof vrouwen uit verschillende lagen van de maatschappij (GREEN, 2006 p. 403). Hierdoor werd onvruchtbaarheid aanzien als een ernstig probleem binnen het huishouden. Infertiliteit bracht een diep gegronde angst teweeg bij getrouwde koppels.

Daarnaast is het belangrijk om aan te halen dat onvruchtbaarheid werd geweten aan de vrouw en niet aan de man (KARRAS, 2017, p.63).

Een fenomeen dat een impact had op de onvruchtbaarheid was de pest. De pest kwam voor in de Lage Landen tussen van 1350 en ca. 1500 (KELLY, 2006, p. 387-388). Deze had een grote impact op de vruchtbaarheid, en de slechte voeding zorgde daarenboven voor meer infertiliteit (GILCHRIST, 2012, p. 134). Om infertiliteit te voorkomen werd er veelvuldig gebeden of op bedevaart gegaan. Veel vrouwen gingen op pelgrimstocht terwijl ze nog zwanger waren. Deze pelgrimstocht stond in het teken van de bescherming van de ongeboren foetus. Aan schrijnen werden insignes, fluiten en kaashouders verkocht die allemaal gemaakt werden uit een goedkope gegoten lood-tin legering. Deze objecten werden 'heilig' doordat ze in aanraking kwamen met het reliek of het schrijn. Zo werden apotropaeïsche (heilige of beschermende) krachten overgedragen op het object. Eén van de belangrijkste schrijnen voor zwangere vrouwen waren de relieken van de heilige Maria in Chartres of Aken (GILCHRIST, 2012, p. 134 -135). De pest in de 14de en de 15de eeuw had nog een andere impact, namelijk het stimuleren van het huwelijk door de kerk. Dit kwam omdat na de pest de populatie was geslonken. Door de pest trouwden mannen en vrouwen ook op een latere leeftijd (KARRAS, 2017, p. 91). Als gevolg van de pest trouwde in het noorden van Europa in de late middeleeuwen de vrouw rond de leeftijd van 23 jaar, de man daarentegen trouwde rond de leeftijd van 26 jaar (GILCHRIST, 2012, p. 38).

De christelijke leer had niet alleen een impact op het denken over seksualiteit en de seksualiteit binnen het huwelijk tussen man en vrouw, maar ook oefende de kerk een grote invloed uit op genderbeleving. Seks is volgens de christelijke leer vervuilend en dit had een grote invloed op gender (KARRAS, 2017, p. 36). Daarom is het van belang om de relatie tussen gender en seksualiteit in deze periode nader te bekijken.

3.2 Gender in de (late) middeleeuwen

Vrouwen werden verbonden met de figuur van Eva, die Adam verleid had om ook van de appel te eten. Hierdoor werden vrouwen aanschouwd als verleiders die mannen in de val lokten. Dat had als resultaat dat vrouwen nooit een volledig kuis leven konden leiden, en dat was volledig te wijten aan de natuur van de vrouw. Mannen daarentegen konden dit wel aan de hand van hard werk (KARRAS, 2017, p. 61). Vrouwen in de late middeleeuwen werden aanzien als passief en mannen als actief. Deze categorieën speelden een rol tijdens seks, en zo ook bij de reproductie. In de (late) middeleeuwen betekende deze gedachtengang dat de actieve man penetreerde, terwijl de passieve vrouw ontving. Dit werd bestempeld als natuurlijk gedrag. Bij onnatuurlijk seksueel gedrag zouden twee personen allebei actief of passief zijn. Dit wil nog niet zeggen dat het gedrag van vrouwen in overeenstemming was met de passiviteit die werd verwacht. Vrouwen werden in de late middeleeuwen net aanzien als het 'oversexed gender', en daardoor werden vrouwen seksueel actiever beschouwd dan mannen. Zo werd vrouwelijkheid ook geassocieerd met overmatige seksuele lusten en gedrag, en bijgevolg vrouwen in de middeleeuwen als wellustig. 'Heteroseksualiteit' *an sich* bestond dus niet in de middeleeuwen. Wat wel voorkwam in de late middeleeuwen was de actieve en passieve positie tijdens seks. De actieve en passieve manier van seksueel actief zijn, werd verbonden met penetratie, en deze werd verbonden met reproductiviteit. Deze reproductiviteit speelde uiteindelijk mee in de vorming van het ideaal aangaande seksuele relatie tussen man en vrouw (LOCHRIE, 2011, p. 42-45).

In de middeleeuwen begreep de bevolking gender niet alleen als een puur biologisch aspect. Gender was cultureel en historisch geconstrueerd. Gender werd door verschillende kwaliteiten zoals leeftijd, rijkdom, getrouwd of niet getrouwd, enzovoort, geconstrueerd. Ook moest gender voldoen aan bepaalde verwachtingen, praktijken en rollen. Aan de hand hiervan konden personen zich verder (her)definiëren (KATAJALA-PELTOMAA & MARIA TOIVO, 2021, p. 7). Aan de hand van het werk van Butler werd al eerder (hoofdstuk 2.4) aangehaald dat in de late middeleeuwen de relatie tussen gender en het lichaam niet uit het oog verloren mag worden.

3.2.1 Het lichaam

Judith Butler haalt aan dat de culturele context het lichaam creëert. Dit betekent dat lichamen in het verleden die 'verstaanbaar' waren, vandaag de dag niet meer 'verstaanbaar' zijn. In de middeleeuwen kunnen de lichamen dus op een andere manier geconstrueerd worden, en dus op een andere manier 'geproduceerd'. Lichamen die in het verleden aanzien werden als lelijk, kunnen vandaag de dag aanzien worden als mooi of andersom. Wanneer het lichaam wordt benaderd in het verleden is het ook belangrijk om hier rekening mee te houden. Het anatomisch lichaam van een man of vrouw is daarnaast niet het enige aspect dat aanleiding geeft tot verlangen. Een voorbeeld dat dit duidelijk maakt is het verhaal van *Tristan en Isolde*. Een vrouw krijgt sterke gevoelens voor een man, maar niet voor zijn biologische aspecten, namelijk het mannelijk geslachtsorgaan. Wel voor zijn benen, hoofd en haar. (SCHULTZ, 1997, p. 91-92). Het verhaal van Tristan en Isolde past in de grotere literaire traditie van het hoofse ideaal dat opkomt in West-Europa vanaf de 12de eeuw (GIMBERT, 2002, p. 27-28).

Benen, hoofd en haar zijn geen unieke aspecten van een man. Het geslacht staat niet in het middelpunt van het verlangen. Wat wel in het middelpunt van het verlangen staat is gender dat waarneembaar gemaakt wordt aan de hand van kleding. Kleding verschilt namelijk tussen mannen en vrouwen, en creëert zo een morfologisch verschil tussen beide geslachten. Een voorbeeld zijn mannelijke benen, die aan de hand van klederdracht worden getoond. De benen zelf maken niet het verschil in gender, maar wel de mannelijke kleding die het lichaam tot een 'gendered body' maken. Het laten zien van de benen zorgt ervoor dat het lichaam als mannelijk wordt aanzien. Kleding maakt niet het lichaam zichtbaar omdat er bepaalde delen worden 'blootgelegd', kleren maken het lichaam zichtbaar omdat ze rond een bepaald deel van het lichaam juist zo goed passen. Volgens Schultz wordt gender gecreëerd door de verschillende relaties met kledij, die op hun beurt verschillende relaties hebben tot het lichaam. Het verlangen speelt volgens Schultz een belangrijke rol, en dit verlangen was meer gericht op kleding dan op de geslachtsorganen (SCHULTZ, 1997, p. 91- 104).

Het is ook belangrijk om aan te halen dat ondanks het verlangen, er strikte regels golden voor de correcte klederdracht voor mannen en vrouwen. Crossdressing in kleren van het tegenovergestelde geslacht was verboden, omdat dit de genderrollen omdraaide en kon

zorgen voor verwarring. Hierdoor was er geen distinctie tussen gender en geslacht, maar waren deze onlosmakelijk met elkaar verbonden (MURRAY, 2006, p. 286). De manier van kleden speelde een belangrijke rol in de late middeleeuwen om het mannelijk en het vrouwelijk gender te scheiden. De geslachtsorganen speelden een minder prominente rol (SCHULTZ, 1997, p.91.) Dit in tegenstelling tot de “moderne” binariteit in de genderbeleving, sterk gekoppeld aan geslachtskenmerken. De laatste jaren is er voorzichtig meer aandacht gevestigd op het feit dat deze binariteit een constructie is, en niet inherent bepaald wordt door de geslachtsdelen zoals Butler ook bemerkt (hoofdstuk 2.3).

3.3 Sociale stratificatie en gender

De christelijke leer had een grote invloed op de beleving van seksualiteit, en de constructie van gender die verbonden werd met seksualiteit. Een ander belangrijk gegeven is de vraag of de christelijke leer een (even grote) invloed had op alle lagen van de laatmiddeleeuwse maatschappij.

Volgens Katajala-Peltomaa en Maria Toivo (2021), vervulde religie een essentiële rol in het dagelijks leven, en is daarom de link tussen beide sociale lagen van groot belang. Mensen gebruikten religie om hun taken uit te voeren als man of vrouw en als lid van een gemeenschap. Religie werkte als een medium tussen de verschillende sociale lagen van de maatschappij. De theologische ideeën van religie speelden zich af binnen de instituties en de elite, en deze vormden in de ‘lived religion’ een geheel aan achtergrondelementen. De ‘lived religion’ is het geheel van religieuze ideeën en concepten die werden beleefd, en tot uiting werden gebracht in het dagelijks leven. Dit betekent niet dat religie alleen gedefinieerd werden door de instituties of de elites. De ‘lived religion’ stond in het middelpunt van de gemeenschap. Hierdoor was het religieuze en het seculiere leven niet van elkaar te scheiden, en de kerk had dus ook een impact op het publieke leven (KATAJALA-PELTOMAA & MARIA TOIVO, 2021, p. 3, 4, 86).

Het huwelijk, reeds aangehaald in sectie 3.1, is een voorbeeld van de manier waarop de christelijke leer een impact had op alle lagen van de laatmiddeleeuwse maatschappij. Het maakt volgens Karras niet uit uit welke sociale groep iemand afkomstig was, want de christelijke visie op het huwelijk werd geaccepteerd en geïnternaliseerd door elke

bevolkingslaag (KARRAS, 1996, p. 86). Er kan dus gesteld worden dat de christelijke leer door de meeste lagen van de maatschappij in de late middeleeuwen werd geïnternaliseerd. Men kan hierdoor mogelijk ook aannemen dat het denken rond seksualiteit niet alleen werd geïnternaliseerd door de bovenste lagen van de maatschappij, maar ook in de lagere lagen van de laatmiddeleeuwse maatschappij

3.4 Beschouwing

Bij het analyseren van de laatmiddeleeuwse 'heteroseksualiteit' kunnen een aantal punten vastgesteld worden. Seksualiteit in de late middeleeuwen werd gecategoriseerd aan de hand van natuurlijke versus onnatuurlijke handelingen. Onder de natuurlijke handelingen vallen (seksuele) relaties tussen mannen en vrouwen. Deze natuurlijke handelingen mochten alleen binnen het sacrament van het huwelijk plaatsvinden, en moesten gericht zijn op de voortplanting. Infertiliteit was een diep gegronde angst, en de impact van de pest droeg hieraan bij. Er werd alles gedaan om infertiliteit te voorkomen, zoals op pelgrimstocht gaan en objecten eren die in aanraking kwamen met bepaalde reliekschrijnen.

De relatie tussen gender en (hetero)seksualiteit was ook anders geconstrueerd in de late middeleeuwen. Vrouwen werden gezien als passief terwijl mannen een actieve rol werd toebedeeld. Ondanks het feit dat vrouwen als passief werden gezien tijdens seks, werden vrouwen toch bestempeld als seksueel actief. Dit komt door het heersende idee dat vrouwen van nature uit overmatige seksuele lusten hadden, die ze inzetten om de man te verleiden. De relatie tussen gender en geslacht in de late middeleeuwen werd in dit hoofdstuk ook onderzocht. Zo maakte kleding een belangrijk deel uit van de constructie van 'mannen' en 'vrouwen', en verlangens werden niet (alleen) opgeroepen door de geslachtorganen, maar bovenal was kleding van uitermate belang. Het laatste aspect dat opgemerkt kan worden, is dat de christelijke leer in alle lagen van de laatmiddeleeuwse maatschappij haar stempel drukte, zoals via het huwelijk.

Na deze deconstructie van laatmiddeleeuwse heteroseksualiteit, kan er overgegaan worden tot de studie van de seksuele insignes. Hierbij wordt de suggestie van Karras aangaande

multiple perspectieven gevolgd, en dit aan de hand van de complexe gelaagdheid die vervat zit in de iconografie van de seksuele insignes.

4 Insignes gevonden in de Lage Landen

Om de seksuele insignes grondig te onderzoeken, maak ik gebruik van de iconografische gelaagdheid die in deze objecten vervat zit. De vier lagen die ik zal onderzoeken zijn: de doorleving van visuele weergaven van seksualiteit doorheen de tijd, religie, gender en sociale stratificatie. De doorleving van de visuele cultuur van seksualiteit doorheen de tijd wordt onderzocht omdat de (hetero)seksualiteit uit voorgaande periodes mogelijk ook een invloed heeft gehad op de seksuele insignes uit de late middeleeuwen. Na het analyseren van deze vier lagen, tracht ik de onderzoeksresultaten zo te interpreteren dat ze leiden tot een beter begrip van heteroseksualiteit in de late middeleeuwen in de Lage Landen.

Vooraleer de gelaagdheid binnen de seksuele insignes onderzocht kan worden, moeten eerst een aantal belangrijke aspecten met betrekking tot de insignes zelf aan bod komen, bv. de bestaande categorisering van de laatmiddeleeuwse insignes in enerzijds de religieuze en anderzijds seculiere insignes. De seksuele insignes worden bij deze laatste soort ingedeeld. Daarna ga ik over tot de historiografie van het onderzoek naar seksuele insignes en een toelichting van de productie van deze insignes.

4.1 Heilig en profaan

In België en Nederland is in de afgelopen 50 jaar een enorme hoeveelheid aan religieuze als seculiere insignes ontdekt (KOLDEWEIJ, 2012b, p. 214). Voor de opkomst van de metaaldetectie bleef het vinden van de insignes uiterst ongewoon, maar door de winnende populariteit van deze praktijk doken vanaf de jaren '80 meer en meer insignes op (KICKEN, 2001, p.18). De oudste insignes dateren uit de late 12de eeuw. Ze werden tot aan het einde van de 15de eeuw geproduceerd. Er is een grote diversiteit aan thema's binnen de iconografie van deze insignes (KOLDEWEIJ & VAN BEUNING, 1993, p. 317-318). Om deze complexiteit te ordenen, volg ik het tweedelige categorisatiesysteem van Koldewey en Van Beuningen (1993). Deze twee categorieën bestaan uit de religieuze of pelgrimsinsignes, en de seculiere of profane insignes, een categorisatie die voorkomt in de vier edities van de catalogus *HEILIG en PROFAAN*: 1993, 2001, 2012, 2018. Ook Brian Spencer (1998 & 2010) deelt de insignes in aan de hand van de tweeledige categorisatie van pelgrims- en seculiere insignes.

Het opsplitsen van de insignes heeft ook een impact gehad op andere onderzoekers zoals Malcolm Jones, Sebastiaan Ostkamp, Johan Winkelman en andere auteurs die meeschreven aan de verschillende edities van *Heilig en Profaan* die deze categorisatie ook gebruiken. De titel van dit laatste werk toont reeds aan dat dit onderscheid tussen religieus en profaan een grote rol speelt in de verdeling van de insignes. Deze twee categorieën worden nog eens verder opgedeeld, waarbij de seksuele insignes binnen de tweede categorie van de seculiere insignes geplaatst worden. De categorisering van deze insignes is niet alleen gebeurd op iconografisch niveau. Ook de (vondst)context speelt een rol bij de categorisering van de religieuze en seculiere insignes. Daarom is het van belang om dieper in te gaan op de gelijkenissen en verschillen tussen de religieuze en seculiere/profane insignes, en de manier waarop de seksuele insignes werden geproduceerd.

4.2 Productie van de insignes

Een grote overeenkomst tussen alle insignes is de vervaardiging van het object. De insignes werden namelijk vervaardigd uit lood-tinlegering. Het vervaardigen van de pelgrimsinsignes en de seculiere insignes is gelijklopend. Zowel voor de pelgrimsinsignes als voor de seculiere insignes zijn er gietmallen gevonden (BERGER, 2012,p.41).

Een gietmal waaruit seksuele insignes werden vervaardigd, is bijvoorbeeld teruggevonden tijdens werken aan de Seine in de 19de eeuw (Fig. 1).

Figuur 1: Gietmal gevonden 1865 in de Seine, FORGEAIS, Arthur, Collection de Plombs Historiés, trouvés dans la seine, Paris, 1866, p. 270.

Ondanks het feit dat er enkele gietmallen gevonden zijn, zijn er slechts weinig van bewaard gebleven. In de Lage Landen is er slecht één gietmal gevonden in Maastricht. Deze diende om een religieuze insigne van Maria en kind te vervaardigen. In de Lage Landen zijn er geen mallen van profane insignes

gevonden, en dus ook niet van seksuele insignes. Er zijn wel gietmallen gevonden die gebruikt werden om andere artefacten te produceren, zoals penningen of medailles. Deze gietmallen werden vervaardigd uit leisteen, omdat dit materiaal het toeliet om gemakkelijk inkervingen te maken. De reden waarom er bijna geen mallen zijn gevonden die in verband kunnen worden gebracht met de insignes, is dat de mallen uit een ander materiaal zou kunnen vervaardigd

zijn. Hierdoor kan er gebruik zijn gemaakt van materiaal dat vergankelijker is zoals bronzengietvormen, die na gebruik terug worden versmolten (VAN BEUNINGEN, 1993, p. 21-23). Gietmallen kunnen ons meer vertellen over hoe deze insignes vervaardigd werden. Er zijn verschillende methodes om deze lood-tin legering objecten te vervaardigen. Zo bestaat er de techniek om volledig gegoten metaal te creëren, of de holle techniek (BERGER, 2012, p. 45).

Er vond een grote verandering in de productie van objecten uit lood-tinlegering plaats in de 13de eeuw, onder impuls van het fenomeen van de bedevaarten. Deze bedevaarten hadden een impact doordat er een grote vraag was naar goedkope en snel geproduceerde pelgrimssouvenirs. Tin werd vanaf het midden van de 13de eeuw een goedkoop alternatief voor goud en zilver. Doordat de kost laag was voor het maken van deze insignes, kon er daardoor ook een grotere markt bereikt worden (BERGER, 2012, p. 39-45). De samenstelling van metaal in de insignes verschilt niet alleen tussen de verschillende thema's, maar ook tussen de verschillende insignes onderling. Dit doordat samenstelling van lood versus tin varieert. Wat wel opgemerkt kan worden, is dat in de 13de eeuw de insignes vervaardigd werden uit een grotere hoeveelheid tin in vergelijking met de 14de eeuw, wanneer er meer lood aan de insignes werd toegevoegd. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat een grotere hoeveelheid tin een lagere smelttemperatuur oplevert (VAN BEUNINGEN, 1993, p.24).

4.3 Religieuze insignes

Onder de categorie 'heilig' vallen onder andere pelgrimstekens, maar ook andere religieuze insignes die gevonden worden in de Lage Landen. De iconografie van deze religieuze insignes wordt verbonden aan heiligen of bedevaartplaatsen (KOLDEWEIJ, 2018, p. 98). Hierdoor kunnen de religieuze insignes gemakkelijk gecategoriseerd worden op basis van de naam van de heilige of bedevaartplaats. Voor de profane insignes geldt dit niet. De pelgrimsinsignes konden opgespeld worden op kleding of rond de nek worden gedragen. Uit opgravingen van pelgrimsgraven en iconografische bronnen kan worden opgemerkt dat de pelgrimsinsignes werden gedragen op de hoed, cape of de zak (YEOMAN, 2018, p. 7, 11). Deze pelgrimsinsignes waren een verificatie van de pelgrimstocht die de pelgrim had ondernomen. De religieuze insignes worden in vergelijking met de seksuele insignes veelvuldig weergegeven in historische bronnen, maar ook op visuele bronnen (SIMONSEN, 2018, p. 186). Een voorbeeld

van de weergave van religieuze insignes op andere visuele bronnen zijn schilderijen zoals het *Lam Gods* geschilderd door de gebroeders van Eyck (1432), of het schilderij *Sint-Maartensfeest* (1566-1567) van Pieter Bruegel de Oude (KOLDEWEIJ, 2012d, 28, 29).

De mogelijke functie van deze pelgrimsinsignes was dat ze een verandering in status teweeg brachten. Zo kon bijvoorbeeld een crimineel die op pelgrimstocht ging toch opnieuw de status verwerven van vrij man, en de pelgrimsinsigne vormde een belangrijk bewijs van deze pelgrimstocht (SIMONSEN, p. 184). Volgens het onderzoek Van Herwaarden klopt dit gegeven niet. Een pelgrimsbadge werd niet aanvaard als bewijs voor een pelgrimstocht. Er moest ook een gesloten brief zijn van de bestemming zelf (VAN HERWAARDEN, 2001, p. 29). De pelgrimstochten waren zeker niet beperkt tot de laagste lagen van de maatschappij, op pelgrimstocht gaan en schrijven bezoeken werd door alle lagen van de maatschappij beleefd (SIMONSEN, p. 183-185).

Volgens Gaalman dienden de pelgrimsinsignes door middel van hun apotropaeïsche krachten. Dit wil zeggen dat bij schrijven de pelgrimsinsignes werden verkocht, in aanraking komen met het schrijn, en zo de apotropaeïsche krachten kregen overgedragen. Als de pelgrim terug thuis was kon deze gebruikt worden om de heilzame krachten over te dragen naar familie, vee, enzovoort (GAALMAN, , 1987, p. 8-10). Koldeweij volgt deze gedachtengang en haalt aan dat de primaire functies van zowel de heilige als seculiere insignes apotropaeïsch zijn (KOLDEWEIJ, 1999, p. 307).

Religieuze Insignes worden, net zoals profane insignes, ook gevonden buiten de Lage Landen (Fig. 2). Over de archeologische context waarin zowel de religieuze insignes, als de profane insignes gevonden worden, is weinig geweten en onderzocht. Zo worden de insignes in de Lage Landen aangetroffen in afvallagen of door huisvuil opgehoogde terreinen. Het betekent niet dat deze insignes als overbodige rommel werden weggeworpen, en dat ze geen eerdere betekenis hadden. Het is mogelijk dat het insigne gekoesterd werd door de persoon in kwestie of de nazaten. Daarentegen worden er religieuze insignes in het buitenland gevonden die vlakbij of in rivieren gevonden worden. Een voorbeeld van vondsten was tijdens het rechtekken van de oevers van de Seine in de 19de eeuw of de insignes die gevonden worden

door strandjutters aan de Thames. Hierdoor wordt het beeld gecreëerd dat de pelgrimstekens doelbewust werden gedeponeerd in de rivier. In de Lage Landen zijn er ook insignes die afkomstig zijn uit vochtig terrein (VAN BEUNINGEN, 2012, p. 13-14). Ook recent werden er nog vondsten gedaan zoals tijdens de opgraving van de Antwerpse Kipdorpburg met zijn oude gracht in 2008 (Stedelijke dienst archeologie van de stad Antwerpen, s.d). Tijdens de opgraving zijn een aantal pelgrimsinsignes gevonden, maar er werden hier geen seksuele insignes gevonden.

Figuur 2 Kaart van gevonden religieuze insignes, Kunera, Juli 2021, <https://www.kunera.nl>.

Of de insignes doelbewust werden weggeworpen in waterige contexten, of dat de insignes er terecht kwamen door de aanvoer van grond voor de opvulling van de watergangen is anno 2021 nog steeds onduidelijk. Van Beuningen vermeldt al in 2012 dat er door archeologen nauwelijks aandacht wordt besteed aan de context waarin de insignes worden gevonden, en pleit dat beroepsarcheologen hier in de toekomst meer aandacht aan moeten besteden (VAN BEUNINGEN, 2012, p. 13-14). Door het gebrek aan informatie is er bewust voor gekozen om in deze masterproef niet de contexten te onderzoeken waarin de insignes gevonden werden. Ook focust deze masterproef zich eerder op de iconografische aspecten van de insignes in kwestie.

Ook in het onderzoek naar de religieuze en pelgrimsinsignes is er een verschil op te merken. In vergelijking met de religieuze insignes werden de niet-religieuze insignes aan relatief weinig onderzoek onderworpen, al is hier geleidelijk aan verandering in gekomen. Deze insignes zijn van belang omdat de seculiere insignes een inkijk kunnen geven in de populaire, niet-religieuze iconografie (JONES, 2001, p. 99).

4.3.1 Seculiere/Profane insignes

Net zoals bij de religieuze insignes, is ook bij de profane insigne een grote variatie merkbaar. Hun functies lopen daarentegen ver uiteen in vergelijking met die van de religieuze insignes (KOLDEWEIJ & ET AL., 2012c, p. 275). Deze variëteit aan thema's omvat onder andere: dieren, voorwerpen zoals kledingstukken of muziekinstrumenten, letters, heraldiek, munten, decoratieve spelden, enzovoort. De term profaan omvat dus heel wat thema's.

Nog een andere tegenstelling is het feit dat de profane insignes zelden of nooit neutraal kunnen geïnterpreteerd worden, vanwege de voorstelling die vaak in een positief of negatief daglicht kan worden geïnterpreteerd. De betekenis die dan overheerst hangt af van in welke context de insigne werd gedragen (KOLDEWEIJ VAN BEUNINGEN & ET AL., 2018, p. 199).

Deze seculiere insignes zijn volgens Koldewey, van Beuningen en collega's (2018) ook moeilijk te definiëren doordat het leven doordrongen is van de christelijke religie. Dus 'profane' insignes die geen religieuze iconografie bevatten van heiligen, konden mogelijk nog steeds een religieuze connotatie hebben. Een voorbeeld is de profane insigne met de gekroonde M. Deze M kan verwijzen naar de heilige maagd Maria, maar ook naar een eigenaam of naar het woord Minne dat refereert naar de aardse liefde (KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN ET AL., 2018, p.199). De gekroonde M kan een religieuze connotatie hebben, maar dit hoeft dus niet noodzakelijk zo te zijn. De relatie tussen de seksuele insignes en de christelijke leer wordt door Koldewey niet aangehaald of besproken.

Het is bediscuteerd wanneer de seculiere en daarmee ook de seksuele insignes ontstonden. Vermoedelijk werden ze rond het jaar 1350 voor het eerst geproduceerd en geconsumeerd. Over de einddatum is er ook onenigheid. Zo haalt Winkelman (2001) aan dat de seksuele insignes tot aan het einde van de 15de eeuw werden geproduceerd, terwijl Piron (2017) beweert dat de productie van de seksuele insignes rond 1450 verdwijnt. Koldewey schrijft dat het verdwijnen van deze seksuele insignes te danken is aan de kerk, die fatsoenlijkere normen probeerde aan te scherpen. Uiteindelijk zou de invloed van de kerk ervoor hebben gezorgd dat de insignes verdwenen (KICKEN, 2001, p. 12).

De meeste pelgrimstekens kunnen nauwkeurig worden geïnterpreteerd. Dit doordat zowel de voorstelling als de herkomst ervan kunnen worden bepaald. Voor de profane insignes blijft interpretatie een veel complexere zaak. In vergelijking met de pelgrimsinsignes ontbreken de iconografische en de geschreven bronnen voor de profane insignes. Hierdoor is het moeilijk te achterhalen door wie en voor wie deze seculiere, en ook seksuele insignes werden geproduceerd (KICKEN, 2001, p. 12). Johan Winkelman haalt aan dat bij de profane insignes de marktkramer een belangrijke rol kan hebben gespeeld bij de verkoop. Er is een houtsnede gevonden uit 1516 die deze claim van Winkelman verder kan onderbouwen. De houtsnede bevat een scene waarbij de kramer een aantal spulletjes verkoopt aan welgestelde personen in een stadscontext. De verkoper biedt niet alleen sieraden aan maar mogelijk ook profane insignes zoals de hark, de letter M, een dolk en een blaasbalg (WINKELMAN, 2001, p. 188-192).

In dit onderdeel heb ik behandeld hoe de religieuze en profane insignes van elkaar verschillen, en welke mogelijke overeenkomstigheden ze tonen. Alle insignes die niet gecategoriseerd kunnen worden onder de noemer religieus belanden in de categorie van de seculiere insignes. Binnen de categorie van de seculiere insignes kunnen we de seksuele insignes onderscheiden.

4.4 De seksuele insignes

Allereerst is er een duidelijk verschil op te merken omtrent de geografische verspreiding van de religieuze insignes en de seksuele insignes. De meeste seksuele insignes worden gelokaliseerd in en rond de Lage landen. De religieuze insignes worden daarentegen ook gevonden voorbij deze grenzen. De seksuele insignes worden voor het overgrote gedeelte gevonden in Nederland, België, Engeland, en in het noorden van Frankrijk (Fig. 3).

Er kunnen twee grote problematieken naar voren worden geschoven in het onderzoek naar de seksuele insignes. De eerste problematiek is dat in vergelijking met de religieuze insignes er geen illustraties van bestaan op schilderijen of prenten. Deze seksuele insignes zijn tot nu toe ook nog niet

Figuur 3 kaart van de gevonden seksuele insignes, Kunera, juli 2021, <https://www.kunera.nl>.

teruggevonden in graven. Er valt wel een parallel te trekken tussen seksuele insignes en de toevallige vondst van een stukje van een brief geschreven door de Italiaanse schrijver Piero Aretino (1492-1556) ten zuiden van de Alpen. Daarin beschrijft Aretino dat de afbeelding van het orgaan wordt gedragen rond de hals of als een insigne dat gedragen kan worden op een baret (Kicken, 2001, p. 12). Er moet opgemerkt worden dat de tekst in het begin van de 16de eeuw geschreven is, buiten de regio van de Lage Landen.

Hierdoor is het ook onzeker of deze seksuele insignes al dan niet werden gedragen. Volgens Winkelman zijn de seksuele insignes betekenisvolle voorwerpen, en konden ze mogelijk op kleding worden gedragen. Het kleine oog aan de achterkant van de seksuele insignes geeft bewijs voor het dragen van de insignes op of onder de kleren. Door het oog aan de achterkant van het insigne kon deze immers ook als ketting worden gedragen (WINKELMAN, 2001 p. 179). Jones (2002) schrijft ook dat de seksuele insignes mogelijks op of onder de kleren gedragen werd.

Het tweede probleem in het onderzoek naar de seksuele insignes is de discussie over hoe deze seksuele insignes gedefinieerd moeten worden. Het definiëren van de seksuele insignes als *pornografisch* is niet correct. John Clarke (2013, p. 141) haalt namelijk aan dat de creatie van het woord en het concept toegekend kan worden aan de moderniteit, en dus niet geprojecteerd kan worden op het verleden. Het woord *obscene of onzedelijke* wordt ook gebruikt om de insignes te beschrijven. Volgens Nicola McDonald (2006, p. 12), literatuurhistorica, verschilt ook het concept obscene doorheen verschillende tijden, verschillende culturen en zelfs tussen verschillende sociale groepen. Hierdoor krijgt de visie van McDonald een constructivistische ondertoon. Rasmussen (2013) bemerkt dat seksuele/seksualiteit niet verwijst naar de hetero- of homoseksualiteit in de moderne zin van het woord. Dit is belangrijk om aan te halen, net omdat ik voor dit onderzoek gebruik maak van de definitie van de seksuele insignes. In de vorige hoofdstukken kwam reeds het theoretisch kader en de deconstructie van de laatmiddeleeuwse seksualiteit aan bod, waardoor hier met een kritische blik naar de semantische betekenis van seksualiteit gekeken kan worden.

Zoals in de religieuze en seculiere insignes bestaat er ook een grote diversiteit aan seksuele insignes. Onderzoekers zoals Koldewij en Van Beuningenen (1993) delen de seksuele insignes nog verder in aan de hand van hun iconografie, zoals de fallusboom, bordeelscène, fallus op de kam, mes of spit, enzovoort. Hierdoor zijn er binnen de seksuele insignes enorm veel categorieën. Lena Gimbel (2012), masterstudente aan de universiteit van Louisville USA, probeerde hier verandering in te brengen. Gimbel categoriseerde de seksuele insignes in zes verschillende categorieën naargelang de iconografische overeenkomst in thema's, zoals de ambulante fallussen en de gevleugelde insignes; de iconografie van koppels die seksuele activiteiten uitvoeren; dieren; de relatie tussen de menselijke interactie met ambulante en de gevleugelde fallussen; het tonen van de genitaliën en de relaties tussen fallussen/vulva's en natuurlijke elementen zoals planten.

Gaby Herchert (2004), literatuurhistorica, deelt de seksuele insignes dan weer in aan de hand van verschillende metaforen die gebruikt werden, zoals muziekmetaforen, vrouwenmetaforen, pelgrimsmetaforen, geslachtsmetaforen en metaforen omtrent de geslachtsgemeenschap. Gerhard Wolf (2004) categoriseert de verschillende insignes aan de hand van de verschillende betekenissen zoals een geluksbrengende functie, apotropaeïsche functie, de functie als juweel, en de functie tijdens carnaval. Ondanks dat sommige van deze functies eerder gekoppeld kunnen worden aan de betekenis van de iconografie van de insignes, blijft het moeilijk om de exacte gebruiksfunctie in het dagelijkse leven te achterhalen. Hoewel Wolf de insignes dus wel een bepaalde functie toewijst, is dit eerder afgeleid vanuit een betekenis.

Volgens Koldewij werden deze seksuele insignes, net omdat ze uit lood-tinlegering vervaardigd waren, massaal gedragen. Doordat deze seksuele insignes vervaardigd werden uit lood-tin konden ze volgens hem niet bedoeld zijn voor de hogere klassen. Het bewijs hiervoor ligt volgens Koldewij net in het tekort aan visuele bronnen, volgens de redenering dat armen weinig sporen nalaten (KOLDEWEIJ, 2005, p. 505).

Al deze factoren maken het moeilijk om een precies antwoord te geven op de vraag wat deze seksuele insignes zijn. De historiografie van de seksuele insignes kan mogelijk een bijdrage leveren tot het beter begrijpen van deze complexe materiële cultuur.

5 Interpretatieve gelaagdheid

In dit hoofdstuk bespreek ik eerst de doorleving van de visuele weergaven van seksualiteit in de seksuele insignes. Daarna behandel ik de impact van de christelijke leer op de seksuele insignes. Vervolgens ga ik dieper in op het thema gender, om af te sluiten met het onderzoek van het gebruik van de visuele cultuur in de seksuele insignes in verschillende sociale lagen.

Om de seksuele insignes te interpreteren wordt er gebruikt gemaakt van een catalogus die in de bijlage (hoofdstuk 10) kan teruggevonden worden. Deze catalogus is tot stand gekomen door gebruik te maken van de online databank Kunera. De verschillende seksuele insignes die voorkomen in de catalogus, worden al dan niet (visueel) gelinked met de interpretatieve lagen van de seksuele insignes. Wanneer er een visuele gelijkenis is tussen de seksuele insignes en de laag wordt dit vermeld in het onderzoek aan de hand van de nummering van de seksuele insignes in de catalogus.

5.1 Het doorleven van seksuele iconografie doorheen de tijd

De verschillende afbeeldingen van de seksuele organen doorheen de verschillende periodes laten duidelijk uitschijnen dat het maken of afbeelden van geslachtsorganen niet alleen toegekend kan worden aan één periode of één cultuur (KOLDEWEIJ, 2005, p. 501). Zo worden er in de Griekse oudheid op amforae taferelen weergegeven waarbij vrouwen fallussen water geven of fallussen in manden worden weergegeven (REISS, 2017, p. 155). Ook middeleeuwse artefacten tonen aan dat de seksuele insignes beter niet beschouwd

Figuur 4: 3D zicht van Fallus op scherf, Keramiek, Middeleeuwen, Doel, België; 3D-foto: Thierry Van Neste, Sketchfab, 'Fallusbord (Doel- Deurganckdok)', s.d., <https://sketchfab.com/3d-models/fallusbord-doel-deurganckdok-91f3c7c6bb474380adb0fcbcc4b501ca>

worden als louter laatmiddeleeuwse curiositeiten. Zo worden er fallussen afgebeeld op borden en drinkgerei. Een voorbeeld is een scherf gevonden tijdens de opgraving van het Deurganckdock in Doel. Deze was afkomstig van een bord met daarop een fallus afgebeeld (Fig.4). Hierdoor is het afbeelden van fallussen volgens Koldewey even oud als de mensheid

zelve (KOLDEWEIJ, 2005, p. 501). De visuele weergave van fallussen komt volgens Bedaux (1986) overal in de wereld voor, en heeft daardoor een universele basis.

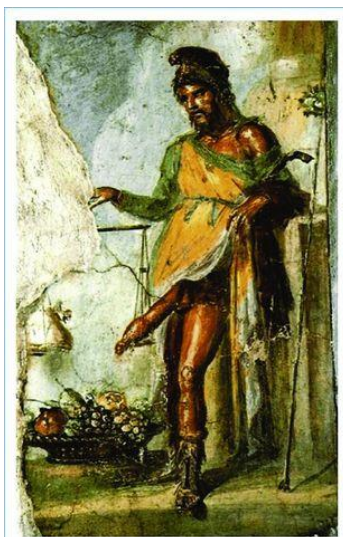
Koldewey en Bedaux richten zich vooral op de visuele weergave van de fallus in verschillende tijden, maar de weergave van de vulva krijgt veel minder aandacht. De mogelijke reden waarom Koldewey en Bedaux in vergelijking met de fallus minder diep ingaan op de vulva, ligt er mogelijk aan dat het afbeelden van de vulva zowel in de Griekse als de Romeinse periode weinig voorkomt (SCHWENTZEL, 2020). In de Romeinse periode krijgt het mannelijk geslachtsorgaan in vergelijking met het vrouwelijke geslachtsorgaan meer aandacht. Dit zowel in de literaire bronnen, alsook in visuele bronnen. Een mogelijke reden hiervoor is dat er weinig aandacht besteed werd aan de seksualiteit van vrouwen (GEVAERT & MATTELAER, 2020 p. 3, 68). Wanneer er gekeken wordt naar de seksuele insignes van de late middeleeuwen, valt het op dat de iconografie van de vulva op insignes wel talrijk aanwezig is.

Omdat de iconografie van de fallus, en in mindere mate de vulva, aanwezig is vóór de late middeleeuwen moeten we ons de vraag stellen: *Is er een doorleving van het afbeelden van seksuele organen?*

5.1.1 De fallus

Gevleugelde/dierlijke fallusinsignes werden al opgenomen in het werk van Forgeais in het jaar 1866. Daarin haalt hij aan dat de fallusinsignes overeenkomsten tonen met de antieke oudheid (FORGEAIS, 1866, p. 263). Er werden ook gevleugelde/dierlijke fallusinsignes gevonden in de Lage Landen. Voorbeelden hiervan zijn insignes nummer 1-12 in de catalogus. De ontdekking van de gevleugelde (of dierlijke) insignes zorgde voor een herleving van het onderzoek van de fallusaanbidding. Zo ontstond het werk van Tomas Wright *History of Phallic worship* (KOLDEWEIJ, 2012a, p. 215). Daarin vermeldt Wright dat de aanbidding van de vruchtbaarheidsgod Priapus zorgde voor een verspreiding van deze iconografie doorheen het hele Romeinse Rijk. Van altaren tot de inkerving van fallussen tot sculpturen werden gevonden over geheel het Romeinse Rijk, zoals in steden als Nimes, Londen en zelfs Antwerpen, dat het centrale punt vormde voor de aanbidding van Priapus in Noordelijke Gallië (WRIGHT, 2018, p. 6-7).

Het aanbidden van Priapus verdween niet vanaf de middeleeuwen in West-Europa, maar nam de vorm aan van heiligen zoals St. Foutin (WEIR, 2018, p. 32). Er werden verschillende visuele weergaven van Priapus teruggevonden. Priapus wordt vaak afgebeeld met een grote fallus, zoals we kunnen opmerken in andere visuele bronnen zoals fresco's (Fig. 5). Ook in Vlaanderen, meer bepaald in Tongeren, is een fragment van een groter standbeeld van de god Priapus teruggevonden (Fig. 6). De weergave van de extreem vergrote fallus van een mannelijk figuur kan ook teruggevonden worden in een aantal andere seksuele insignes zoals de seksuele insignes met nummers 14-18 in de catalogus.

Figuur 6 God Priapus afgebeeld in 'Huis van Vettii', Fresco, Pompei; Foto: Andrei Cucu, Researchgate, s.d, https://www.researchgate.net/figure/God-Priapus-illustrated-in-a-fresco-in-the-House-of-Vettii-Pompeii-public-domain_fig2_320482018.

Figuur 5 God Priapus toont fallus, steen, Tongeren, REYSEL PATRICK, De. 'Priapus van Tongeren (prov. Limburg)', Signa, 9, 2020, p. 27, Fig. 1.

Belangrijk is ook dat het weergeven en het aanbidden van fallussen niet in verband hoeft te staan met heteroseksualiteit zoals wij deze vandaag kennen. De reden hiervoor is dat in zowel de Romeinse en Griekse antieke oudheid seksualiteit anders werd georganiseerd aan de hand van de passieve, en actieve positie tijdens de seks. Degene die penetreert is actief, en degene die gepenetreerd wordt, is passief. Deze relatie kon dus voorkomen tussen man/vrouw, vrouw/vrouw, en man/man (GEVAERT & MATTELAER, 2020, p. 86).

Het afbeelden van fallussen kan in verband gebracht worden met vruchtbaarheid, maar dat betekent niet dat vruchtbaarheid de enige mogelijke betekenisgeving is van de fallus. Het

afweren van kwaad speelt ook een belangrijke rol in de weergave van (ge vleugelde) fallussen in de Romeinse periode. De fallus werd aanzien als een symbool voor kracht en vruchtbaarheid in de Romeinse wereld, maar werd ook geassocieerd met het afweren van het kwaad en als gelukbrenger. De fallusamuletten werden niet alleen gebruikt door mannen, maar werden ook teruggevonden in graven van vrouwen en kinderen (VASS, 2016, p. 72).

Het valt dus op dat de fallus al in de antieke periode wordt afgebeeld. Eén specifiek object kent ook een grote overeenkomst met de fallusdierinsignes, namelijk die van de tintinnabuli (Fig. 7). Het tintinnabulum is een brozen fallusmobiel die vaak van een bel en een ketting werd voorzien. De ketting dient om het tintinnabulum aan het plafond op te hangen, en werd gebruikt om het kwade af te weren (GEVAERT & MATTELAER, 2020 p. 62). Op de figuur is te zien dat tintinnabuli worden weergegeven met een bel, vleugel, staart en dierenpoten. Ondanks dat de Romeinse fallus een geabstraheerde versie is, kan er toch opgemerkt worden dat de iconografische traditie duidelijk doorleeft in de laatmiddeleeuwse seksuele insignes (KOLDEWEIJ, 2005, p. 501). Zie ook insignes nr. 1-7 en 9-13 in de catalogus. Ook Jones (2002) haalt aan dat het fallusdierinsigne/de fallusvogeliconografie een motief is dat al een lange tijd bestaat. Er kan een parallel getrokken worden met de fallusdierinsignes in de Romeinse periode en die van de late middeleeuwen.

Figuur 7 Romeinse Tintinnabula, brons, 400-100 v. chr.; Foto: Wellcome Foundation Londen, GEVAERT & MATTELAER, *Roma Intima*, Gorredijk: Sterck & De Vreese, 2020, p. 63.

Christopher Retsch (2013) concludeert in zijn artikel, dat gebaseerd is op zijn masterproef: *'Obszön-erotische Trafezeichen als frivole 'Liebesgaben'*, dat de seksuele insignes geschenken waren tussen geliefden. Retsch ging daarbij op een kritische manier te werk. Volgens hem kunnen de laatmiddeleeuwse fallusdierinsignes namelijk ook verklaard worden zonder terug

te grijpen naar de Romeinse tintinnabuli. De benen, de vleugels en de bel komen overeen met de fallus in de Romeinse periode, de kroon daarentegen niet. De benen van de laatmiddeleeuwse insignes verklaart Retsch aan de hand van personificatie van de genitaliën die hun oorsprong vinden in de zogenaamde *fabliauteksten*⁴ (RETSCH, 2013, p. 91).

De oorsprong van de vleugels kan op twee verschillende manieren verklaard worden. De eerste is dat de vleugels verwijzen naar het woord ‘vogelen’, een veel gebruikte term om seks te beschrijven. De andere is dat de vleugels refereren naar de liefdesgoden (Fig.8), en zo dus de liefde voorstellen. Dit verklaart niet alleen waarom de fallusdierinsignes worden afgebeeld met een kroon, zoals nr. 1, 2 en 5 in de catalogus illustreren, maar ook dat sommige vulva-insignes gekroond en met vleugels worden afgebeeld, zoals nr. 8, 19 en 20. De iconografie van de gevleugelde en gekroonde vulva komt niet voor in de Romeinse periode. De bel kan dan weer metaforisch refereren naar ‘ballen’. De bel wordt gebruikt voor de fallusdierinsignes maar komt pas rond 1400 voor in de mannelijke mode. De bel werd niet alleen gedragen op de heup maar ook als ketting. De fallusdierinsignes zijn dus volgens Retsch niet terug te brengen tot de Romeinse Tintinnabuli, maar stellen metaforen, rages en de liefde voor. Hierdoor brengt Retsch deze fallusdierinsignes in verband met liefdestokens (RETSCH, 2013, p. 91-93).

Figuur 8 Liefdesgod met vleugels, Miniatuur uit Rozenromanhandschrift, 1350, Parijs; Foto: British Library, RETSCH, Christopher, Amor und Frau Minne. Obszön-erotische Tragezeichen als frivole, Liebesgaben. Onuitgegeven masterproef. Bamberg universiteit, 2018.

Retsch haalt aan dat de visuele gelijkenis tussen de fallusdieren van de Romeinse periode en de fallusdierinsignes van de laatmiddeleeuwse insignes niet automatisch betekent dat er een verband was tussen beide periodes. Toch moet opgemerkt worden dat Retsch een aantal visuele gelijkenissen anders benadert of gewoonweg niet vermeldt. Zo haalt hij aan dat de benen gemeenschappelijk zijn bij het afbeelden van Romeinse fallusdieren en de

⁴ Fabliau is een korte erotische of satirische anekdote of grap, en de thema's kunnen variëren van domme boeren tot bedrog in het huwelijk. FRIES, Maureen, 'Popular Images of women in Medieval Literature', in: CAMPBELL, J. (ed.), *Popular Culture in the Middle Ages*, Bowling Green: Bowling Green state university Press, 1986, p. 50.

laatmiddeleeuwse fallusdierinsignes. Dit gaat niet helemaal op, omdat het afbeelden van de 'benen' in de Tintinnabuli in de Romeinse periode geen menselijke benen, maar poten van een dier voorstellen. Deze dierlijke poten kunnen verbonden worden met de staart, die zowel voorkomt in de Romeinse als laatmiddeleeuwse afbeelding van fallusdieren. Ook merkt Retsch niet op dat de gevleugelde insignes met haar worden afgebeeld, in tegenstelling tot de gevleugelde fallussen in de Romeinse periode.

Wat Retsch ook niet aanhaalt, is dat er variatie bestaat binnen de fallusdierinsignes. Zo bestaat er de fallusdierinsigne met de bandrol (NR) waarop er staat geschreven: Die Tere Paenis (Zie catalogus, nr. 6). Tere verwijst hier mogelijk naar gevoeligheden of zwakheden van de man. Bij sommige dierinsignes wordt gebruik gemaakt van de iconografie van het thema van de landbouw, zoals de seksuele insignes nr. 3,7,9, 11 en 12 in de catalogus, waar een vrouw afgebeeld wordt met bijvoorbeeld een kruiwagen op een fallus. Deze activiteit kan refereren naar de agrarische activiteit van het oogsten. Oogsten verwijst hier dan wel weer naar de geslachtsdaad (KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN, ET AL., 2012, p.301). Koldewey, Van Beuning & et al. (2012) bespreken geen andere agrarische activiteiten, maar mogelijks kan de seksuele insigne nr. 9 geïnterpreteerd worden als een ploeg, en verbonden worden met de agrarische activiteit van het zaaien.

We kunnen dus opmerken dat er een parallel getrokken kan worden tussen de (dieren)fallussen in de Romeinse oudheid en de dierlijkefallusinsignes van de late middeleeuwen. Hoewel de iconografie van de seksuele insignes deze doorleving dus suggereert, vormt de afwezigheid van deze iconografie tijdens de vroeger middeleeuwen een probleem voor de doorlevingstheorie.

Er kan een vergelijking worden gemaakt tussen het apotropaeïsche thema en het thema van de vruchtbaarheid, die voorkomen bij de visuele weergave van de fallus in de antieke periode, en de fallusdierinsignes in de late middeleeuwen die mogelijk, volgens onderzoekers zoals Jones en Koldewey, ook te maken hadden met het kwaadafwerende en de vruchtbaarheid. Wanneer er wordt gekeken naar de iconografie valt de visuele gelijkens op tussen de Romeinse tintinnabuli en de gevleugelde fallusinsignes. Retsch brengt een belangrijke bijdrage aan het debat door de gelijkenissen, maar ook de verschillen te duiden, en deze te plaatsen in

de context van de late middeleeuwen. En laat net de gelijkenissen, maar vooral de toevoegingen, zorgen voor de interpretatieve gelaagdheid in de seksuele insignes.

5.1.2 Vulva

Er bestaat een verscheidenheid in het afbeelden van fallus in de seksuele insignes, en dit geldt ook voor de vulva's. Zo zijn er vulva's die een kroon op hebben (zie catalogus nr. 10), of verkleed zijn als pelgrim (catalogus, nr. 21 en 22), of er zijn vulva's die paardrijden (nr. 20), de ladder opklimmen (nr. 24) of op stelten lopen (nr. 23). Reeds eerder werd aangehaald dat de visuele weergaven van vulva's beperkt zijn in de antieke oudheid, maar dat betekent niet dat er geen enkele referentie bestaat. Daarom komt hier de weergave van de vulva's in amuletten, beeldjes en sheela-na-gigs aan bod.

5.1.2.1 Vulva-amuletten

Ondanks dat het op het eerste gezicht niet zo lijkt, bestaan er wel degelijk vulva-amuletten in de antieke oudheid. Er zijn verschillende weergaven van deze amuletten. De eerste weergave van de vulva kan verbonden worden de kaurischelp. Deze schelpen werden niet alleen geprezen op het Romeinse vasteland, maar ook doorheen geheel de antieke wereld. Deze amuletten werden geprezen voor hun helende krachten en bescherming tegen het kwade oog (ELLIOT, 2016 p. 263). De apotropaeïsche betekenis van de schelp behoorde niet alleen toe tot de Romeinse periode, maar kwam voor in verschillende tijden en contexten (HILDBURGH, 1957, p. 19). Een voorbeeld van een vulva-amulet dat weergegeven wordt als een kaurischelp (Fig.9), kan teruggevonden worden in het British Museum.

Er bestaan mogelijk nog andere weergaves van vulva als amuletten. Op verkoopwebsite zoals Catawiki (2021) worden sporadisch vulva-amuletten verkocht. Zo is er in 2018 een Romeinse 'vruchtbaarheids' amulet verkocht. Dit amulet zou rond door Romeinse vrouwen om de nek worden en in het teken gestaan hebben van het brengen van de vruchtbaarheid. Dit voorbeeld legt onmiddellijk de problematiek bloot van het onderzoek naar de vulva-amuletten. Ondanks het bestaan van deze amuletten is er weinig tot geen onderzoek naar gebeurd. Afgezien van

het gebrek aan onderzoek kan toch duidelijk opgemerkt worden dat de eventuele parallel die getrokken kan worden tussen de Romeinse fallus en de fallus in de seksuele insignes, niet opgaat voor de weergave van de vulva in de Romeinse periode en de vulva-insignes in de late middeleeuwen (zie catalogus nr. 10, 20, 21, 22 en 23). Voor de vulva-insignes is er een duidelijke gepunte ovaal aanwezig in de weergave van de vulva. Hierdoor zijn er nauwelijks gelijkenissen op te merken met de kaurischelp, alsook de andere vulva-amuletten.

Figuur 10 Kaurischelpamulet, brons, Romeins, Foto: The British Museum, 'pendant, Amulet', s.d, https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_WITT-434

Figuur 9 Vulva-amulet, brons, 1-3 eeuw na chr, Romeins; Foto: Catawiki, Oud-Romeins Brons Vruchtbaarheid "Vagina" hanger, s.d, <https://www.catawiki.com/nl/l/27807663-oud-romeins-brons- vruchtbaarheid-vagina-hanger>.

5.1.2.2 Sheela-na-gigs

Ondanks dat er geen visuele gelijkenissen zijn met de Romeinse vulva-amuletten, betekent dit niet dat er geen andere gelijkenissen kunnen gevonden worden tussen de weergave van de vulva en laatmiddeleeuwse insignes. Er kan immers een parallel getrokken worden tussen seksuele insignes nr. 25 en nr. 26 en zogenaamde sheela-na-gigs, waarin vrouwfiguren hun benen openspreiden om de geslachtorganen te tonen.

Sheela-na-gigs zijn grote, naakte, vrouwelijke sculpturen die het vrouwelijke geslachtorgaan tonen (fig.11). De aandacht van de kijker wordt getrokken naar de genitaliën van de sculpturen omdat deze geslachtorganen worden belicht door de positie van de handen. De sheela-na-gigs zijn disproportioneel - de hoofden zijn groter dan het lichaam. Deze figuren worden vaak

afgebeeld in een gedraaid postuur (WEIR & JERMAN, 1986, p. 11). De sculpturen komen voor vanaf de 11de eeuw in West-Europa, meer bepaald in Groot-Brittannië, Ierland en Frankrijk. De mannelijke variant heet sean-na-gig, en komt meer op het vasteland voor. De sheela-na-gigs kunnen gevonden worden op muren of pilaren in kerken, maar ook op muren van kastelen. De reden waarom sheela-na-gigs gevonden worden op kasteelmuren zou te maken hebben met een beschermde functie (KELLY, 2006, p. 124, 125, 131).

Het woord sheela-na-gig kan geïnterpreteerd worden als Sile-ina-gigis, en kan vertaald worden als 'Sheela op haar hurken'. Het woord Sile is een Ierse naam. Deze Ierse naam kan teruggebracht worden tot de naam Cecilia die door de Angelsaksen was binnengebracht in Ierland. De sheela-na-gig maakt deel uit van een de traditie van de 'exhibitionistische' snijwerken. Deze snijwerken ontwikkelden zich in West-

Figuur 11 Sheela-na-gig op kerk, steen, 12de eeuw, Kilpeck kerk in Herefordshire; foto: Mick Sharp, Guardian, 'Big vagina energy: the return of the sheel na gig', <https://www.theguardian.com/world/2021/mar/08/big-vagina-energy-the-return-of-the-sheela-na-gig>

Europa binnen de Romaanse architecturale traditie. De figuren zijn uiteindelijk terug te brengen op de klassieke representatie van vruchtbaarheidsgoden in de antieke oudheid. Een figuur waar de sheela-na-gig mogelijk door beïnvloed is, is de figuur van Baubo (Fig. 12). Baubo kan in verband gebracht worden met fertiliteit en geboorte. De figuur van Baubo is volgens Kelly nog steeds gekend in de middeleeuwen. Hierdoor kan de figuur van Baubo een rol hebben gespeeld in het tot stand komen van de sheela-na-gigs (KELLY, 2006, p. 124-126).

Er bestaan verschillende theorieën over de functie van de sheela-na-gigs. Zo zou ze een symbool zijn voor fertiliteit en zou ze de kracht bezitten om de eigenaar te beschermen tegen het slechte oog. Hierdoor kunnen de sheela-na-gigs beschouwd worden als apotropaeïsche, en kunnen deze verbonden worden met de Romeinse fallussen met dezelfde functie. Een andere mogelijkheid is volgens Barbara Freitag (2004) dat de sheela-na-gig diende als een goddelijke assistentie tijdens de geboorte van kind(eren). Hierdoor stonden de geboorte en de grote gevaren van het baren van kinderen in de middeleeuwen centraal. Vrouwen in de

middeleeuwen zochten naar beschermende, inclusief apotropaeïsche, hulpmiddelen tijdens het bevallen.

Een andere theorie is die van Weir en Jerman (1986). Zij halen aan dat de sheela-na-gigs en andere exhibitionistische figuren dienden om een visuele ondersteuning te geven voor de leer van de christelijke kerk. De sheela-na-gigs zichtbaar op friezen en kapitelen tonen afbeeldingen van doemscenario's van het laatste oordeel. Het maakt volgens Weir en Jerman niet uit of deze sheela-na-gigs een oudere oorsprong hebben. Waar het om draait, is dat de figuren de middeleeuwse mensen hoeden tegen de seksuele lusten van de middeleeuwse bevolking. Er moet opgemerkt worden dat er ook sheela-na-gigs zijn gevonden buiten kerken, zoals op muren van kastelen. Een mogelijke verklaring volgens Weir Ferman is dat deze sheela-na-gigs vergeleken kunnen worden met fallussen in de antieke periode, en dus een apotropaeïsche functie hadden (WEIR & JERMAN, 1986, p. 10, 11, 144).

Er zijn visuele gelijkenissen tussen de sheela-na-gigs en de seksuele insignes waarbij de vrouw haar vulva toont. De disproportionaliteit die op te merken valt bij de weergave van de sheela-na-gig, is niet aanwezig bij de weergave van deze specifieke insignes. Wel is er een gelijkenis tussen het openspreiden van de benen, en het tonen van vulva. De link tussen de antieke figuur van Baubo (Fig. 12) en de sheela-na-gigs vormt volgens Weir en Jerman een interessante veronderstelling, maar veel concreet bewijs is er niet (Weir & Jerman, 1986, p. 11). Dit tekort aan bewijs komt omdat er in het archeologisch materiaal, in vergelijking met de fallussen, weinig over te vinden is. Een andere gelijkenis is dat de sheela-na-gig net zoals deze soort seksuele insignes, en net zoals andere seksuele insignes, moeilijk te doorgronden zijn. Het wordt ook snel duidelijk dat de hypothese van apotropaeïsche functie of vruchtbaarheid in de insignes, ook als mogelijke verklaring kan gegeven worden voor de sheela-na-gigs.

Figuur 12 Romeinse godin Baubo, Terracotta, 1ste-2de eeuw n. Chr.; Foto: GEVAERT & MATTELAER, Roma Intima, Gorredijk: Sterck & De Vreese, 2020, p. 63.

5.1.3 Beschouwing

Er bestaat een iconografische doorleving is van de antieke oudheid tot de volle middeleeuwen in de seksuele insignes. De weergaven van de fallus in de antieke oudheid toont overeenkomsten met de weergaven van de seksuele insignes waar (dierlijke)fallussen worden afgebeeld. In contrast staat in de weergave van vulva's in de antieke oudheid en de volle middeleeuwen. In de antieke oudheid werden vulva's in vergelijking met de fallussen minder afgebeeld, maar in de late middeleeuwen is er daarin duidelijk een verandering waar te nemen. Vanaf de middeleeuwen zijn vulva's wel waar te nemen in sheela-na-gigs, mogelijk verwant aan de Romeinse afbeelding van de vruchtbaarheidsgodin Baubo, alsook in de seksuele insignes.

5.2 De relatie tussen de katholieke kerk en de insignes

In hoofdstuk 3, waarin heteroseksualiteit in de late middeleeuwen wordt gedeconstrueerd, werd reeds aangehaald dat de christelijk leer een impact had op de beleving van seksualiteit in de late middeleeuwen. Daarom is het van belang om te onderzoeken of al dan niet de christelijke leer omtrent 'heteroseksualiteit' een impact heeft gehad op de seksuele insignes. Dit gebeurt aan de hand een selectie van seksuele insignes.

5.2.1 De wonde van Christus

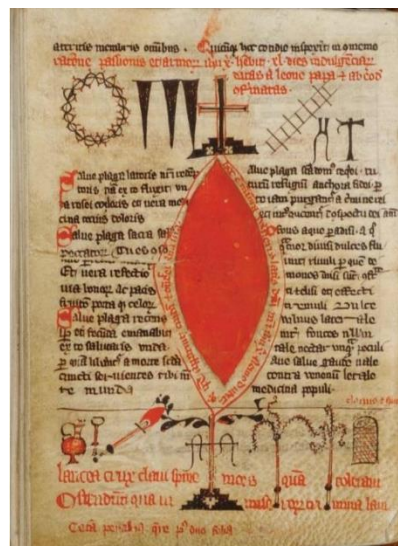
De vulva-amuletten in de antieke oudheid tonen geen overeenkomsten met de weergaven van de gepunt ovale vulva in de seksuele insignes. Daarom zullen we onderzoeken of het tot stand komen van de weergaven van deze specifieke gepunt ovale vulva kan verbonden worden met de christelijke leer in de late middeleeuwen.

De iconografie van deze gepunt ovale vulva zoals (zie catalogus nr. 8, 19-23, 27, 28) kan in verband worden gebracht met mandorla's. Een mandorla, afstammend van het Italiaans woord voor amandel, heeft een gepunt ovale vorm (TODOROVA, 2016, p. 201). De Mandorla vormde de omlijsting van de figuur van Christus, en werd soms gebruikt als een aureool (HALL, 2018, p. 212). De christelijke mandorla heeft een verscheidenheid aan betekenissen, en kan daarom op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. De mandorla was het meest voorkomende algemene beeld samen met de afbeelding van vissen, kruis en anker (TODOROVA, 2016, p. 201). De gelijkenis tussen de vulva -insignes en de mandorla's kan volgens Reiss (2017) ervoor zorgen dat er een diepere interpretatie komt van de seksuele insignes als religieuze objecten.

Reiss haalt aan dat de vulva-insignes gelinkt kunnen worden aan de devotie en het mystieke idee van de wond van Christus (Fig. 13.). De mystiek die rond de wond van Christus heerste, speelde een belangrijke rol in het leven van de bevolking in de late middeleeuwen, die de kuisheid voorop stelde. Het beeld van de gepunte ovaal kan een geabstraheerde versie zijn van de wond van Christus. Deze geabstraheerde vorm zou gebruikt kunnen worden als

een devotieel object, door zowel nonnen als diepgelovige vrouwen. Een voorbeeld van een afbeelding van de wonde is te vinden in het gebedenboek dat gemaakt werd voor de koning van Frankrijk in de eerste helft van de 14de eeuw (REISS, 2017, p. 173).

De wonde van Christus, en dus ook de geabstraheerde vorm ervan, kan verbonden worden met de geboorte van de kerk uit de wonde van Christus. De beeldtaal van de wonde van Christus heeft dezelfde functie als het vrouwelijk geslachtorgaan, zoals het bloeden en het leven geven via de geboorte (REISS, 2017, p.171). De iconografie van de wonde van Christus komt voor op geboortegordels in de middeleeuwen. Geboortegordels werden rond de buik van vrouw gebonden om voor of tijdens de geboorte van het kind, zowel het kind als de vrouw te beschermen (Fig. 14). Bevallen in de middeleeuwen was beangstigend voor vrouwen, en daarom diende de geboortegordel als amulet en had het tevens een kwaadafwerende functie. De geboortegordels werden vaak gedragen door vrouwen van een lagere afkomst, voornamelijk omdat de hogere klassen gebruik maakten van een geboortereplikwie (GILCHRIST, 2012 p. 138).

Figuur 13: Wonde van Christus, 1320, Koninklijke bibliotheek Brussel; Foto: Kathryn Rudy, REISS, Ben, Pious Phallus and Holy Vulvas: the religious Importance of some Sexual Body-Part Badges in Late-Medieval Europe (1200-1550)', *Peregrinations: Journal of Medieval Art and Architecture*, 6 (1) 2017, p. 174.

Figuur 14: Geboortegordel met wonde van Christus, schapenvacht, Late middeleeuwen; Foto: courtesy of Wellcome Collection, *The Guardian*, 'Medieval woman put faith in birth girdles to protect them during childbirth', <https://www.theguardian.com/science/2021/mar/10/medieval-women-put-faith-in-birth-girdles-to-protect-them-during-childbirth>.

Er zijn gelijkenissen tussen de weergave van de vulva in de seksuele insignes en de wonde van Christus. De abstracte iconografie van de wonde is niet alleen te vinden in de hogere klassen van de maatschappij, zoals in manuscripten, maar kent ook haar weg naar de lagere klassen via de geboortegordels. Ook worden sommige pelgrimsinsignes, zoals Maria met kind, omringd door de mandorla (Fig. 15). Ik ga er daarom van uit dat de abstracte vorm van de wonde van Christus, of de mandorla, gekend was in meerdere lagen van de maatschappij in deze periode. De weergave van de christelijke leer heeft een sterke visuele impact op de weergave van de vulva-insignes, maar kan er ook een impact zijn van de *kerkelijke leer die niet op het eerste gezicht?* Om op deze vraag te beantwoorden, ga ik in op de thema's van omkering en humor.

Figuur 15 Mandorla met daarin Maria en kind, Lood-Tinlegering, 4,9 cm x 2,9cm, Brugge: Foto: Kunera, <https://www.kunera.nl/kunerapage.aspx?From=Default>.

5.2.2 De omkering en de parodie

Een belangrijk thema binnen de seksuele insignes is de omkering van de wereld, en haar natuurlijke orde. Het thema van de omkering speelt een belangrijke rol op festiviteiten zoals carnaval. Op festiviteiten speelt humor een belangrijke rol in de late middeleeuwen. Dit neemt volgens Ostkamp (2002) niet weg dat we het thema van de omkering niet serieus moeten nemen. Het thema van de omkering zorgt er namelijk voor dat het onderwerp dat geridiculiseerd wordt niet alleen wordt geconfirmeerd, maar ook wordt versterkt. Een voorbeeld hiervan is de positie van de passieve vrouw die door de omkering actief wordt. In insigne nr. 41 en 42 in de catalogus wordt dit weergegeven door een vrouw die een man 'berijdt'. De omkering zorgt ervoor dat de vrouw in de actieve positie niet alleen abnormal is, maar de omkering zorgt ervoor dat deze visie nog eens versterkt wordt. Ostkamp linkt de seksuele insignes van omkering met die van de religieuze insignes, en koppelt zo de religieuze aan de seculiere wereld. De waarden en normen van toen, die gebaseerd waren op de leer van de katholieke kerk, spelen een grote rol in de ontwikkeling van de seksuele insignes. Aan de hand van de omkering worden de seksuele insignes in contrast gebracht met de vrome heilige en de heilige processie (OSTKAMP, 2002, p. 168-169).

Volgens Ostkamp worden sommige seksuele insignes afgebeeld in dezelfde pose als de pose in de heilige (pelgrims)insignes. Een voorbeeld is de pelgrimsinsigne van Aken, waarin een heilig doek wordt opgehouden door twee figuren (Fig. 16). Deze kan vergeleken worden met de seksuele insigne waarbij twee vrouwen een fallus in het midden aanbidden (zie catalogus nr. 29). In de late middeleeuwen vervaardigden ambachtslieden vaak objecten die een symbolische samenvoeging waren van zowel het onuitstaanbare als het goddelijke, en dus een samenvoeging van het seculiere en het religieuze voorstellen. Deze ambachtslieden bespotten hiermee niet de kerk, maar wel de zonde die de kerk verafschuwt. Hierdoor wordt het moraliserende karakter van de kerk versterkt (OSTKAMP, 2009, p.116).

Figuur 16: Pelgrims insigne van Aken, Twee figuren houden heilig stuk kleding omhoog, 1375- 1450, Amsterdam; Foto Van Beuningenen collectie, OSTKAMP, Sebastiaan, 'The world Upside down. Secular badges and the iconography of the Late Medieval Period: ordinary pins with multiple meanings, Journal of archaeology in the low countries, 2009, p. 119.

Niet alleen kunnen er parallellen getrokken worden tussen de weergave van de pelgrimsinsignes en sommige seksuele insignes, maar ook met de religieuze activiteiten in de late middeleeuwen. Een voorbeeld van een religieuze activiteit is te vinden in één van de bekendste seksuele insignes, namelijk de seksuele insigne van de drie fallussen die een gekroonde vulva dragen (catalogus nr. 8). Dit seksuele insigne kan geassocieerd worden met de religieuze processies die in de late middeleeuwen plaatsvonden. Koldewij en Van Beuning (1993) halen aan dat deze seksuele insigne mogelijk ter spot werd gebruikt. Jones haalt aan dat er in mindere mate de spot werd gedreven met Maria, en zo ook minder met de kerk (JONES, 2005, p. 505.). Deze insigne wordt volgens Jones op een satirische wijze gebruikt, en kan aanschouwd worden als een parodie die dan weer kan verbonden worden aan de pre-reformatie (JONES, 2002, p. 255).

Nog een ander voorbeeld dat aan parodie onderworpen is en gelinkt kan worden aan de sfeer van de religieuze wereld, zijn de seksuele insignes die een parodie vormen op de pelgrims. De pelgrims worden daarbij vervangen door een fallus of vulva (zie catalogus nr. 21, 22, 27, 28, 30). Ondanks het feit dat de figuren vulva's of fallussen zijn, zijn ze toch herkenbaar door de attributen die geassocieerd worden met pelgrims (Koldewij, 2005, p. 507). Aan de hand van

de manier waarop het individu gekleed was, konden verschillende sociale groepen herkend worden. Kleren en andere lichamelijke toevoegingen, zoals juwelen, of heilige of seculiere badges, vormden de manier om de identiteit uit te drukken. Pelgrims werden bijvoorbeeld aan de hand van klederdracht onderscheiden als een aparte groep, zoals door hun lange kleding of goedkope stoffen, een staf, een hoed (vooraan geplooid) en een zak (SIMONSEN, 2018 p. 183). De vulva verkleed als pelgrim kan volgens Jones opgemerkt worden als: *“A satirical attack on the dubious motives it was suggested some woman had for going on pilgrimage.”* (JONES, 2002, p. 256). Jones (2002) linkt deze insigne met het verhaal van Chaucer, *The wife of Bath*, waarin het hoofdpersonage toegeeft dat ze niet alleen om puur devotionele redenen op pelgrimstocht gaat, maar wel voor de seksuele lusten. Op de mogelijk negatieve kijk op vrouwen als pelgrim zal in het volgende hoofdstuk dieper ingegaan worden.

We hebben ondervonden dat aan de hand van de omkering en parodie, de seculiere seksuele insignes ook een religieuze connotatie kunnen krijgen. Dit omdat in de omgekeerde wereld de heilige en de religieuze activiteiten in contrast werden gebracht met wat minder puur was. Misschien is het dan volgens Ostkamp aan de orde om de interpretatie van de insignes als seculiere items in vraag te stellen, want zelfs de seculiere beelden kunnen als religieuze fungeren (OSTKAMP, 2009, p. 123).

5.2.2.1 *Missionaris positie*

Er zijn religieuze thema's die duidelijk naar voren komen in een aantal seksuele insignes, maar er zijn ook visuele hints die minder duidelijk zijn, en die toch een belangrijke rol spelen in de christelijke leer. Zo worden er op sommige seksuele insignes copulerende paren afgebeeld in missionarispositie.

De kerk had, zoals eerder behandeld, een impact op de regulering van seksualiteit. Een belangrijk gegeven is het onderscheid tussen natuurlijke (gericht op procreatie) versus onnatuurlijke handelingen. Deze gedachtegang had ook een impact op welke seksuele positie er binnen het huwelijk aanvaard werd. De vrouw moest tijdens de seks passief zijn, en dus gepenetreerd worden. Tijdens de seks moet de vrouw passief blijven, en niet het heft in eigen handen nemen. Alles moest gericht zijn op de voortplanting, en de beste manier was via de

missionarispositie. De vrouw die bovenop de man zat tijdens de seks werd aanzien als een zonde omdat de vrouw een actieve rol opnam tijdens de seks. Wanneer de vrouw bovenop zat werd het natuurlijk model van passief en actief verbroken (LOCHRIE, 2011, p. 44). De missionarispositie werd aanzien als meest acceptabel, terwijl *a tergo* (op zijn hondjes) werd beschouwd als minst acceptabel (MORTON, 2009).

Een voorbeeld van welke positie het meest acceptabel is, komt voor in het werk van Bruegel de Oude, *Luxuria* (1557). In het werk *Luxuria* worden twee taferelen weergegeven die verschillende seksuele posities weergeven. Het grote verschil tussen beide taferelen is dat het menselijke paar afgebeeld wordt in missionarispositie, terwijl het monsterlijke hondenpaar wordt afgebeeld 'op zijn hondjes' (Fig. 17). Zo presenteren deze twee beelden een belangrijke ideologie omtrent de seksuele posities vanuit de Rooms-Katholieke kerk.

Figuur 18: Detail copulerend hondenpaar, Pieter Bruegel de Oude & Pieter van der Heyden, *Luxuria*, 1557, Gravure, 226x296mm, KBR Brussel; Foto: KBR, Brussel.

Deze ideologie vanuit de Rooms-Katholieke kerk kende ook haar weg tot de weergave van de seksuele insignes. In het onderzoek naar seksuele insignes is nog nooit de positie van de copulerende paren in vraag gesteld. In de masterthesis van Gimbel worden de seksuele insignes met 'de copulerende paren' in een aparte categorie geplaatst, maar ze merkt niet op dat deze koppels de seksuele positie waarin ze verkeren gemeen hebben. Wat onmiddellijk opvalt is dat in elk seksuele insigne waarbij het copulerend paar wordt getoond, het afgebeeld wordt in de missionarispositie. Beide figuren kijken elkaar recht in de ogen kijken, en dit op hetzelfde oogniveau.

In de categorie van de copulerende paren kan er een onderscheid gemaakt worden tussen de verschillende seksuele insignes. Allereerst zijn er de copulerende paren die weergegeven

worden op objecten, zoals: op een mes (nr. 31), op een hooihark (nr. 32), of op een wan⁵ (nr.23) of op een kam (nr. 34). Volgens Diana Wolftal kan de kam geassocieerd worden met erotiek, en dus seksualiteit. Het kammen van het haar werd gezien als verleidelijk (WOFTAL, 2010, p. 45-46).

Daarnaast worden er ook copulerende paren weergegeven samen met andere figuren, en daardoor krijgen de seksuele insignes een verhalende functie. Een voorbeeld hiervan is insigne nr. 35 waar volgens Koldewey het copulerende paar zich bevindt in een herberg of bordeel. In het bovenste gedeelte van het seksuele insigne is een andere figuur, namelijk de herbergier met zijn beurs, afgebeeld. Wanneer er kannen of kelken worden weergegeven in de scène waar een copulerend paar aanwezig is, verwijst dit volgens Koldewey naar overmatig alcoholgebruik dat leidt tot losbandigheden (KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & ET AL., 2012c, p. 298). Er is nog een seksuele insigne (nr. 36) waarbij volgens Koldewey een copulerend paar wordt afgebeeld in een bordeel, met bovenaan de figuur van de vogel geplaatst (KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & ET AL., 2012c, p. 298). Hier is geen kan aanwezig, en we kunnen de vraag stellen of het werkelijk gaat over een bordeel. Er zijn nog andere insignes die een verhalende functie hebben, zoals het seksuele insigne waarbij links de figuur wordt afgebeeld met een grote fallus, en rechts op het insigne een copulerend paar wordt afgebeeld (nr. 16, 37 en 38). Hierbij ontstaat de derde categorie die bestaat uit alleenstaande copulerende paren met een onderschrift op de seksuele insignes nr. 39.

Er is duidelijk een keuze gemaakt om de copulerende paren af te beelden in de minst slechte seksuele positie, namelijk de missionarispositie. Hierdoor komt er een duidelijke breuk met de seksualiteit in de antieke oudheid naar voren, waar andere seksposities niet alleen toegelaten waren, maar ook nog eens zichtbaar werden gemaakt in de materiële cultuur, zoals op fresco's (Fig. 18). De invloed van de leer van de katholieke kerk is hierdoor duidelijk merkbaar. Het afbeelden van copulerende

Figuur 19: Man geeft vrouw orale seks, fresco, Pompeii; Foto: Museo Archeologico Nazionale, Napels, GEVAERT & MATTELAER, Roma Intima, Gorredijk: Sterck & De Vreese, 2020, p. 143.

⁵ Een wan wordt gebruikt om het kaf van het koren te scheiden. Historiek, *Het kaf van het koren scheiden - Herkomst en betekenis*. s.d., geraadpleegd op 1 augustus 2021.

paren hoeft niet automatisch te betekenen dat deze positie doelbewust werd gecreëerd. De visuele weergave van de missionarispositie kan ook onbewust zijn gecreëerd, waarbij de maker de leer van de Rooms-Katholieke kerk onbewust heeft geïnternaliseerd.

5.2.3 Beschouwing

Hoewel seksuele insignes door sommige onderzoekers zoals Koldewij, Spencer en Jones bestempeld worden als seculier, is er wel degelijk een religieuze laag aanwezig. Dit gaat tot de expliciete weergave van de kerkelijke visuele cultuur zoals de vulva die wordt voorgesteld als een mandorla of de wonde van Christus, tot de impliciete weergave van door middel van het gebruik van parodie of omkering. Een ander aspect van de christelijke leer dat ook impliciet wordt verwerkt is de missionarispositie.

De christelijke leer had niet alleen een impact op de seksualiteit *an sich*, maar ook op gender. Seksualiteit en gender staan nauw met elkaar in verband.

5.3 Gender in de seksuele insignes

Er is tot op heden weinig onderzoek gevoerd naar gender in de seksuele insignes, behalve het onderzoek van Ann Marie Rasmussen (2013). Toch zijn er mogelijk visuele hints aanwezig die het verhaal vertellen van hoe er met gender van zowel vrouwen als mannen werd omgaan. Ik zal in deze derde betekenislaag achterhalen wat de iconografie van de insignes ons vertelt over laatmiddeleeuwse ideeën rond gender.

5.3.1 Kleding

Schultz (1997) stelt dat kleding een enorme impact uitoefent op de perceptie en de beleving van gender. Gilchrist voegt hieraan toe dat het (laat)middeleeuws lichaam wel degelijk was geseksualiseerd. Klederdracht en haardracht zorgden ervoor dat mannen en vrouwen al dan niet aantrekkelijk waren. In de middeleeuwen werd het lichaam van jongeren geïdealiseerd, en in verband gebracht met romantiek en seksualiteit. Ouderen daarentegen werden gedeseksualiseerd (GILCHRIST, 2012, p.98).

5.3.1.1 *Laat je benen zien*

Verschillende items van klederdracht vormden een uitgangsbord voor de seksuele vruchtbaarheid van de man. Zo werden er vanaf het begin van de 14de eeuw messen en dolken vervaardigd waarbij het handvat de vorm had van een scrotum. In het Duits heet dit de 'testikeldolk', en in het Nederlands wordt dit de 'klotendolk' genoemd. Deze dolk moest de aandacht trekken naar de genitaliën, en werd ter hoogte van het kruis gedragen. Het ontstaan van de klotendolken ging ook gepaard met een grote verandering in de laatmiddeleeuwse 'mannelijke' klederdracht van de 14de eeuw tot en met de 15de eeuw. Zo werd het lange kleed en de losse tuniek vervangen door kleding die nauwsluitend was. De korte tuniek met de riem en strakke kousen won aan belang, en de klotendolk kwam overeen met de klederdracht met de korte tuniek en strakke kousen. Deze klotendolken werden gedragen door zowel de hogere als de lagere klassen van de maatschappij. Deze nieuwe, korte klederdracht geeft volgens visuele bronnen weer dat deze mode in de vroege 15de eeuw werd overgenomen door

ambachtslieden, om paar decennia later ook overgenomen te worden door boeren (GILCHRIST, 2012, p. 72, 101).

Met informatie kan men ook naar de seksuele insignes kijken. Het valt op dat er op geen enkele seksuele insigne een klotendolk wordt weergegeven. De weergaven van de korte tuniek en de strakke kousen is wel zichtbaar in de seksuele insignes. Een voorbeeld hiervan is te vinden in de weergave van de benen van een aantal fallusdieren. In het onderzoek naar de seksuele insignes is door een aantal onderzoekers, zoals Jones (2002) opgevallen dat er benen worden weergegeven in plaats van poten. Wat nog door geen enkele onderzoeker is opgemerkt, is dat de strakke kousen die vanaf de 14de eeuw in opmars kwamen, weergegeven worden. Voorbeelden van zulke 'mannelijke' benen zijn de insignes met nr. 3-7, 12, 17 en 37. Niet alle benen tonen dezelfde visuele overeenkomst, zie nr. 1, 2, 5, 9, 10, 11 en 13. Mogelijk valt dit te wijten aan formatieprocessen of omdat de insignes reeds initieel minder gedetailleerd zijn uitgewerkt.

Een andere optie kan natuurlijk ook zijn dat de ambachtslieden bewust hebben gekozen om de benen op een niet slanke manier weer te geven. Zoals we eerder hebben aangehaald kan het verschil in weergave van benen te wijten zijn aan de chronologie. We weten dat deze strakke klederdracht ontstaan is in de 14de eeuw, maar het heeft nog geduurd tot de eerste helft van de 15de eeuw vooraleer dit tot in alle lagen van de maatschappij doorgedrongen was. Misschien zijn de insignes die geen strakke benen vertonen, te zien op nr.1, 5 en 9 (rond 1350 geschat), vroeger gemaakt dan fallussen die wel worden afgebeeld met strakke kleren, zoals op nr. 4 en 7 met de datering rond 1375, en met nr.3 en 12 gedateerd wordt rond 1400. Er moet opgemerkt worden dat er over de dateringen van de seksuele insignes niet altijd een consensus is onder de verschillende onderzoekers. Deze dateringen komen uit de edities van *Heilig en Profaan* (1993, 2001 en 2012).

Ook kan opgemerkt worden dat er seksuele insignes zijn die mannelijk figuren uitbeelden zoals nr. 17 en 37, gedateerd kunnen worden rond 1400. Op deze seksuele insignes valt er duidelijk een korte tuniek met slankere benen op te merken. Bij andere insignes zoals nr. 14 heeft de mannelijke figuur een lang gewaad aan. Deze insigne wordt gedateerd rond het jaar 1300, wat consistent is met de klederdracht uit die tijd.

Tot hiertoe is enkel de mannelijke klederdracht aan bod gekomen. Wat opvalt aan de vrouwelijke klederdracht is dat er een verschil kan gemaakt worden tussen de vrouwelijke figuren in de insignes en de vulvafiguren. De vrouwelijke figuren dragen allemaal een lang kleed, zie bv. nr. 14, 16 en 30. Hierdoor zijn er ook geen grote verschillen in de klederdracht doorheen de chronologie van de seksuele insignes op te merken. De mogelijke verklaring hiervoor is dat de klederdracht van vrouwen geen drastische verandering heeft ondergaan in vergelijking met die van de mannen (GILCHRIST, 2012, p. 72).

In de weergave van de vrouwelijke kleren bestaat nog een andere categorie, namelijk die van de seksuele insignes met ambulante vulva's. De seksuele insignes die de ambulante vulva's weergeven, tonen de benen wel, terwijl de seksuele insignes met de vrouwelijke figuren zoals op Nr. 19, 21, 27 en 28, vulva met vleugels tonen. Het is moeilijk te verklaren waarom hier de benen worden getoond. Een mogelijke hypothese is dat in de late middeleeuwen, wanneer er verwezen werd naar fallussen of vulva's, deze actieve subjecten waren met een eigen intentie, mobiliteit en spraak (RASMUSSEN, 2009, p.1).

Er is bewust omgegaan met de weergave van de mannelijke benen. Deze visuele hints verwijzen naar de laatmiddeleeuwse mannelijkheid en vruchtbaarheid. In de vrouwelijke figuren zijn er geen drastische veranderingen in klederdracht op te merken. Niet alleen de fallussen krijgen benen, maar de vrouwelijke vulva's ook. De benen van de vulva-insignes worden ofwel korter weergeven (catalogus: nr. 19 of 22) ofwel worden de benen breder weergeven (catalogus: nr. 28). Het dragen van kleren is niet de enige bron om de genderverschillen op te merken in de seksuele insignes, ook schoenen kunnen dit.

5.3.1.2 De schoenen maken de man

Het dragen van schoenen had voor het mannelijke gender ook een seksuele connotatie. In de hogere- en middenklasse wordt de mannelijke seksualiteit benadrukt door een schoen met een lange punt. Deze schoenen verschenen voor het eerst kort in de 12de eeuw, om daarna in het midden van de 15de eeuw terug te komen. De schoenen waren zeker niet veel voorkomend, en mochten alleen in contexten worden gedragen die verbonden waren aan een

hoge status (GILCHRIST, 2012, p. 102-103). Volgens Piers Mitchell, Jenna Dittmar en collega's (2021) waren de puntige schoenen wel al wijdverspreid in Groot-Brittannië gedurende de 14de eeuw. Mogelijk waren deze puntige schoenen ook al vanaf de 14de eeuw verspreid in de Lage Landen (MITCHELL, DITTMAR, ET AL., 2021, p. 8).

De weergave van deze lange puntige schoen komt ook voor op enkele insignes, zoals seksuele insigne nr. 12a, gedateerd rond het jaar 1400. Bij deze seksuele insigne zijn door formatieprocessen de schoenen in hogere mate beschadigd geraakt. Op insigne nr. 11 is het minder duidelijk dat het over een langere schoen gaat. De datum hier ligt ook weer in het begin van de 15de eeuw.

De schoen heeft ook nog een andere connotatie. Zo wordt in de Engelse folklore de schoen van de bruid overgedragen aan de bruidgom door de vader van de bruid. De schoen stelde de overdracht voor van de mannelijke autoriteit. Ook in middeleeuws Duitsland was de overdracht van de schoen belangrijk in de overdracht van de mannelijke autoriteit (Gilchrist, 2012, p. 111). Binnen de seculiere insignes kunnen we één insigne met de iconografie van de schoen opmerken (Fig. 19).

Figuur 20: De schoen als profane insigne, loodtinlegering, 1350-1400, Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en spa uitgevers, 2012, p. 39-55.

Zowel de benen alsook het dragen van schoenen zorgden ervoor dat de mannelijkheid werd benadrukt. Niet alleen op vlak van klederdracht werden 'mannen' en 'vrouwen' van elkaar gescheiden, ook haartooi was een belangrijke indicatie voor de verschillen tussen 'mannen' en 'vrouwen'.

5.3.2 Geen haar op mijn hoofd

Lichaamsbehaving zoals schaamhaar of hoofdhaardracht, speelde een sleutelrol in het laatmiddeleeuwse leven en in de visuele cultuur, maar deze wordt vandaag de dag amper bediscuteerd (JOLLY, 2012, p. 183). Dit wordt ook duidelijk in het onderzoek naar de seksuele insignes, want de visualisatie van haar komt weinig aan bod.

Via het haar en haardracht werd er een onderscheid gemaakt tussen de verschillende vrouwelijke genders. Vrouwen die in het huwelijksbootje waren gestapt, hadden een andere haardracht dan vrouwen die nog niet getrouwd waren. Vrouwen die kozen voor het kloosterleven droegen de haren nog anders. Gehuwde vrouwen moesten het haar bedekken, dit kon gebeuren op verschillende manieren, zoals de haardracht door middel van een barbette of een fillet. Het betekent niet dat, omdat de haren bedekt moesten worden, er geen haar meer zichtbaar kon zijn. Zo konden haren ook gewoon opgestoken worden. Het belangrijkste was dat de haren niet meer los werden gedragen (GILCHRIST, 2012, p. 84, 98). Het afbeelden van vrouwen met los haar kon twee betekenissen hebben. De eerste betekenis is dat losse, verzorgde haren kunnen verwijzen naar maagdelijke vrouwen in de late middeleeuwen. De tweede betekenis refereert naar vrouwen die met los, onverzorgd haar werden afgebeeld. Dit kon verwijzen naar het ongecontroleerde gedrag, en de gedachten van vrouwen (EASTON, 2019, p. 113-114).

De vrouwelijke figuren, in de seksuele insignes dragen de haren niet los. Voorbeelden zijn seksuele insignes met nr. 7, 14, 16, 25, 26 en 29. Hierdoor kunnen de vrouwelijke figuren mogelijk geïnterpreteerd worden als gehuwde vrouwen die geen maagd meer zijn. Vrouwen met vastgebonden haren, ondanks het feit dat ze gehuwd waren, werden echter daarom niet persé positief geïnterpreteerd en konden nog steeds een negatieve connotatie met zich meedragen (zie sectie 2.4).

Haar groeit niet alleen op het hoofd, maar ook op het gezicht, en voor het categoriseren van het 'mannelijke' gender speelt de symboliek van gezichtshaar een grote rol. De symboliek van haar werd gebruikt in het categoriseren van mannen. Zo werd een man met een baard onderscheiden van jongens of pastoors. Het afsnijden van het haar was daarnaast een symbolische stap bij de toetreding van nonnen, monniken of priesters (GILCHRIST, 2012, p. 100). Het onderzoek naar de weergaven van de baard in de seksuele insignes wordt bemoeilijkt door de tafonomische processen, alsook zijn de foto's in de databank van Kunera en in de werken zoals de verschillende edities van *Heilig en profaan*, niet van hoge resolutie. Er zijn een klein aantal seksuele insignes (nr. 15, 18 en 38a in de catalogus), waarbij de mannelijke figuur duidelijk met een baard wordt afgebeeld.

In de vroege middeleeuwen blijkt dat het afbeelden van naaktheid niet gepaard ging met het afbeelden van schaamhaar. Dit veranderde in de late middeleeuwen. Schaamhaar kon verschillende betekenissen hebben, en is dus afhankelijk van de context. Mannelijk schaamhaar refereert naar de macht van het mannelijk individu en vruchtbaarheid. De hoeveelheid en de locatie van de haargroei is een reflectie van het mannelijk libido. Het lichamelijk haar was een symbool van lust en vruchtbaarheid (Easton, 2018, p.117). Eerder werd reeds aangehaald dat de fallus(dier)insignes verschillen van de fallussen in de antieke oudheid, zoals de benen of de kroon. Een ander aspect dat wordt toegevoegd aan alle fallusinsignes is schaamhaar, zie bv. nr 1-6, 8-10, 12, 13, 30 en 4a.

De weergave van schaamhaar is niet beperkt gebleven tot de mannelijke insignes. Ook de vulva-insignes worden afgebeeld met schaamhaar, en dit wordt ook opgemerkt door Easton. Easton haalt namelijk aan dat de vulva-insignes die een parodie vormen op de pelgrimsinsignes, ook met schaamhaar worden afgebeeld (zie nr. 21). Easton geeft geen duidelijke reden waarom deze vulva-insignes met haar werden afgebeeld, maar mogelijk kan het schaamhaar verbonden worden met het slechte (EASTON, 2019, p. 119). Easton haalt maar één insigne van de vele andere vulva-insignes die ook worden afgebeeld met schaamhaar zoals nr. 19, 22, 23, 24 en 26. De conclusie van Easton dat schaamhaar in deze seksuele insigne negatief connotatie is een snelle conclusie, want een andere visie op schaamhaar is dat het ook positief kan benaderd worden. Het afscheren van schaamhaar werd immers geassocieerd met prostitutie, en dus verbonden met de lusten. Vanuit de Rooms-Katholieke kerk werd het afgeraden om het schaamhaar af te scheren (PLEIJE, 2020, p. 79).

De weergave van haar op de seksuele insignes is dus zeker niet betekenisloos. De sociale status kan ook afgeleid worden uit de verschillende seksuele insignes. Hierdoor is de weergave van haardracht of schaamhaar betekenisvol, maar ook gendered.

5.3.3 Wellustige vrouwen?

In de late middeleeuwen speelde de negatieve visie omtrent de seksualiteit van vrouwen die gepropageerd werd door de Christelijke leer een belangrijke rol. Zoals reeds aangehaald in hoofdstuk 2.4 werden vrouwen niet alleen aanzien als passieve wezens, maar ook als sneller vatbaar voor seksuele lusten. Deze negatieve connotatie kan mogelijk ook teruggevonden worden in de seksuele insignes.

De omkering van de natuurlijke orde was een populair laatmiddeleeuws thema. Zo wordt de koning onderworpen aan zijn onderdanen en de man onderworpen aan zijn vrouw. Humor maakte een belangrijk deel uit van de omkering van de rollen, dit omdat de humoristische ondertoon hielp om de echte realiteit te vergeten of te relativeren (OSTKAMP, 2009, p. 110). Het thema van de omkering is al eerder ter sprake gekomen in de analyse over de impact van de Christelijke leer, en deze 'humoristische' omkering heeft ook betrekking op de laag van gender in de seksuele insignes. Zo kunnen de seksuele insignes nr. 11 en 42 verbonden worden met het verhaal van Phyllis en Aristoteles.

Het verhaal van Phyllis en Aristoteles was bijzonder populair in de late middeleeuwen, en het beschrijft de man-vrouwrelatie waarin de vrouw de baas is. Het verhaal gaat over de oudere filosoof Aristoteles die opmerkt dat de hofdame verliefd is aan het worden op de kroonprins Alexander. De kroonprins ziet de hofdame ook zitten. Aristoteles wil dit voorkomen omdat Alexander hierdoor zijn studies zal verwaarlozen. Hierdoor verbiedt hij het contact tussen Alexander en de hofdame. Uit op wraak, smeedt ze een plan, waarbij ze de erotische aantrekking die Aristoteles voor haar voelt, gebruikt om hem te vernederen. Phyllis belooft haar liefde als Aristoteles haar toelaat om op zijn rug te rijden. Aristoteles moet op zijn handen en knieën gaan, moet een zadel op zijn rug dragen, en wordt beteugeld. De hofdame zit in amazonezit en slaat met een zweepje. Heel de hofhouding ziet de beschamende pose van Aristoteles, en hoe hij belachelijk wordt gemaakt (WINKELMAN, 2001, p. 178, 180).

Het verhaal toont duidelijke iconografische overeenkomstigheden met die van de seksuele insignes. Zo wordt de vrouw op het seksuele insigne afgebeeld in amazonezit op de rug van een ander mannelijk figuur. De vrouwelijke figuur heeft ook een zweepje in haar hand. Phyllis

toont hiermee haar vrouwelijk machtsvertoon. Het verhaal en zo ook het seksuele insigne duidt aan dat het seksuele wint van het verstand, en hoe een vrouw de teugels en zo ook de macht in handen heeft (WINKELMAN, 2001, p. 180). Jones haalt ook nog een andere connotatie aan met deze seksuele insigne van Aristotels en Phyllis. Het is namelijk al erg genoeg dat vrouwen de bovenhand nemen, maar dat de vrouw nog eens bovenop de man gaat zitten tijdens de seks, is provocerend. Deze seksuele inversie is volgens theologen schadelijk voor de mannelijke eer, en in Gods ogen gewoonweg slecht (JONES, 2002, p. 242). Hierdoor krijgt dit specifieke seksuele insigne ook weer een religieuze connotatie.

Het laatste insigne dat hier behandeld wordt, het seksuele insigne van de vulva verkleed als pelgrim, en hoe deze in verband kan gebracht worden met de seksuele lusten van de vrouw (Nr. 21 en 22). Vanaf de tweede helft van de 11de eeuw tot en met de 13de eeuw rezen er verschillende kerken, kathedralen en religieuze huizen langs de verschillende pelgrimsroutes in romaanse stijl. De lusten stonden centraal, en de instituties zagen daarin pelgrims als enorm kwetsbaar. Prostituees die zich ook op dezelfde wegen bevonden waren gevaarlijk voor de pelgrims. Daarom maakten de kerken die langs de wegen van de pelgrimsroutes lagen een reeks van exhibitionistische figuren, van zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtsorganen. Deze figuren functioneerden om de gelovigen te waarschuwen tegen de gevaren van de zondige lusten (KELLY, 2006, p. 126). De gedachtegang dat pelgrims onderweg met seksuele lusten te maken zouden krijgen, kan ook teruggevonden worden in de seksuele insignes. Koldewey, Van Beuningen & collega's halen namelijk aan dat dit seksuele insigne commentaar geeft op de seksuele lusten van vrouwen. Vrouwen worden hier neergezet als pelgrims, maar zijn uiteindelijk ondergeschikt aan hun eigen seksuele lusten in plaats van aan God. Hierdoor zijn deze vrouwen niet alleen opzoek naar 'hemelse' liefde, maar ook naar lichamelijke liefde. (KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & ET AL., 2012c, p. 312)

Mannelijke pelgrims worden volgens Kelly (2006) ook onderworpen aan het kwade, namelijk de seksuele lusten. Toch is dit niet merkbaar in de weergave van de fallussen die verkleed zijn als pelgrims. Zo wordt door Jones opgemerkt dat het seksuele insigne (nr. 30) een positieve bekrachtiging is van de geliefde die terugkomt van zijn pelgrimstocht en gekroond wordt. Het kronen van de fallus door de vrouwelijke figuur wijst erop dat liefde werd geconsumeerd (JONES, 2001, p. 198).

Er zijn nog andere manieren om vrouwen weer te geven op een actieve en lustvolle manier, zoals de seksuele insigne nr. 29. Voor Ostkamp viel het op dat alleen de vrouwelijke figuren de fallus strelen of aanbidden. Rasmussen (2013) merkt ook op dat er geen mannelijke figuren zijn die de vulva's strelen of aanbidden. De seksuele insignes kunnen volgens Rasmussen daarom verbonden worden met de vruchtbaarheid van de vrouw, en dienden mogelijk om de vruchtbaarheid of reproductie te stimuleren (Rasmussen, 2013, p. 230). Er is wel degelijk een seksuele insigne (nr. 8) op te merken waar de vier fallussen een vulva draagt. Dit seksuele insigne kan ook mogelijk verbonden worden met de vruchtbaarheid, waarbij de fallussen de vruchtbaarheid van de vrouw aanbidden.

Ook kan er opgemerkt worden dat de vrouwen handelingen verrichten met de fallussen op de seksuele insignes. Zo worden fallussen geplant (nr. 40), geroosterd (nr. 43) en geogst (nr. 3, 7 en 11). Deze activiteiten worden geplaatst in het groter geheel van het voorbereiden en maken van voedsel. Hierdoor worden deze seksuele insignes geplaatst in dezelfde sfeer als het bereiden van voedsel dat volgens Rasmussen actief wordt gecontroleerd en georganiseerd door vrouwen (Rasmussen, 2013, p. 230-232). Rasmussen laat ons nadenken of we al dan niet de seksuele insignes die refereren naar de sfeer van voedsel mogen aanzien als lustig, maar eerder moeten aanzien als de controle van de vrouw op fertiliteit en reproductie.

5.3.4 Beschouwing

Gender als constructie omvat in de seksuele insignes verschillende aspecten. Kleding vormt in de late middeleeuwen een indicatie wat op dat moment aanzien werd als een mannelijk gender. De context waarin de laatmiddeleeuwse mannelijke klederdracht en het schoeisel tot stand kwam, is ook terug te vinden in de seksuele insignes. Deze klederdracht draagt bij tot het benadrukken van niet alleen de mannelijkheid, maar ook de vruchtbaarheid van de man. Ook speelt het afbeelden van haar en schaamhaar wel degelijk een rol bij de interpretatie van de seksuele insignes. Aandacht schenken aan deze 'kleinere' details zorgt ervoor dat men niet alleen kan aankaarten dat ook hier weer de vruchtbaarheid bij het mannelijke gender wordt benadrukt, maar ook dat de christelijke leer een impact heeft op de betekenis van schaamhaar bij vrouwen. De houdgreep die de kerk heeft op het mannelijke gender, maar nog meer op

het vrouwelijke gender, wordt duidelijk in hoe vrouwen in sommige insignes kunnen geïnterpreteerd worden.

De vrouwelijke figuren kunnen in sommige seksuele insignes geïnterpreteerd worden als negatief, zoals de vrouwelijke pelgrimsinsigne of de angst voor de vrouw die de dominante positie inneemt. Niet alle seksuele insignes waarin de vrouwelijke figuur wordt weergegeven, moeten we automatisch interpreteren als negatief. Zo is het ook mogelijk dat de vrouwenfiguren in de seksuele insignes waarbij het maken van voedsel wordt afgebeeld, kunnen refereren naar de vrouwelijke vruchtbaarheid en reproductiviteit.

De laatste laag die van belang is bij de interpretatie van de verschillende insignes is het mogelijke verschil is tussen de hogere en de lagere sociale klassen omtrent het gebruik van de visuele cultuur die bij seksuele insignes voorkomt, en verschillende interpretaties die deze seksuele insignes teweeg konden brengen in de verschillende lagen van de bevolking.

5.4 . Klassenverschillen en seksuele insignes

Dit onderdeel gaat dieper in op het aspect van de metaforen die in de seksuele insignes voorkomen, en hun verband met overeenkomsten of verschillen tussen de hogere en lagere lagen in de laatmiddeleeuwse maatschappij. Daarom de vraag: *Door wie werd de visuele cultuur die voorkomt in de seksuele insignes gebruikt?*

5.4.1 Verhouding tussen hogere en lagere lagen van de maatschappij

Er bestaan verschillende visies over de relatie tussen de seksuele insignes en de daaruit voortvloeiende visuele cultuur van de hogere en lagere lagen van de maatschappij. Herman Pleije, literatuurhistoricus, haalt in zijn werk *Oefening in genot aan* dat de seksuele insignes gebruikt konden worden als feestattribuut tijdens carnaval. De seksuele insignes dienden dan als een bevrijding van de angst die voort werd gebracht door de kerk. Carnaval wordt ook gezien als een feest van het gewonere volk, en dus een volksfeest (PLEIJE, 2020, p. 351, 352). Pleije gaat er van uit dat de seksuele insignes alleen maar gedragen werden op carnaval, waar de omkering van de wereld een belangrijk thema was, maar dat is volgens Gerard Wolf niet het geval. Hij vermeldt twee redenen. Ten eerste zijn de verschillende iconografieën die voorkomen in de seksuele insignes niet alleen beperkt tot de seksuele insignes zelf, en ten tweede wordt deze visuele cultuur het hele jaar door gebruikt (WOLF, 2004, p. 295). Voorbeelden hiervan zijn de seksuele insigne van de doedelzakspeler (nr. 42) en de seksuele insigne van het verhaal van Aristoteles en Phyllis (nr. 41 en 42). Beide iconografieën komen voor in de misericorden (begin van de 16de eeuw) in de kerk van Dordrecht (Fig. 21) en Breda (Fig. 20).

Figuur 21: misericorden van Aristoteles en Phyllis, hout, Begin van de 16de eeuw, Dordrecht; Foto: BANGS, Jeremy, Dupertuis, Church art and architecture in the Low Countries before 1566, Missouri: Sixteenth Century Journal Publishers, 1997, p. 60.

Figuur 22 Misericorden van doedelzakspeler, Hout, Begin van de 16de eeuw, Breda; BANGS, Jeremy, Dupertuis, Church art and architecture in the Low Countries before 1566, Missouri: Sixteenth Century Journal Publishers, 1997, p. 60.

Volgens Koldewij creëert de profane beeldspraak op de insignes vragen over de relatie tussen de hogere en lagere lagen van de maatschappij en over het onderscheid tussen beiden. Was er bijvoorbeeld een gemeenschappelijke kennis omtrent verhalen? Of moeten we toch de elitaire kringen scheiden van de midden- en lagere klassen? Wat deze massaal geproduceerde insignes volgens Koldewij laten uitschijnen, is dat zowel het visuele vocabularium van de middenklasse als de lagere klasse hetzelfde is, en dat er tevens visuele verbanden te leggen zijn met dat van de elites (KOLDEWEIJ, 2012a, p. 204).

Een andere visie van Ostkamp (2009) omtrent de verhouding tussen de hogere en de lagere klasse ontstaat door de interpretatie van insignes aan de hand van geschreven en iconografische bronnen. Deze iconografische en geschreven bronnen zijn geproduceerd voor en door de laatmiddeleeuwse elites. De seksuele insignes interpreteren, gebeurt dan via de stem van de elites. Er zijn overeenkomsten tussen de insignes en boekverluchtingen, maar deze overeenkomst tussen beide visuele bronnen hoeft nog niet te betekenen dat ze hetzelfde wereldbeeld hebben. Wat de gewone man en de elite wel met elkaar gewoon hadden, is de iconografie. Daarom geven de seksuele insignes volgens Ostkamp een bepaalde inkijk op het dagelijkse leven. De goedkoop vervaardigde insignes werden namelijk gebruikt door mensen die niet voorkomen in de geschreven bronnen (OSTKAMP, 2009, p. 107,108). “Representing the largest part of the population, they are often typecast as the silent majority” (OSTKAMP, 2009, p. 108). Daarom moet er altijd kritisch gekeken worden wanneer er via bronnen, die bestemd waren voor de hogere klassen, de seksuele insignes wordt geprobeerd te interpreteren.

5.4.2 Dagelijkse thema's

Binnen de seksuele insignes kunnen we opmerken dat een aantal gelinkt worden met dagelijkse objecten en activiteiten in de late middeleeuwen, meer bepaald de vulva- en fallusinsignes. Zo zijn er vulva's op stelten (nr. 23), vulva's die op paarden rijden (nr. 20), vulva's en fallussen die op ladders kruipen (nr. 24), of fallussen die worden gespied (nr. 43). Jones haalt in dit verband ook seksuele insignes aan die reeds eerder werden besproken, zoals de vulva's die verkleed zijn als pelgrims of het seksuele insigne dat een religieuze processie weergeeft (JONES, 2011, p. 141, 150, 151). Wat opvalt, is dat sommige seksuele insignes bepaalde menselijke functies toegekend krijgen zoals het varen, of het berijden van een paard, of wandelen. Aan de hand van mobiliteit wordt een sociaal onderscheid, onder andere naar gender, leeftijd en tijdsbesteding gemaakt. Hierdoor kan de mobiliteit dus naar een aantal sociale aspecten refereren. Die mobiliteit die deze seksuele insignes verkrijgen, komt ook voor in literaire teksten zoals Rosendorn⁶ (RASMUSSEN, 2009, p. 11).

Een ander thema dat opvallend is binnen de seksuele insignes, is de agrarische iconografie. Winkelman, literatuurhistoricus, trekt aan de hand van literaire bronnen verbanden tussen literaire teksten en seksuele insignes. Zo haalt Winkelman de spit-metafoor aan. De seksuele insigne nr. 43 beeldt dit uit. De rechterfiguur is volgens Winkelman een man die een spade in zijn hand vasthoudt. De figuur spit het land om, en maakt zo zijn land zaadrijp. De linkerfiguur, vermoedelijk een vrouw, streelt de fallus. Dit seksuele insigne maakt volgens Winkelman het liefdesleven tussen vrouw en man zichtbaar dat gesymboliseerd wordt door de schop, akker en de vrucht. Hierdoor kan volgens Winkelman mogelijk aangetoond worden dat het insigne diende om de liefde en de vruchtbaarheid te bevorderen. In het Gruuthuse-handschrift komen vergelijkbare metaforen naar voren. Ook wordt er in het Gruuthuse-handschrift gebruik gemaakt van dubbelzinnig taalgebruik⁷ (WINKELMAN, 2003, p. 15, 16, 19).

⁶ Rosendorn is een 13de eeuws Duits gedicht, en vertelt het verhaal van een maagd die gescheiden is van haar vagina en in dialoog gaat met haar vagina. The Guardian, *Medievalists excited at parchment fragment of 'vagina monologue'*, 26 Juli 2019, geraadpleegd op 1 Augustus 2021, <https://www.theguardian.com/world/2019/jul/26/medievalists-excited-parchment-fragment-vagina-monologue>.

⁷ Gruuthuse-handschrift is een laat middeleeuws handschrift dat ontstaan is in Brugge, en het handschrift bevat liederen en gebeden. Koninklijke Bibliotheek Nederland, *Het gruuthusehandschrift*, s.d, geraadpleegd op 1 augustus 2021, <https://www.kb.nl/themas/middeleeuwen/het-gruuthusehandschrift>.

Andere metaforen die voorkomen in de seksuele insignes staan in verband met één specifiek object. Een voorbeeld hiervan is het koppel dat seks heeft op een wan (Nr. 33). Het woord wan verwijst niet alleen naar de wannen zelf, maar ook naar de geslachtsgemeenschap. Nog een voorbeeld is de vedelaar op de fallus die de vedel bestrijkt (nr. 4). Ook hier weer betekent het woord vedelen in het Middelnederlands geslachtsgemeenschap (JONES, 2011, p.151). Jones vindt dat de seksuele insignes kunnen verbonden worden met middeleeuwse metaforen die refereren naar geslachtsorganen en geslachtsgemeenschap (RASMUSSEN, 2009, p. 5). Verder zijn ook heel wat objecten waar nog geen betekenis is aan gegeven. Bijvoorbeeld het copulerend paar op het mes (nr. 31). Daarnaast is er nog onduidelijkheid over de seksuele insigne waarbij een copulerend paar wordt afgebeeld op een kam (nr. 34) Dit seksuele insigne is reeds eerder in dit onderzoek aangehaald en verbonden met luxueuzere kammen. Jones haalt aan dat deze seksuele insigne een parodie is op de kammen van de aristocratie. Hierdoor wordt er met de hogere lagen van de maatschappij gespot (Jones, 2011, p.151).

De seksuele insignes kunnen verbonden worden met metaforen die refereren aan de dagdagelijkse realiteit. Deze vormen van metaforen komen zowel voor in de seksuele insignes, alsook in tekstuele bronnen. Het is van belang om hierbij op te merken dat de tekstuele bronnen gemaakt zijn voor de hogere klassen (OSTKAMP, 2009, p.107).

5.4.3 Literaire werken

Ook een aantal literaire verhalen komen naar voren die mogelijk ook een impact hebben gehad op de seksuele insignes. Er zijn seksuele insignes gevonden die het verhaal van Chatelaine van Vergi uitbeelden (nr. 37 en 38). De seksuele insignes tonen het fragment waarbij de heer Chatelaine zijn geliefde observeert. Dit nadat de hond van Chaitelaine eerder had gesignaleerd dat de kust veilig was. Het verhaal van Chatelaine van Vergi is nog gekend omdat er tekstuele bronnen van bewaard zijn gebleven. De teksten werden niet voor de onderste lagen van de maatschappij geschreven, maar wel voor de elite. Doordat het verhaal van Chatelaine van Vergi ook voorkomt op de goedkopere, massaal geproduceerde seksuele insignes kunnen we volgens Koldewey opmerken dat het verhaal niet alleen beschikbaar was tot de bovenste lagen van de maatschappij. Hierdoor lijkt het waarschijnlijker dat het verhaal

ook oraal werd doorgegeven, en ook bestond vooraleer de elitaire kringen deze tekstueel hadden opgenomen (KOLDEWEIJ, 1999, p.314- 315).

Een ander literair verhaal dat ook zijn weg kent in de hogere klassen van de maatschappij is het reeds eerder besproken verhaal van Aristoteles en Phyllis. De visuele bronnen die voortvloeien uit het verhaal worden geassocieerd met de aristocratie en de hogere klassen, zoals bv. de bronzen Aristoteles en Phyllis (Fig. 22). Eerder hebben we aangehaald dat het verhaal van Aristoteles en Phyllis gekend was in alle lagen van de maatschappij. Wat opvalt in vergelijking met afbeelding nr. 41 en 42 is dat Aristoteles in staat van seksuele opwinding wordt afgebeeld. Het afbeelden ligt volgens Koldewij aan het klassenverschil, namelijk: *“This crude depiction of the legend surely appealed to a broad and unsophisticated public, exactly the kind of folk-drama audience we imagine.”* (KOLDEWEIJ, 1999 p. 315-317).

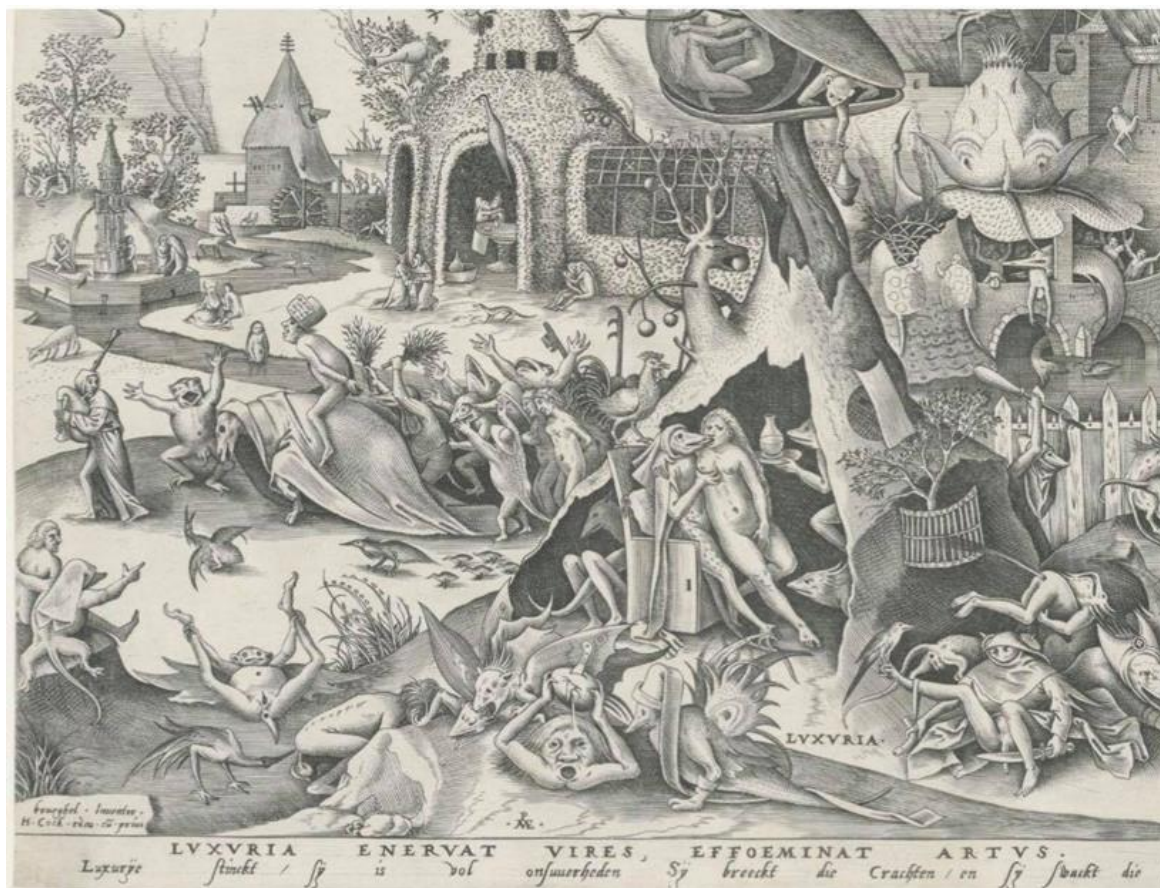

Figuur 23 Phyllis bereidt Aristoteles, Brons, Einde van de 14de eeuw, Zuidelijke Nederlanden; Foto: Metropolitan Museum of Art, 'Aquamanile in the form of Aristotle and Phyllis', <https://www.metmuseum.org/art/collecti on/search/459202>

De literaire teksten die voor de hogere klassen bestemd zijn, komen ook terug in de seksuele insignes. Hierdoor kunnen we aannemen dat de literaire verhalen door alle lagen van de maatschappij werden geconsumeerd. De productie van seksuele insignes stopt in de tweede helft van de 15de eeuw, maar de mogelijke invloed ervan is nog duidelijk merkbaar is tot ver in de 16de eeuw, zoals in het werk *Luxuria* van Pieter Bruegel de Oude.

5.4.4 Doorleving van de seksuele insignes bij Bruegel de Oude

De productie van seksuele insignes stopt in de tweede helft van de 15de eeuw. Dit betekent niet dat de seksuele insignes uit de visuele cultuur verdwijnt. Er is namelijk een doorleving merkbaar in de weergave van het ontwerp *Luxuria* (1557) van Pieter Bruegel de Oudere, gegraveerd door Pieter van der Heyden, en uitgegeven door Hieronymus Cock (Fig. 23). *Luxuria* als ontwerp is een metafoor voor de wellust en past in het thema van de zeven hoofdzonden (Jorgoscoenen, s.d).

Figuur 24 Pieter Bruegel de Oude & Pieter van der Heyden, *Luxuria*, 1557, Gravure, 226x296mm, KBR Brussel (Foto:KBR, Brussel)

Het werk van Bruegel was beïnvloed door dat van Hiëronymus Bosch, en hierdoor zijn er gelijkenissen tussen het tafereel van de mossel in het schilderij *De tuin der lusten* (1480-1490) van Bosch, en *Luxuria*. De iconografie van de mossel komt zowel terug in het werk van Bosch als in het ontwerp van Bruegel. Het gebruik van de mossel is een veel gebruikte symboliek om de vulva weer te geven. Deze mossel komt ook terug in verschillende seksuele insignes zoals nr. 45 en 46 (JONES, 2011, p. 152). De mossel in het werk *Luxuria* wordt open weergeven, met in de mossel een vriend paar. Bosch geeft net zoals Bruegel de mossel open weer, met daarin een liggend vriend paar. Koldewij haalt aan dat de mossel in het werk van Bosch verschilt met de seksuele insignes, net omdat er een copulerend paar in wordt afgebeeld. De mossel in de *Tuin der lusten* is hierdoor impliciet te vergelijken met de mossel in de seksuele insigne (ZWEERNICK & KOLDEWEIJ, 2001, p. 219).

Een ander tafereel dat ook nog voorkomt in het werk van Bosch, maar niet in het ontwerp van Bruegel, is het verhaal van Aristoteles en Phylis. Bosch draait de iconografie wel om. De man berijdt namelijk de vrouw. Volgens Koldeweij kan dit verwijzen naar het feit dat vrouwen in de hel worden gestraft omdat ze op aarde hadden geheerst over de man door hun seksuele verleiding (ZWEERNICK & KOLDEWEIJ, 2001, p.220).

De volgende tafereelen die we bespreken zijn nog niet eerder behandeld geweest door andere onderzoekers. Zo is er het tafereel van de doedelzakspeler in het werk *Luxuria* te vinden. Dit tafereel komt overeen met de seksuele insigne van de doedelzakspeler. Deze seksuele insigne (nr.44) van de doedelzakspeler lijkt volgens Jones niet zo onschuldig. De iconografie van de doedelzakspeler kan geassocieerd worden met het mannelijk lid, en heeft dus ook een seksuele connotatie. Op de insigne staat onderaan nog een fles. Deze fles heeft ook een seksuele connotatie en refereert naar het vrouwelijk geslachtsdeel (JONES, 2002, p.269). Deze fles komt ook terug in *Luxuria*, en wordt afgebeeld in een boom waaruit rook uit de monding van de fles komt. Het thema van de doedelzakspeler die voorkomt in de seksuele insignes, en verbonden kan worden met de doedelzakspeler in *Luxuria*, wijzen allebei naar de seksuele lusten.

Figuur 25 Detail doedelzakspeler, Pieter Bruegel de Oude & Pieter van der Heyden, *Luxuria*, 1557, Gravure, 226x296mm, KBR Brussel (foto:KBR, Brussel)

Er zijn nog tafereelen in het ontwerp *Luxuria* die verbonden kunnen worden met de seksuele insignes, maar waarvan de visuele gelijkenis minder op de voorgrond komt. Zo is er een gelijkenis tussen het tafereel in *Luxuria* waarbij het onderwerp een fallus in de hand houdt (Fig. 26) en de seksuele insignes waarbij een ontblote man twee fallussen in de hand houdt (nr. 48). Er moet opgemerkt worden dat er wel een verschil is waar te nemen tussen beide tafereelen. Het subject in het tafereel van *Luxuria* snijdt zijn eigen fallus af. Het laatste tafereel dat een visuele gelijkenis toont met de seksuele insigne, is het tafereel waarbij de figuur zijn benen vastheeft en zo zijn achterwerk toont (Fig. 25). Dit komt overeen met de seksuele insignes waar een man zijn benen openspreidt (Nr. 47). Ook is er visuele gelijkenis tussen het seksuele insigne (Nr. 25) waarbij een vrouw haar genitaliën toont en de fallus in de hand heeft.

Figuur 28 Man die eigen fallus afsnijdt en fallus in de hand houdt, , Pieter Bruegel de Oude & Pieter van der Heyden, Luxuria, 1557, Gravure, 226x296mm, KBR Brussel; foto:KBR, Brussel.

Figuur 27 Detail van monster die de benen openspreidt, Pieter Bruegel de Oude & Pieter van der Heyden, Luxuria, 1557, Gravure, 226x296mm, KBR Brussel; foto:KBR, Brussel.

Wat uniek is in het ontwerp van Bruegel, is dat dit de visuele cultuur van de seksuele insignes samenvoegt in één ontwerp. *Luxuria* heeft ook een duidelijk moraliserend karakter, terwijl de seksuele insignes, volgens Koldewij en Jones een expliciet kwaad afwerende bedoeling hebben. Volgens Koldewij en Zweernick kan er gesteld worden dat de seksuele insignes verbonden kunnen worden met het gewone volk, en dus volkssieraden zijn, terwijl schilders zoals Bosch schilderden voor de hogere elites (christelijke en wereldlijke leiders) (ZWEERNICK & KOLDEWEIJ, 2001, p. 219).

Koldewij haalt Bruegel niet aan, maar wat belangrijk is om op te merken, is dat de werken van Bruegel, en zo ook het ontwerp van *Luxuria*, enkel gemaakt werden voor de hogere lagen in de maatschappij, want Bruegel schilderde voor de Brusselse en Antwerpse elite (MEGANCK, 2019). Als we deze visie van Koldewij volgen, namelijk dat de seksuele insignes volkssieraden waren, dan zou er geconcludeerd kunnen worden dat Bruegel deze visuele weergaven van de lagere klassen heeft overgenomen en heeft aangepast aan de hogere lagen van de maatschappij. Er is echter geen bewijs dat deze iconografie in de eerste plaats van de lagere klassen was. Zowel de insignes als Bruegel maken duidelijk gebruik van eenzelfde beelden, maar het feit dat Bruegel deze beelden gebruikt, kan ook juist Koldewij zijn theorie van volkssieraden tegenspreken. Bruegel vormt immers ook bewijs dat de beelden door alle lagen

van de maatschappij gebruikt kon worden. Deze taferelen kunnen immers toebehoren aan een gedeelde visuele cultuur uit verhalen en algemene kennis en cultuur uit die periode.

5.5 Beschouwing

Ik heb in dit hoofdstuk proberen te achterhalen wat de relatie is tussen de seksuele insignes en de hogere en lagere lagen in de maatschappij. Er kon geconcludeerd worden dat de visuele cultuur niet kan teruggevoerd worden tot één bepaalde sociale laag. De verschillende metaforen komen zowel in teksten, alsook in een aantal seksuele insignes naar voren. De kritische blik van Ostkamp is hier van belang, net omdat sommige seksuele insignes worden geïnterpreteerd aan de hand van teksten uit de hogere lagen van de laatmiddeleeuwse maatschappij. Desondanks zijn er wel degelijk iconografische gelijkenissen zichtbaar die niet mogen ontkend worden, zoals de overeenkomsten tussen de literaire teksten en de seksuele insignes. Het is ook duidelijk geworden dat er een visuele doorleving is in de 16de eeuw, zoals in het werk van Bruegel, en hierdoor wordt het nog maar eens duidelijk dat het moeilijk is om de bepaalde visuele overeenkomsten specifiek te linken aan één bepaalde sociale laag.

6 Discussie

6.1 De belangrijkste bevindingen

Ik heb in het theoretisch kader aangetoond dat de moderne seksualiteit, en daardoor ook heteroseksualiteit, ontstaan is in de 19de eeuw. Hierdoor kon ik vaststellen dat wanneer ik onderzoek voerde naar heteroseksualiteit in het verleden, meer bepaald in de late middeleeuwen, het concept van heteroseksualiteit niet zomaar terug kon projecteren op de beleving van seksualiteit in andere contexten en tijden. Om te vermijden dat ik zomaar het modern conceptueel kader van heteroseksualiteit projecteer op het verleden, heb ik de laatmiddeleeuwse seksualiteit gedeconstrueerd. Hieruit werd er geconcludeerd dat de laatmiddeleeuwse heteroseksualiteit werd geconstrueerd aan de hand van de christelijke leer, die een enorme impact had op de gedachten rond het huwelijk, de vruchtbaarheid, en gender/lichaam. Deze christelijke leer drong in alle lagen van de maatschappij door.

In de volgende fase in het onderzoek heb ik aan de hand van vier lagen de seksuele insignes onderzocht. In de eerste laag werd de doorleving van seksualiteit onderzocht in de seksuele insignes. Ik ben tot het resultaat gekomen dat we wel degelijk kunnen spreken van een doorleving van de antieke oudheid en haar visuele cultuur in de volle middeleeuwen, en dat zowel het kwaadafwerende als de vruchtbaarheid in de materiële cultuur een rol speelt. In de religieuze laag van de seksuele insignes kunnen we dan weer concluderen dat er ook een sterke impact waarneembaar is. Bijvoorbeeld op het thema van de omkering, de missionarispositie en het denken over de 'vrouw'. Daarnaast is ook de constructie van gender in de late middeleeuwen aanwezig in de seksuele insignes. Zo verschilt de connotatie van kleding, haardracht en schaamhaar tussen 'mannen' en 'vrouwen'. Bij het mannelijke gender wordt er nadruk gelegd op de vruchtbaarheid, terwijl het vrouwelijke gender een negatievere connotatie krijgt in de seksuele insignes. In de laatste laag kunnen we concluderen dat het moeilijk is om de visuele cultuur omtrent seksualiteit in verband te brengen met één sociale laag, en dat er een gedeelde visuele cultuur aanwezig is tussen de verschillende lagen.

Wat kunnen deze aspecten van de seksuele insignes ons vertellen over 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de Lage Landen?

6.2 Interpretatie van de resultaten

6.2.1 Christelijke leer

In het hoofdstuk over de deconstructie van de laatmiddeleeuwse seksualiteit heb ik kunnen concluderen dat de christelijke leer een grote impact heeft gehad op de organisatie van heteroseksualiteit in de late middeleeuwen van de Lage Landen. Aan de hand van de religieuze laag wordt ondervonden dat de vulva-insignes mogelijk verbonden kunnen worden met de wonde van Christus. Ostkamp (2002) heeft ons doen inzien dat er een religieus aspect in de seculiere insignes aanwezig is, door middel van de iconografische vergelijking met de pelgrimsinsignes. Ook de omkering van religieuze activiteiten speelt een rol in de seksuele insignes, waar Jones (2000), Koldewey (1993) en Ostkamp (2002, 2009) deze religieuze impact opmerken. Het seksuele insigne krijgt dus een moraliserend karakter. Een voorbeeld van de christelijke moraliserende impact in de seksuele insignes, is de afbeelding van de vrouwelijke pelgrim (nr. 21, 22 in de catalogus). De seksuele lusten worden aangekaart die de vrouwelijke pelgrim onderweg op haar pelgrimstocht tegenkomt.

Er kan ook opgemerkt worden dat de impact van de christelijke leer verder gaat dan de visuele vergelijking met pelgrimsinsignes of religieuze activiteiten. Zo is de functie van de missionarispositie onopgemerkt gebleven in de seksuele insignes. Wat vooral uit de resultaten van het onderzoek naar de verschillende iconografische lagen kan geconcludeerd worden, is dat de invloed van de christelijke leer niet alleen beperkt is tot de onderzochte religieuze laag.

Uit de resultaten kunnen we afleiden dat de christelijke leer in elke onderzochte interpretatieve laag op één of andere manier een invloed heeft gehad. In de eerste laag, de doorleving, kunnen we opmerken dat de iconografie van de sheela-na-gigs en de seksuele insignes, waar de vrouwelijke figuur haar vulva toont, overeenkomsten met elkaar delen. Een mogelijke verklaring die door Weir en Jerman (1986) gegeven wordt, is dat de sheela-na-gig een christelijk moraliserend karakter zou hebben. Deze sheela-na-gigs werden in kerken gebruikt om zo de middeleeuwse mens waarschuwen tegen de seksuele lusten. Doordat er een grote iconografisch overeenkomst is tussen de sheela-na-gigs en de seksuele insignes kunnen we mogelijks stellen dat voor deze seksuele insignes, de vrouwelijke figuur die haar vulva toont, ook gesproken kan worden over een moraliserend karakter. Dezelfde iconografie

van de vrouw die haar vulva toont kan verbonden worden met het monster die dezelfde pose aanneemt in het moraliserend ontwerp in *Luxuria* van Bruegel de Oude.

Het moraliserend karakter dat gericht is op de juiste 'heteroseksuele' handelingen, hoeft zich zeker niet te beperken tot de laag van de doorleving doorheen de tijd. Het moraliserend karakter komt ook voor in relatie tot gender. De kerkelijke leer had een duidelijk kijk op de seksualiteit van de vrouw. Zo werd vrouwen duidelijk opgedragen om de haren vast te maken nadat ze in het huwelijksbootje waren gestapt. Vrouwen werden zelfs binnen het huwelijk aanzien als wellustig, en deze christelijke visie kent duidelijk een impact op de seksuele insignes. Zo behandelde ik de seksuele insignes waarop vrouwen als wellustige vrouwen werden bestempeld, bijvoorbeeld het seksuele insigne die het verhaal weergeeft van Aristoteles en Phyllis. Hier wordt aan de hand van de omkering en humor het moraliserend verhaal nog eens bekrachtigd. Om deze reden kunnen we alweer concluderen dat ook in de genderlaag een kerkelijk moraliserend karakter verscholen zit.

De resultaten met betrekking tot de sociale lagen in de seksuele insignes, kunnen ons meer vertellen op wie dit moraliserend karakter een invloed had. Doordat de visuele cultuur van de seksuele insignes, zoals het seksuele insigne van de doedelzakspeler, de mossel en het thema van Aristoteles en Phyllis, tevens voorkomt in de visuele cultuur van de hogere lagen van de maatschappij, bv. in producten zoals manuscripten of kunstwerken, zoals in het ontwerp *Luxuria* door Bruegel, is het duidelijk dat de christelijke moraal een impact heeft op de visuele cultuur van alle lagen van de laatmiddeleeuwse maatschappij in de Lage Landen. Dit komt overeen met wat Katajala-Peltomaa en Maria Toivo (2021) aanhaalt, namelijk dat de christelijke en seculiere wereld onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden en de christelijke leer op alle lagen van de maatschappij een invloed heeft.

De impact van de christelijke leer op de organisatie van seksualiteit, en dus heteroseksualiteit, is over verschillende lagen heen te bemerken. Hierdoor vormt de religieuze leer ook het bindmiddel tussen de verschillende lagen die we onderzocht hebben in de seksuele insignes. Er kan geconcludeerd worden dat de seksuele insignes doordrenkt zijn van de christelijke invloeden, ondanks dat deze door heel wat onderzoekers zoals Ostkamp, Koldewij, Van Beuningen, Winkelman, Jones en Spencer aanzien worden als seculier. De invloed van de

Rooms-Katholieke kerk blijft niet alleen beperkt tot het moraliserend karakter in de seksuele insignes, maar had ook een invloed op het denken omtrent vruchtbaarheid in de late middeleeuwen in de Lage Landen.

6.2.2 Vruchtbaarheid

Uit de resultaten heb ik kunnen concluderen dat de vruchtbaarheid een enorm belangrijke rol speelde voor de laatmiddeleeuwse bevolking in de lage landen. De reden hiervoor is dat de Rooms-Katholieke Kerk, zoals Karras (2017) aanhaalt, een centrale plaats innam voor zowel de vruchtbaarheid als het huwelijk. Dit komt omdat alle natuurlijke seksuele handelingen, gericht moesten zijn op de voortplanting, in tegenstelling tot alle onnatuurlijke handelingen die zich niet richtten op de voortplanting.

De focus op de vruchtbaarheid is ook op te merken in de seksuele insignes. Zo kan er geconcludeerd worden dat in het hoofdstuk van de doorleving van de seksualiteit, de seksuele insignes mogelijk verbonden kunnen worden met het apotropaeïsche en vruchtbaarheid zoals door Jones (2001), Koldewij (1993) en Rasmussen (2013) al wordt bemerkt. Het thema van vruchtbaarheid en het kwaadafwerende kan ook teruggevonden worden in de fallusamuletten en in de tintinnabulli, die dan weer gelijkenissen vertonen met de seksuele insignes. Er moet opgemerkt worden dat deze fallusamuletten ook gevonden worden in graven van kinderen en vrouwen in de Romeinse periode in het voormalige Romeinse rijk. Hierdoor zijn volgens Vass (2017) de fallusamuletten in bepaalde contexten eerder kwaadafwerend dan gerelateerd aan vruchtbaarheid. In de late middeleeuwen zijn deze fallusinsignes nog niet gevonden in graven, maar we moeten toch in het achterhoofd houden dat in bepaalde contexten de fallus mogelijk werd gebruikt als kwaadafwerend.

De sheela-na-gigs die verbonden kunnen worden met het seksuele insigne waarbij de vrouw haar vulva toont, kan beschouwd worden als een symbool voor fertiliteit, en is mogelijk terug te brengen tot de vruchtbaarheidsgodin Baubo. Net zoals de seksuele insignes dienden volgens Freitag (2004) de sheela-na-gigs als apotropaïsch object. Deze sheela-na-gigs werden gebruikt om vrouwen bij te staan tijdens het bevallen. Het beschermen van de vrouw met de afbeelding van de vulva komt tijdens de bevalling ook voor op bevallingsgordels in de late middeleeuwen. De wonde van christus op één van de bevallingsgordels kan verbonden

worden met de weergave van de vulva op de seksuele insignes. Daarom speelt mogelijk in de vulva-insignes niet alleen de vruchtbaarheid een rol, maar ook het kwaadafwerende. Deze seksuele insignes zou dan de vrouw beschermen tegen de grote gevaren van de zwangerschap in de late middeleeuwen. Het beschermen tegen de gevaren van zwangerschap past dan weer in een globaler geheel van de andere insignes, zoals de pelgrimsinsignes en andere objecten die vrouwen beschermden tijdens de zwangerschap en de geboorte van het kind. Volgens Gilchrist (2018) zijn de pelgrimstochten niet alleen gericht op het beschermen van de ongeboren foetus, maar ook om te behoeden voor onvruchtbaarheid. Om deze reden bestaat er de mogelijkheid dat deze seksuele insignes ook door zwangere vrouwen werden gedragen. Het mogelijks kwaadafwerende aspect en beschermende functie tegen de gevaren van de zwangerschap in de seksuele insignes hoeft geen tegenstelling te zijn met het moraliserende aspect van de christelijke leer. Dit omdat zoals Ostkamp (2009) aanhaalt meerdere betekenissen kunnen gegeven worden aan de seksuele insignes. Hierdoor kan het dus zijn dat de seksuele insignes een moraliserende functie in zich dragen, maar tegelijkertijd ook als kwaadafwerend kunnen beschouwd worden. De verschillende betekenissen die voortkomen in de seksuele insignes, kunnen ook bemerkt worden in de fallusamuletten in de romeinse periode. Volgens Vass (2017) kunnen deze fallusamuletten aanschouwd worden als kwaadafwerend, maar ook verbonden worden met de vruchtbaarheid.

De resultaten uit het onderzoek naar gender tonen aan dat de verwijzing naar vruchtbaarheid ook hier een invloed heeft gehad, meer bepaald op het mannelijke gender en vrouwelijk gender. Het mannelijke gender wordt in de seksuele insignes in verband gebracht met de vruchtbaarheid. Dit aan de hand van verschillende aspecten. Het eerste aspect is het benadrukken van de klederdracht, meer bepaald het tonen van de mannelijke benen aan de hand van strakke kousen. Een ander aspect is dat een aantal fallusdierinsignes worden weergegeven met puntschoenen. Het laatste aspect is de weergave van het schaamhaar bij mannen. Al deze aspecten verwijzen naar de vruchtbaarheid. Rasmussen (2013) bemerkt terecht de relatie van de vrouwelijke figuren die de productie van voedsel weergeven. Ook plaatst Rasmussen deze seksuele insignes onder de controle van de vrouw, en haalt ze aan dat deze seksuele insignes mogelijks dienden als tussenkomst om infertiliteit te vermijden. Toch, kan er bemerkt worden dat deze controle mogelijk niet ontstaat vanuit de vrouw zelf, maar vanuit de angst die infertiliteit teweegbracht in de late middeleeuwen. De vrouw wordt dan

eerder onbewust gedwongen om controle te nemen, net omdat de angst voor onvruchtbaarheid mede veroorzaakt wordt door toedoen van de christelijke leer en geweten werd aan de vrouw. Er kan besloten worden dat het denken rond seksualiteit en heteroseksualiteit in de Lage Landen vanuit de christelijke leer zorgt voor de constructie van gender, en dat deze constructie van gender ook op te merken is in de seksuele insignes.

Ook in de laag waar de visuele weergaven van de seksuele insignes in de verschillende sociale lagen wordt besproken, komt het thema van vruchtbaarheid duidelijk naar voren. Dagelijkse activiteiten worden als metaforen voor de geslachtsdaden gebruikt. Deze metaforen, zoals het thema van landbouw, verwijzen naar de geslachtsdaad en zo dus ook de vruchtbaarheid. Het is belangrijk om op te merken dat indirect de christelijke leer aanwezig is, namelijk in hoe copulerende paren zich moeten richten op procreatie. Ostkamp (2009) haalt aan dat gelijkenissen tussen visuele weergaven niet betekenen dat er een gedeeld wereldbeeld is tussen de verschillende lagen in de maatschappij. De resultaten van het onderzoek tonen echter net wel aan dat er een gedeeld wereldbeeld was. Ook het thema vruchtbaarheid speelt een rol in alle lagen van de maatschappij. Dit gedeelde wereldbeeld omtrent de christelijke leer en de vruchtbaarheid, hadden een invloed hadden op het denken rond 'heteroseksualiteit'.

De laatste conclusie met betrekking tot vruchtbaarheid, is dat er anders met het vrouwelijke gender wordt omgegaan in vergelijking met het mannelijke gender. Aan de hand van de onderzochte seksuele insignes die betrekking hebben op het vrouwelijke gender, merkte ik op dat deze in eerste instantie gericht zijn op het kwaadafwerende. De reden hiervoor ligt volgens Karras (2017) in het feit dat onvruchtbaarheid een gegronde angst was bij vrouwen, net omdat de vrouw de schuld kreeg van de onvruchtbaarheid. De angst werd mogelijk alleen maar versterkt door toedoen van de pest in de 14de en 15de eeuw. De seksuele insignes die dan weer meer verwijzen naar het mannelijke gender, hebben vooral een gelukbrengend karakter. Er kan ook opgemerkt worden dat de onderzochte seksuele insignes, waarbij een dierlijke fallus wordt afgebeeld, mogelijk betrekking hebben op de status van het mannelijke gender. Dit omdat de fallus wordt afgebeeld met schaamhaar, en de strakke benen in sommige seksuele insignes voorkomen. Beiden aspecten verwijzen naar de vruchtbaarheid van de man. Eventueel kunnen deze fallusinsignes gedragen zijn door mannen, maar daar is

geen sluitend bewijs voor. Vrouwen in de late middeleeuwen zouden ook de fallusinsignes kunnen gedragen hebben.

6.2.3 Doorleving van seksualiteit doorheen de tijd

Er kan geconcludeerd worden dat 'heteroseksualiteit' anders werd georganiseerd in de late middeleeuwen. Deze vorm van seksuele organisatie kan opgemerkt worden binnen de iconografie van seksuele insignes. Heteroseksualiteit mag niet als een ahistorisch gegeven gepercipieerd worden. Net zoals Katz (1995), kan na deze analyse gesteld worden dat heteroseksualiteit wel veranderlijk is, en dus niet eeuwig. Er kan het tegenargument gebruikt worden dat bijvoorbeeld de iconografie van de fallussen die gevonden zijn in verschillende periodes wel een universeel karakter hebben. Ondanks dat de fallus herkenbaar blijft in de verschillende periodes, bewijst dit niet dat 'heteroseksualiteit' op dezelfde manier wordt georganiseerd. Uit de resultaten blijkt dat de iconografie van de fallus in de antieke oudheid doorleeft in de seksuele insignes, maar dat er ook een duidelijke adaptatie is. Koldewey merkt dit ook op en haalt aan:

“The odd example shows that the line from prehistoric or antique sexual images, imagery and the concomitant -albeit if not gradually- changing customs continues into and after the middle ages.” (KOLDEWEIJ, 2013, p. 501)

Koldewey haalt dus aan dat er een 'basis' is voor de weergave van de seksuele afbeelding, maar dat deze 'basis' vorm krijgt naargelang de periode en zo ook de gebruiken. Toch stelt hij dat deze graduele veranderingen eerder plaatsvinden door bepaalde gebruiken, en niet omdat er een verandering optreedt in de organisatie van seksualiteit.

De veranderingen die plaatsvinden in de weergave van de fallusdierinsignes kunnen worden teruggebracht tot de organisatie van de seksualiteit in de late middeleeuwen in de Lage Landen. Retsch (2013) bemerkt dat het afbeelden van een kroon, vleugels en bel in fallusdierinsignes verklaard kunnen worden vanuit de laatmiddeleeuwse context. Retsch merkt daarentegen niet op dat er ook toevoegingen gebeurd zijn door de context van de laatmiddeleeuwse 'heteroseksualiteit', zoals het schaamhaar (mannelijke vruchtbaarheid), de

klederdracht of de agrarische thema's. De fallus krijgt dus vorm naargelang de periode en cultuur/context waarin seksualiteit wordt georganiseerd, en deze gedachtegang kunnen we terugkoppelen aan Foucault (1976) en de constructivisten die stellen dat seksualiteit afhankelijk is van de context en tijd. De laatmiddeleeuwse context is onderhevig aan twee belangrijke invloeden, namelijk de christelijke religie en de vruchtbaarheid. Deze hebben een sterke impact op de weergaven van de fallus.

Uit dit onderzoek blijkt ook dat de doorleving van de iconografie van de vulva weinig onderzocht is door onderzoekers in het onderzoeksveld van de seksuele insignes. Een mogelijke reden hiervoor is dat er een groot verschil is tussen de kleine hoeveelheid gevonden vulva-amuletten versus de grote hoeveelheid gevonden fallusamuletten in de antieke oudheid. Voor de seksuele insignes gaat deze verhouding, het weinig afbeelden van de vulva, niet op. Hierdoor is er een opmerkelijke discrepantie tussen het aantal afbeeldingen van vulva's in Romeinse antieke oudheid en de late middeleeuwen. Het frequenter weergeven van de vulva in de seksuele insignes in de late middeleeuwen is mogelijk te wijten aan het verschil in organisatie van seksualiteit. Gevaert & Mattelaer (2020) merken op dat de seksualiteit in de antieke oudheid, meer bepaald de Romeinse periode, georganiseerd wordt aan de hand van de concepten passief en actief. Er wordt hierdoor veel meer aandacht geschonken aan de actieve mannelijke seksualiteit, in vergelijking met het vrouwelijk geslacht.

Deze aandacht voor het actieve en passieve verdwijnt niet vanaf de late middeleeuwen. Dit blijkt doordat de missionarispositie in de seksuele insignes wordt afgebeeld. Deze seksuele positie was niet betekenisloos, want vrouwen werd opgedragen tijdens de seks passief te blijven. Ondanks dat de aandacht niet verdwijnt voor de seksuele constructie van het passieve en actieve in de late middeleeuwen, verschuift de focus naar het natuurlijke/de procreatie en het onnatuurlijke/sodomie, waarbij de focus komt te liggen op het heilig sacrament. Net zoals Foucault (1976) aanhaalt, vormt het huwelijk het uitgangspunt van de seksuele organisatie. Het sacrament van het huwelijk bestaat uit de man en vrouw. Binnen de organisatie van de laatmiddeleeuwse seksualiteit, en zo dus ook 'heteroseksualiteit', is zowel de man als vrouw belangrijk. Dit wil niet zeggen dat er gelijkheid was tussen mannen en vrouwen. Doordat de focus op het huwelijk lag en zo ook op beide geslachten, geeft dit mogelijk een verklaring waarom er naast de iconografie van de fallus in de seksuele insignes ook een grote

hoeveelheid aan iconografie van de vulva wordt teruggevonden in de seksuele insignes. Een andere mogelijkheid tot de veelvuldige weergaven van de vulva's is dat de christelijke leer zich ook focuste op de vrouw in de moralisering van seksualiteit. Dit wordt duidelijk aan de hand van het spottende aspect in thema van de omkering waarbij de vrouw de actieve, foute, positie aanneemt.

6.2.4 De constructie van de laat middeleeuwse seksualiteit

De laatmiddeleeuwse heteroseksualiteit in de Lage Landen kan geïnterpreteerd worden door middel van de verschillende lagen van de seksuele insignes. De christelijke leer, die een impact heeft op de organisatie van seksualiteit, en daardoor ook op heteroseksualiteit, komt naar voren in de verschillende lagen van de seksuele insignes. De christelijke leer hecht belang aan de reproductiviteit, en daardoor ook aan de vruchtbaarheid. Beide zijn een belangrijke drijfveer in de vormgeving van seksuele insignes. Het is belangrijk om op te merken dat deze aspecten een duidelijke impact kennen op de constructie van gender.

Deze seksuele insignes passen dus in het kader van een groter denken rond 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de Lage Landen. Ook kunnen we aan de hand van de seksuele insignes opmerken dat de visuele cultuur omtrent seksualiteit weldegelijk werd aangepast aan de context waarin 'heteroseksualiteit' tot stand komt. Dit door toevoegingen of aanpassingen aan de iconografie in de seksuele insignes, zoals: het toevoegen van benen, schaamhaar, schoenen, haardracht en agrarische activiteiten.

Ik kan afleiden aan de hand van de seksuele insignes dat de 'heteroseksualiteit' gevormd wordt vanuit de verschillende lagen. Deze verschillende lagen zijn context- en tijdsspecifiek. Dit heeft als resultaat dat de seksuele insignes de visie ondersteunen van de sociaal constructivisten zoals theoretische denkers als Halperin (1990), Foucault (1976) en McIntosch (1968) en Katz (1995). Via de materiële cultuur kunnen de seksuele insignes aantonen dat 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen van de Lage Landen anders werd geconstrueerd dan de hedendaagse moderne heteroseksualiteit.

Vanaf de 19de eeuw werd er geen belang geschonken aan de mannelijke of vrouwelijke reproductie, maar werden de seksuele lusten geplaatst in het midden van het onderzoek (Katz 1995). Aan de hand van de seksuele insignes wordt het duidelijk dat de reproductiviteit en zo ook de vruchtbaarheid een belangrijke factor is in de laatmiddeleeuwse seksualiteit. Katz (1995) haalt ook aan dat de organisatie van de geslachten een belangrijk aspect vormt voor de constructie van heteroseksualiteit. Butler (2007) volgt deze visie en haalt aan dat andere organisatie van seksualiteit een invloed heeft op gender als constructie. In het onderzoek naar de seksuele insignes kan ik concluderen dat de organisatie van heteroseksualiteit, waarvan de christelijke leer en het thema van vruchtbaarheid een belangrijke rol spelen, een effect heeft gehad op de constructie van gender. Klederdracht of haardracht in de seksuele insignes, zoals strakke kousen of een baard, zijn niet alleen een weergave van het mannelijke gender, maar geven ook de kijk weer op 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de Lage Landen. Klederdracht en haardracht bevestigen immers een zekere visie op vrouwelijkheid en/of mannelijkheid, wat dan weer relevant is voor de passieve en actieve rollen in de heteroseksuele relatie.

Aan de hand van het onderzoek naar de verschillende lagen in de grote verscheidenheid van de seksuele insignes, heb ik aangetoond dat 'heteroseksualiteit' als constructie in de late middeleeuwen kan onderzocht worden, en dit aan de hand van de materiële cultuur. Dit onderzoek heeft hierdoor ook een aantal implicaties voor het onderzoek dat reeds gevoerd is, maar ook voor toekomstig onderzoek.

6.3 Implicaties voor het hedendaagse denken rond heteroseksualiteit

Om het onderzoek naar de seksuele insignes te verbinden het hedendaagse denken rond heteroseksualiteit, wordt in dit onderdeel dieper ingegaan op de thema's van de queer theory.

6.3.1 Queer theory

De **Queer studies** als onderzoeksdomein, maar ook Queer onderzoek in de archeologie focust zich op alles wat afwijkt van de norm, en zo dus alle seksualiteiten die vandaag afwijken van de norm. Aan de hand van dit onderzoek is er opgemerkt dat 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen niet overeenstemt met heteroseksualiteit als de norm in de westerse moderne maatschappij. Barbara Voss licht in een e-mail conversatie toe dat andere onderzoeksdomeinen zich stilaan wel zijn beginnen richten op heteroseksualiteit in de Queer theory, maar dat de Queer theory in archeologie zich hier (nog) niet op concentreert. Dit is opmerkelijk, net omdat we aan de hand van dit onderzoek hebben kunnen duiden hoe belangrijk het is om ook te kijken naar heteroseksualiteit in het verleden.

Een voorbeeld van een veld waarin er wel over heteronormativiteit wordt nagedacht is de geschiedenis. Daar zijn de voortrekkers o.a. Karras en Lochrie. Deze kijk is zeker niet altijd aanwezig geweest. Zo haalt Karras in 2017 nog aan dat "to queer" niets anders wil zeggen dan het uitdagen van de norm, of hoe personen zich niet willen identificeren via het binair systeem van homo-of heteroseksueel. Queer kan volgens Karras ook betekenen dat men op een nieuwe manier kijkt naar middeleeuwse teksten, zonder er automatisch vanuit te gaan dat het over heteroseksuele acties of mensen gaat (Karras, 2017, p. 11). De historica Lochrie schenkt aandacht aan heteroseksualiteit in het verleden en zij haalt aan:

"The Middle Ages and Renaissance offer modern scholars of sexuality the opportunity to investigate a world in which sexuality was not governed by a heterosexuality that also supported a normative organization of the world. Premodernity might not offer scholars a direct path to imagining a world after heteronormativity, but it does at least suggest the limitations of heteronormativity and, it is to be hoped, a vector into the conceivability of modern heteronormativity with no future." (Lochrie, 2011, p.56)

Hierdoor merkt Lochrie terecht op dat het modern concept van heteroseksualiteit en de heteronormatieve blik limieten heeft.

Door het onderzoek naar de seksuele insignes kan geconcludeerd worden dat 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de Lage Landen verschilt van het hedendaags concept van heteroseksualiteit. De hedendaagse heteroseksualiteit wordt gecategoriseerd aan de hand van de seksuele lusten. Hierdoor ontstaat er de dictotomie tussen homo- en heteroseksualiteit. 'Heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de Lage Landen nemen de seksuele lusten niet de voorgrond in het categoriseren van seksualiteit, maar wel de natuurlijke vs. de onnatuurlijke handelingen. Queer studies in de archeologie moeten ook aandacht schenken aan de heteroseksuele constructie in verleden om het hedendaagse concept van heteroseksualiteit in vraag te stellen.

Het onderzoek naar de 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen aan de hand van de gelaagdheid in de seksuele insignes heeft ervoor gezorgd dat het belang van 'heteroseksualiteit' als een constructie in de archeologie is aangekaart. Hierdoor is de blinde vlek omtrent heteroseksualiteit in de archeologie aangeraakt, maar deze blinde vlek is met dit onderzoek nog zeker niet verdwenen. Er is nood aan nog meer onderzoek naar heteroseksualiteit in de archeologie.

6.4 Implicaties op het vroeger onderzoek naar de seksuele insignes

Het onderzoek en de resultaten van deze masterproef hebben ook implicaties op het eerder gevoerde onderzoek naar de seksuele insignes.

6.4.1 Weg met de dichotomie tussen heilig en profaan

Uit dit onderzoek komt naar voren de christelijke leer voorkomt in alle onderzochte lagen van de seksuele insignes, en dat deze zelf ook een religieuze impact hebben. Dit gegeven gaat in feite sterk in tegen de invloedrijke categorisering van *Heilig en Profaan 1. 1000 uit de collectie van Van Beuningen* (1993) door Koldewey en Van Beuningen. In de vier verschillende edities van *Heilig en Profaan* wordt immers het concept seculier aangehaald om de seksuele insignes te categoriseren, al wordt het concept van seculier telkens net iets anders verwoord.

In de eerste editie van *Heilig en Profaan* vermelden Koldewey en Van Beuningen niets over de mogelijke impact van de religieuze sfeer op de seculiere insignes. Terwijl Koldewey in *Heilig en profaan 1. 1000 laatmiddeleeuwse Insignes uit de collectie H.J.E Van Beuningen* (1993) meldt dat er drie tradities voorkomen in de westerse beeldtaal: profane, religieuze en volkscultuur.

“ Deze drie elementen zijn al in de middeleeuwen, waar de basis ligt van de westerse symbooltaal zoals die tot op heden doorloopt, niet absoluut van elkaar te scheiden en dikwijls blijkt zelfs dat het samenvallen of overlappen van beelden en betekenissen essentieel is [...]” (KOLDEWEIJ, 1993, p.11)

Koldewey vermeldt wel dat de betekenis van de seculiere en de religieuze beeldtaal kunnen overlappen, maar niet dat de sferen elkaar kunnen beïnvloeden. Aangezien er eerder in deze thesis aangehaald werd dat deze scheiding tussen seculiere en religieuze insignes kunstmatig is, zijn beide sferen wel degelijk allebei (impliciet) aanwezig in de insignes, juist omwille van hun onscheidbare karakter.

In *Heilig en Profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties* (2001) wordt de invloed van de religieuze sfeer ook niet opgemerkt in de seculiere insignes.

Niet alleen Koldewij, Van Beuningen & et al. merken de religieuze invloed in de seculiere insignes niet op. Ook de onderzoeker Jones merkt niet op dat de seksuele insignes ook een religieuze impact ondervinden. Dit wordt ook duidelijk in het artikel *The Sexual and The Secular Badges* in *Heilig en Profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties* Door de titel en het artikel zelf wordt het duidelijk dat Jones de seksuele insignes verbindt met de sfeer van het seculiere (JONES, 2001 p. 196).

In de derde editie *Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties* (2012) komt het religieuze aspect van de seculiere insignes meer naar boven. Koldewij, Van Beuningen en collega's halen aan dat de voorstellingen en de betekenissen van de profane insignes soms niet strikt te scheiden zijn van de religieuze insignes. Sommige insignes verwijzen naar de zondige kanten van de mens (KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & ET AL., 2012, p. 275). Ondanks het feit dat Koldewij beseft dat de religieuze sfeer mogelijk een impact heeft op de seculiere sfeer, blijft diepgaandere analyse en onderzoek beperkt. Ook verwijst Koldewij niet naar de seksuele insignes.

In *Heilig en Profaan 4. 800 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties* gaan Koldewij, Van Beuningen en collega's kritischer om met het woord profaan, en halen ze net aan dat alles doordrongen is van de christelijke leer. Koldewij haalt een aantal voorbeelden aan binnen de seculiere insignes. Een voorbeeld hiervan is het seculiere insigne van het gekroond hart. Deze insignes konden zowel verwijzen naar de liefde voor god alsook de liefde tussen man en vrouw. Ondanks het feit dat Koldewij en collega's al de impact van de religieuze sfeer bemerken, gaan de onderzoekers niet verder dan het gekroonde hart insigne in twee groepen in te delen: ofwel is de iconografie van dit insigne seculier, ofwel kunnen we dit insigne volledig percipiëren aan de hand van de religieuze connotatie. Hierdoor bespreekt Koldewij niet de echte impact van de religieuze sfeer op de seculiere insignes. Ook haalt Koldewij niet de impact aan van de christelijke leer op de seksuele insignes (KOLDEWEIJ, VAN BEUNING & ET AL., 2018, p. 199).

De voortschrijdende bewustwording doorheen de verschillende edities van *Heilig en Profaan* hangt ook samen met andere onderzoeken die meer aandacht besteedden aan de religieuze sfeer. Ostkamp (2009) vermeldt dat er iconografische gelijkenissen zijn tussen de

pelgrimsinsignes en de seksuele insignes. Rasmussen (2009) haalt dan weer aan dat de parodie die gebruikt worden in de seksuele insignes alleen kan begrepen worden vanuit de context van de klerikale cultuur.

Onderzoekers als Koldewey en Jones waren zich ervan bewust dat de middeleeuwse bevolking de scheiding niet maakt tussen de ‘seculiere’ thema’s en de religieuze thema’s, aangezien beide aspecten sterk verwoven waren in het leven van de middeleeuwers. Zo vermeldt Jones dat:

“While admitting that to separate out the ‘secular’ themes is a habit of mind foreign to the Middle Ages themselves, it is, nevertheless, of use for our present purpose, for I believe that it is in this body of imagery above all, that the great importance of the Van Beuningen collection of these badges, published in such generous profusion here, lies.” (Jones, 2001, p.99)

Jones geeft toe dat de categorisering vertrekt vanuit een hedendaagse blik in plaats van de blik van de laatmiddeleeuwse bevolking op de religieuze en seculiere sfeer.

Ondanks het groeiend bewustzijn rond de invloed van de religieuze leer in de seksuele insignes is er toch weinig onderzoek naar. Mogelijk komt dit doordat het onderscheid tussen het seculiere en het religieuze ingebakken zit in het onderzoek naar de insignes, en zo ook in het onderzoek naar de seksuele insignes. Dit onderzoek toont aan dat de categorisering van het seculiere en profane misleidend is omdat het de illusie opwekt dat deze twee categorieën los van elkaar staan. We moeten kritisch blijven bij het implementeren van insignes in categorieën zoals seculier en religieus, net omdat we categoriseren aan de hand van een hedendaagse blik.

6.4.2 Heteronormatieve hedendaagse blik

Dit onderzoek verschilt van de voorgaande studies omdat vertrokken werd vanuit een theoretisch kader waarbij aandacht besteed is aan de hedendaagse visie op heteroseksualiteit, en de reflectie op het verleden. Als gevolg hiervan werd eerst

'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen gedeconstrueerd om vervolgens dieper in te gaan op de seksuele insignes,. Door als onderzoeker me van de heteronormatieve blik bewust te worden, kon ik met een andere blik de complexiteit van de seksuele insignes onderzoeken.

Aan de hand van de deconstructie van de laatmiddeleeuwse seksualiteit heb ik de seksuele insignes in verschillende lagen kunnen onderzoeken, en hierdoor heb ik een aantal thema's gedefinieerd die nog onvoldoende of niet zijn aangeraakt geweest in de studie van de seksuele insignes. Zo viel het op dat er geen aandacht besteed is aan de missionarispositie. Mogelijks valt deze blinde vlek te wijten aan de vanzelfsprekendheid ervan. Met vanzelfsprekendheid wordt er bedoeld dat er vanuit werd gegaan dat missionarispositie altijd heeft bestaan, en daarmee betekenisloos is. Hierdoor valt het niet op dat zelfs de missionarispositie verschillende betekenissen kan hebben in verschillende periodes. Ook is de relatie tussen seksualiteit en gender, meer bepaald in klederdracht en (schaam)haar niet of nauwelijks behandeld geweest in bestaand onderzoek.

In studies naar de seksuele insignes wordt er meestal aandacht besteed aan specifieke individuele seksuele insignes zoals in de verschillende edities van *Heilig en Profaan*. Daardoor worden deze specifieke insignes onvoldoende in het groter geheel van de interpretatie van 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen van de Lage Landen geplaatst. Dit heeft ook een weerslag op hoe de seksuele insignes worden geïnterpreteerd. Niet alleen is het van belang om de complexiteit van de seksuele insignes te plaatsen in een bredere context, maar het is ook van belang om aandacht te schenken aan de verschillende betekenissen van de seksuele insignes. Het analyseren van de verschillende lagen gaf niet alleen de mogelijkheid om af te stappen van de huidige categorisering, maar dit onderzoek legde de verschillende lagen van betekenis in de seksuele insignes bloot. Ik volg hierbij de visie van Ostkamp (2009), die aanhaalt dat er verschillende betekenissen kunnen gegeven worden aan de seksuele insignes. Deze verschillende lagen tonen aan dat er meerdere betekenissen kunnen geven worden aan de seksuele insignes vanuit de lagen van doorleving van de visuele weergaven in seksualiteit, de sociale lagen, gender en de christelijke leer.

De gelaagdheid in de seksuele insignes toont ook aan dat 'heteroseksualiteit' in het verleden een complex gegeven was, en dat vanuit één laag kijken niet voldoende is om de

'heteroseksualiteit' in de seksuele insignes te begrijpen. Hierdoor volgen de resultaten van dit onderzoek de visie van Karras (2017), die aanhaalt dat de hedendaagse visie omtrent seksualiteit veel complexer is dan wat in werkelijkheid wordt voorgesteld. Door in dit onderzoek te focussen op de interpretatieve gelaagdheid, kan er de complexiteit in de seksuele insignes beter begrepen worden.

6.5 De beperkingen van het onderzoek

Tijdens het onderzoek naar 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen aan de hand van de seksuele insignes hebben een vijftal aspecten een invloed uitgeoefend op het onderzoek.

De meeste van de seksuele insignes bevinden zich in particuliere collecties. Hierdoor werd het onderzoek bemoeilijkt, want de seksuele insignes konden niet fysiek onderzocht worden. De verschillende edities van *Heilig en Profaan* bieden ook een inzicht in de particuliere collecties. Toch moet er opgemerkt worden dat deze afbeeldingen soms in het klein worden weergegeven en niet van hoge kwaliteit zijn. Ook de website Kunera is een hulpmiddel om de seksuele insignes te observeren, net doordat de (seksuele) insignes er samen worden gebundeld in één databank, maar ook hier is de kwaliteit van de afbeelding niet hoogstaand. Dit heeft als resultaat dat sommige details in de seksuele insignes moeilijk waar te nemen zijn, zoals baardgroei.

Een andere problematiek die mogelijk een impact heeft gehad op de resultaten in de zoektocht naar 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen van de Lage Landen, is dat het onderzoek naar de vondstcontext zo goed als onbestaand is, en dus ook exacte dateringen niet voorhanden zijn. Deze problematiek is niet alleen waar te nemen bij de studie van seksuele insignes, maar ook in het onderzoek naar insignes in het algemeen. Een diepgaander onderzoek naar de vondstcontext van de seksuele insignes zou een bijkomende bijdrage hebben geleverd aan dit onderzoek.

Ook heersen er bepaalde narratieven in het onderzoek naar de seksuele insignes. Dit zorgt ervoor dat het niet alleen moeilijk is om andere visies te vinden, maar ook om je als onderzoeker zelf los te weken van deze overheersende narratieven. Deze overheersende visies zorgde er in het begin van dit onderzoek voor dat het leek alsof er heel veel onderzoek gevoerd is geweest naar de seksuele insignes, maar dat is zeker niet het geval. De meeste aandacht gaat naar onderzoekers zoals Jones en Koldewey. In het begin van dit onderzoek bieden Koldewey en Jones een houvast, maar ook andere onderzoekers zoals Rasmussen, Ostkamp en Retsch moeten vernoemd worden.

De laatste beperking van dit onderzoek is de categorisering van de seksuele insignes. Aan de hand van de 'seksuele' iconografie worden de insignes onderverdeeld in de seksuele insignes door Koldewij. Ook de grote databank Kunera categoriseert de seksuele insignes aan de hand van de seksuele iconografie. Het is moeilijk om als onderzoeker los te komen van deze categorisering, maar door de onderzoeksresultaten en door het leerproces tijdens het onderzoek, moet de categorie van de seksuele insignes verder uitgebreid worden. Deze uitbreiding zou los moeten staan van de seksuele iconografie. Voorbeelden hiervan zijn de insignes die nu gecategoriseerd worden als liefde. Deze insignes kunnen immers vaak ook in verband gebracht worden met seksualiteit.

6.6 Aanzet tot verder onderzoek

Het onderzoek naar 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen van de Lage Landen aan de hand de seksuele insignes is niet beëindigd met dit onderzoek. Er zijn heel wat verschillende pistes die niet diepgaander zijn onderzocht. De redenen hiervoor zijn enerzijds dat er niet genoeg ruimte was in deze masterthesis om dieper in te gaan op een aantal andere aspecten, en anderzijds is dat pas na de eigenlijke interpretatie er nog verschillende onderzoeksvragen naar voren zijn gekomen.

Het is ten zeerste aangeraden om onderzoek te doen naar de context van de seksuele insignes. Dit omdat op de Kunera website bemerkt wordt dat de seksuele insignes vooral gevonden worden in stedelijke context. In het onderzoek is er aangehaald dat de pest in de Lage Landen de vruchtbaarheid van vrouwen aangetast heeft, en dat net door oversterfte de kerk, het huwelijk en de vruchtbaarheid, promoot. Het is daarom interessant om te gaan kijken naar de relatie tussen de impact van de pest in de steden zoals Brugge, Amsterdam, Ieper, 's-Hertogenbosch, en de hoeveelheid tot nu toe gevonden seksuele insignes in deze steden. Mogelijk kan deze relatie al dan niet de resultaten van dit onderzoek verder uitbouwen, namelijk dat vruchtbaarheid een belangrijke rol speelde in de late middeleeuwen. Ook is het aangeraden om diepgaander onderzoek te voeren naar de specifieke context waarin deze seksuele insignes worden gevonden, en het onderzoek te publiceren zodat toekomstige onderzoekers met de resultaten verder aan de slag kunnen gaan.

Een beperking van dit onderzoek is dat de categorie van de seksuele insignes vermoedelijk veel groter is dan de seksualiteit als iconografie zoals de vulva of fallus. Daarom is er onderzoek aangeraden naar insignes die mogelijks ook in relatie staan tot de seksualiteit. Een voorbeeld hiervan zijn de insignes die nu gecategoriseerd worden als liefde, die ook betrekking kunnen hebben op de categorie van seksualiteit. Een ander voorbeeld is of de seculiere insignes van de schoen, die verbonden kunnen worden met het huwelijk, mogelijk ook met seksualiteit te maken hebben.

Er kan ook nog diepgaander onderzoek gebeuren naar de mogelijke impact van de seksuele insignes op de visuele cultuur van de vroegmoderne periode. Zo kunnen toekomstige onderzoekers kijken naar de visuele gelijkenissen tussen de seksuele insignes en schilderijen

of de prentkunst. Een andere onderzoekssuggestie is het diepgaander bestuderen van de visuele gelijkenissen tussen de seksuele insignes en het ontwerp *Luxuria* van Bruegel. Een andere mogelijkheid is om naar de seksuele insignes in het licht van de pre-reformatie te kijken. Zo zijn er de seksuele insignes waarbij vier fallussen een vulva dragen. Volgens Jones (2002) is dit mogelijk een kritiek op de verering van Maria, en seksuele insignes verdwijnen ook vanaf 1450-1500, de periode van de pre-reformatie wanneer de kritiek op de kerk groeit.

Een ander onderzoek dat nog gevoerd kan worden is een vergelijkende analyse tussen de visuele cultuur omtrent seksualiteit die geproduceerd werd in de Lage Landen, en de visuele cultuur die geproduceerd werd ten zuiden van de Alpen. De resultaten van dit onderzoek tonen aan dat de Lage Landen een regio waren met een bepaalde context waarin seksualiteit ontstaat. Hierdoor is er potentieel een verschil te merken tussen andere regio's

Het onderzoek dat verder nog verdieping kan bieden in 'heteroseksualiteit' in de seksuele insignes is door ze te categoriseren aan de hand van de interpretatieve gelaagdheid. Het categoriseren aan de hand van hun interpretatieve gelaagdheid gaat verder dan de iconografische overeenkomst tussen de seksuele insignes. Per seksuele insigne wordt er namelijk opgemaakt welke verschillende lagen er aanwezig zijn, en welke lagen meer op de voorgrond treden. Uiteindelijk worden verschillende seksuele insignes niet verbonden met elkaar aan de hand van deze zelfde iconografie, maar wel aan de hand van de lagen. Hierdoor kunnen er mogelijk verschillende netwerken ontstaan tussen de verschillende insignes, zonder dat er een identiek iconografisch verband heerst. Ondanks de beperkte literaire- en iconografische bronnen acht ik het toch mogelijk om de interpretatieve gelaagdheid te onderzoeken. Dit omdat er net een grote diversiteit is in de iconografie van de seksuele insignes, en omdat deze diversiteit nog kan toenemen door verder te kijken dan alleen de categorie van de seksuele insignes.

Tijdens de thesis werd duidelijk dat er een doorleving was van seksuele iconografie uit de antieke oudheid in de late middeleeuwen. Een probleem dat zich voordoet bij deze theorie, is dat deze iconografie niet teruggevonden wordt tijdens de vroege middeleeuwen. Verder onderzoek zou dus moeten uitwijzen hoe deze beelden uit de antieke oudheid bekend konden

zijn in de late middeleeuwen, terwijl ze schijnbaar niet of minder in omloop waren tijdens de vroege middeleeuwen.

Tenslotte kan het onderzoek van de seksuele insignes in een groter onderzoek van 'heteroseksualiteit' in de materiële cultuur doorheen de geschiedenis geplaatst worden. Zo kan er opgemerkt worden hoe de seksualiteit in verschillende andere periodes georganiseerd wordt, maar vooral hoe de organisatie van seksualiteit in verschillende periodes een andere impact kent op de materiële cultuur.

7 Conclusie

In deze masterthesis heb ik aan de hand van de verschillende onderzochte interpretatieve lagen zoals visuele doorleving, religie, gender en de sociale lagen een antwoord proberen te bieden op de vraag: *Wat kan de interpretatieve gelaagdheid in de seksuele insignes meer vertellen over 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de Lage Landen?*

Om op deze onderzoeksvraag te antwoorden werd er vertrokken vanuit het theoretisch kader. In dit theoretisch kader heb ik achterhaald hoe de onderzoeker met een kritische bril naar heteroseksualiteit in het verleden moet kijken. Aan de hand van Foucault (1976) en Katz (1995) is er ondervonden dat het westers modern concept van seksualiteit ontstaan is in de 19de eeuw. Het hedendaagse concept van heteroseksualiteit verschilt in verschillende periodes en contexten, en is daardoor geconstrueerd. Wanneer naar heteroseksualiteit onderzoek wordt gedaan in het verleden, is er aan de hand van de werken van Butler (1999) opgemerkt dat het ook belangrijk is om de relatie tussen (hetero)seksualiteit en gender te onderzoeken, omdat ook gender wordt geconstrueerd door heteroseksualiteit.

Karras (2017) heeft ons laten inzien dat er niet één visie is, maar verschillende visies die de complexiteit van seksualiteit kunnen vatten. Zo is er de christelijke leer die de seksualiteit organiseerde aan de hand van procreatie vs. sodomie, en waar het sacrament het huwelijk en vruchtbaarheid een centrale rol speelt. Er is ook nog de invloed van gender en het lichaam op de beleving van seksualiteit. Zo worden de vrouwen aanzien als passief, terwijl mannen aanzien worden als actief tijdens de seks, maar ondanks de passiviteit werden vrouwen wel aanzien als wellustig. Schultz (1997) haalt aan dat gender aan de hand van kleren het mannelijke of vrouwelijk lichaam zichtbaar maakt. Als laatste hebben we bemerkt dat de christelijke ideeën ook over seksualiteit een impact hebben op alle lagen van de maatschappij.

Deze verschillende aspecten heb ik meegenomen als hoofdthema's bij het analyseren van de seksuele insignes. In de eerste laag is de doorleving merkbaar in de seksuele insignes. Er is een visuele gelijkheid tussen de gevleugelde/dierlijke fallus in de antieke periode en de fallus die wordt afgebeeld op de seksuele insignes. Ondanks de visuele gelijkheid is er geen exacte overname van de visuele cultuur van de fallusdieren in de antiek periode. In de late

middeleeuwen worden er namelijk toevoegingen gedaan zoals schaamhaar, benen, figuren op de fallus die de agrarisch activiteit uitbeelden. Het afbeelden van de vulva komt bijna niet voor in de antieke oudheid en er is geen overeenkomst gevonden tussen de vulva op de seksuele insignes. Waar er wel een overeenkomst is gevonden, is tussen de seksuele insignes waarbij de vrouw haar benen opent en de vulva toont en de sheela-na-gigs. Ook hier staan de sheela-na-gigs in verband met het kwaad afwerende en de vruchtbaarheid (Freitag, 2004) zoals Jones (2002) en Koldewij (1999) bemerken, maar de sheela-na-gigs hebben mogelijks ook een moraliserend karakter (WEIR & JERMAN, 1986).

De tweede laag die ik heb onderzocht, is de impact van de christelijke leer. Er is een overeenkomst tussen de mandorla en de wonde van Christus en de vulva. Ostkamp (2009) heeft aangetoond dat de omkering en de parodie een belangrijk rol spelen, omdat de seksuele insignes in contrast worden gebracht met heilige en religieuze activiteiten. De missionarispositie die voorkomt in de seksuele insignes heeft ook een duidelijk religieuze connotatie ondanks dat dit in voorgaand onderzoek niet op deze manier werd opgemerkt.

In de derde laag wordt er dieper ingegaan op de laag van gender. Deze laag heeft aangetoond dat de constructie van gender in de late middeleeuwen in de Lage Landen wel degelijk aanwezig is in de seksuele insignes. Kleding, maar ook (schaam)haar speelt een rol in de seksuele insignes. Al deze verschillende aspecten verwijzen bij de 'man' naar de vruchtbaarheid van de man. Haardracht bij het vrouwen verwijzen naar vrouwen die in het huwelijk zijn getreden. Het vrouwelijk schaamhaar kan zowel positief als negatief geïnterpreteerd worden. Vrouwen worden in de seksuele insignes ook volgens Ostkamp (2009) en Winkelman (2001) negatiever afgebeeld, terwijl Rasmussen (2013) aanhaalt dat vrouwen net controle krijgen over de vruchtbaarheid.

In de laatste laag heb ik onderzocht of de visuele cultuur die voorkomt in de seksuele insignes alleen beperkt blijft tot de laagste lagen van de maatschappij. Ik heb achterhaald dat er wel degelijk grote overeenkomsten zijn tussen de seksuele insignes en literaire verhalen van de hoge klassen. Een voorbeeld hiervan zijn de activiteiten die de fallus en vulva's kunnen uitvoeren en de teksten die dezelfde mobiliteit aanhalen van geslachtsdelen, of verhalen van die ook voorkomen op de seksuele insignes. De visuele cultuur van de seksuele insignes is ook

in het werk *Luxuria* van Pieter Bruegel de Oude terug te vinden, en dit ontwerp was niet bedoeld voor de laagste lagen van de laatmiddeleeuwse maatschappij. Ik heb hieruit kunnen afleiden dat de visuele cultuur die voorkomt in de seksuele insignes niet alleen beperkt blijft tot de laagste lagen van de maatschappij, zoals sommige onderzoekers beweerde.

De resultaten uit de interpretatieve gelaagdheid tonen aan dat vanuit de materiële cultuur, de seksuele insignes, 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen in de Lage Landen kan geïnterpreteerd worden. Uit de interpretatie van resultaten kan ik opmerken dat de seksuele insignes doordrongen zijn van het christelijk moraliserend karakter dat aanwezig is in de seksuele insignes. Dit moraliserend karakter is zowel impliciet als expliciet aanwezig. De christelijke leer heeft een impact op de organisatie van seksualiteit, en deze organisatie van seksualiteit is duidelijk op te merken in de seksuele insignes, zoals hoe er wordt omgegaan met gender, de missionarispositie, de omkering en zo ook de spot, en de wellustige (pelgrims)vrouwen. De Rooms-Katholieke kerk had ook een impact op het denken rond vruchtbaarheid in de late middeleeuwen. Het denken rond vruchtbaarheid zit ook vervat in de seksuele insignes, en is in elke onderzochte laag aanwezig. Ook ik heb kunnen opmerken dat de aanpassingen of het toevoegen van de visuele cultuur, hints vormen naar de constructie van heteroseksualiteit in de late middeleeuwen, zoals de toevoeging van schaamhaar, benen en agrarische activiteiten die verwijzen naar de vruchtbaarheid. Ook de veelvuldige weergaven van de vulva staat in contrast met de beperkte weergaven van de vulva in de antieke oudheid.

Deze masterproef is één van de eerste onderzoeken in de studie van seksualiteit binnen de archeologie die onderzocht of 'heteroseksualiteit' als constructie kan aangetoond worden aan de hand van de materiële cultuur. Door de resultaten die ik ben gekomen uit de verschillende lagen van de seksuele insignes, heb ik kunnen aantonen dat 'heteroseksualiteit' in de late middeleeuwen van de Lage Landen inderdaad zeer verschillend is geconstrueerd in vergelijking met de moderne heteroseksualiteit. Hopelijk zullen andere onderzoekers in de toekomst ook meer aandacht schenken aan de vanzelfsprekendheid van de constructie van heteroseksualiteit in het verleden. Ook de archeoloog kan een bijdrage leveren aan het beter begrijpen van heteroseksualiteit in het verleden, en zo een impact hebben op het verstaan van de hedendaagse constructie van heteroseksualiteit.

8 Referenties

BLANK, Hanne, *Straight: The Surprisingly Short History of Heterosexuality*, Boston: Bacon Press, 2012.

BEDAUX, Jan Baptiste, 'Laatmiddeleeuwse sexuele amuletten. Een sociologische benadering.', in: BEDEAUX, J.B. & KOLDEWEIJ, A.M. (eds.), *Opstellen over middeleeuwse kunst opgedragen aan Prof. Dr. Anna Esmeijer*, Zutphen: De Walburg pers, 1983, p. 16-30.

BERGER, Daniel, 'Herstellungstechnik hoch- und spätmittelalterlicher Kleinobjekte aus Zinn.', in: KOLDEWIJE, A.M. et al. (eds.), *Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en spa uitgevers, 2012, p. 39-55.

BOSWELL, John, 'Revolutions, Universals, and Sexual Categories', in: DUBERMAN, M., VICINUS, M. & CHAUNCEY, G. (eds.), *Hidden from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past*, New York: Meridian, 2009, p. 1-33.

DUIGNAN, Brian, 'Judith Butler. American Philosopher', *Britannica*, 2012, geraadpleegd op 10 maart 2021, <https://www.britannica.com/biography/Judith-Butler>.

BUTLER, Judith, *Gender Trouble*, New York: Routledge, 4de ed., 2007.

Catawiki, *Oud-Romeins Brons Vruchtbaarheid "Vagina" hanger*, s.d, geraadpleegd op 25 mei 2021, <https://www.catawiki.com/nl/l/27807663-oud-romeins-brons-vruchtbaarheid-vagina-hanger>.

CLARKE, John, 'Before: Pornography: Sexual representations in Ancient Roman Visual Culture', in: MAES, H. (ed.), *Pornographic Art and the Aesthetics of Pornography*, New York: Palgrave Macmillan, 2013, p. 141-161.

DE BEAUVOIR, Simone, *The second sex*, (oorspr. titel: *Le deuxième sexe*, 1949), vertaald door BORDE, C & MALOVANY-CHEVALLIER, S., New York: Vintage books, 2010.

De stedelijke dienst archeologie van de stad Antwerpen, *Onder de leien, een gracht vol schatten. Expo Felixatelier* [PDF], Antwerpen: s.i., geraadpleegd op 15 april 2021, beschikbaar op: <https://www.antwerpenmorgen.be/files/download/d2a5f6e2-c6d3-42a1-88d8-72d2a87f152b>.

DOWNING, Lisa, *The Cambridge introduction to Michel Foucault*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

ELLIOT, John, *Beware of the Evil Eye. The Evil in the Bible and the Ancient World*, Oregon: Cascade Books, 2016.

FENUCCI, Lisa, *Het in vraagstellen van homoseksualiteit als categorie. Aan de hand van de Thema's: bevrijding, historische en cross-culturele perspectieven op homoseksuele handelingen, en vloeibare seksualiteit*, onuitgegeven masterproef, Vrije Universiteit Brussel, 2019.

FORGEAIS, Arthur, *Collection de Plombs Historiés, trouvés dans la Seine*, Paris: s.i, 1866.

FOUCAULT, Michel, 'De wil tot weten', in: *geschiedenis van de seksualiteit*, (oorspr. titel: *La volonté de savoir*, Paris: Editions Gallimard, 1976), vertaald door HOLIERHOEK, J., Amsterdam: Boom, 2018a.

FOUCAULT, Michel, 'Het gebruik van de lusten', in: *geschiedenis van de seksualiteit*, (oorspr. titel: *L'usage des plaisirs*, Paris: Editions Gallimard, 1984), vertaald door HOLIERHOEK, J., Amsterdam: Boom, 2018b.

FREITAG, Barbara, *Sheela-na-gigs. Unravelling an Enigma*, Londen: Routledge, 2004.

FRIES, Maureen, *Feminae populi: Popular Images of woman in Medieval Literature*, in: CAMPBELL, J. (ed.) *Populair culture in the middle ages*, Bowling Green: Bowling Green state University press, 1986, p. 48- 56.

GAALMAN, A.A.G., 'Middeleeuwse pelgrimstochten en bedevaart souvenirs', in: VAN HEERING, R.M., KOLDEWEIJ, A.M. & GAALMAN, A.A.G. (eds.), *Heiligen uit de modder. In Zeeland gevonden Pelgrimstekens*, Utrecht: Clavis stichting, 1987.

GARTON, Stephen, *Histories of Sexuality. Antiquity to Sexual Revolution*, Londen: Equinoxpub, 2004.

GEVAERT, Bert & MATTELAER, Johan, *Roma Intima. Liefde, Lijf en Lust*, Gorredijk: Sterck & De Vreese, 2020.

GILCHRIST, Roberta, *Gender and Archaeology. Contesting Past*, Londen: Routledge, 1999.

GILCHRIST, Roberta, *Medieval Archaeology and the life course*, Suffolk: The Boydell Press, 2012.

GIMBEL, Lena Mackenzie, *Bawdy Badges and the Black Death: Late Medieval Apotropaic device against the spread of the Plague*, onuitgegeven masterproef, University of Louisville, 2012.

GIMBERT, Joan Tasker, 'Introduction', in: GIMBERT, J. (ed.), *Tristan and Isolde. A casebook*. New York: Routledge, 2002.

GREEN, Monica, 'Infertility', in: SCHAUS, M. (ed.), *Woman and Gender in Medieval Europe. An Encyclopedia*. Londen: Routledge, 2006, p. 403-404.

HALL, James, *Hall's Iconografisch handboek. Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*. Leiden: Primavera Press, 2018.

HALPERIN, David, *One Hundred Years of Homosexuality*, New York: Routledge, 1990.

HERGENMÖLLER, Bernard-Ulrich, 'De middeleeuwen', in: ALDRICH, R., *Van alle tijden, in alle culturen: wereldgeschiedenis van de homoseksualiteit*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2006, p. 56-78.

HERCHERT, Gaby, 'Wer Trägt Des Pfaffen Schand' Am Hut?', *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 59 (1), 2004, p. 91-110.

HILDENBURGH, W.L, 'Cowrie Shells as Amulets in Europe', *Folklore*, 68 (4), 1957, p. 517-540.

Historiek, *Het kaf van het koren scheiden -Herkomst en betekenis*. s.d., geraadpleegd op 1 augustus 2021.

JOLLY, Penny Howell, 'Pubics and Privates: Body hair in the late Medieval art', In: LINDQUIST, S. (ed.), *The meaning of nudity in Medieval art*, Surry: Ashgate publishing company, 2012.

JONES, Malcolm, 'The Sexual and the Secular Badges', in: VAN BEUNINGEN, H.J.E., KOLDEWEIJ, A.M. & KICKEN, D. (eds.), *Heilige en profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuwse Insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en Spa uitgevers, 2001, p. 196-207.

Jorgoscoenen, Deugd en Ondeugd, s.d, geraadpleegd op 15 april 2021,
<http://jorgoscoenen.be/hieronymus/v2/gids/h5/hoofdstuk5.html>.

EASTON, Martha, 'Gender and Sexuality', in: MILLIKEN, R. (ed.), *A cultural History of Hair in the Middle Ages*, New York: Bloomsbury academic, 2019, p. 107-123.

JONES, Malcolm, *The secret Middle Ages*, Londen: Praeger, 2002.

JONES, Malcolm, 'Sex, Popular Beliefs, and Culture', in: EVANS, R. (ed.), *A cultural History of Sexuality In the Middle Ages*, Oxford: Berg, 2011, p. 139-180.

KARRAS, Ruth, *Common Women. Prostitution and Sexuality in Medieval England*, Oxford: Oxford University Press, 1996.

KARRAS, Ruth, *Sexuality in medieval Europe: doing unto others*, Londen: Routledge, 2017.

KATAJALA-PELTOMAA, S. & TOIVO, R., *Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, Londen: Routledge, 2021.

KATZ, Jonathan, *The Invention of Heterosexuality*, Londen: Pinguin Books, 1995.

KATZ, Jonathan, *The Invention of Heterosexuality*, Chicago: The University of Chicago press, 2de ed., 2007.

KELLY, Eamonn, 'Irish Sheela-na-gigs and Related Figures with reference to the collections of the National Museum of Ireland', in: MCDONALD, N., (ed.), *Medieval Obscenities*. York: York Medieval Press, 2006, p. 1-17.

KELLY, John, *The Great Mortality. An intimate History of the Black Death, the Most devastating Plague of All Time*, New York: Harper Perennial, 2006.

KICKEN, Dory, 'Stand van onderzoek', in: VAN BEUNINGEN, H.J.E, KOLDEWEIJ, A.M. & KICKEN, D. (eds.), *Heilige en profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuwse Insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en Spa Uitgevers, 2001, p. 7-22.

Koninklijke Bibliotheek Nederland, *Het gruuthusehandschrift*, s.d, geraadpleegd op 1 augustus 2021, <https://www.kb.nl/themas/middeleeuwen/het-gruuthusehandschrift>.

LOCHRIE, Karma, 'Heterosexuality', in: EVANS, R. (ed.), *A cultural History of Sexuality In the Middle Ages*, Oxford: Berg, 2011, p. 37- 56.

KOLDEWEIJ, Jos & VAN BEUNINGEN, Hendrik, Jan, *Heilige en profaan 1. 1000 uit de collectie H.E.J. Van Beuningen*, Den Haag: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en Spa Uitgevers, 1993, p. 16-26.

KOLDEWEIJ, Jos, 'The Wearing of Significant Badges, Religious and Secular: The Social Meaning of Behavioural Pattern', in: BLOCKMANS, W.P. & JANSE, A. (eds.) *Showing status*, Turnhout Brepols, 1999, p. 307-328.

KOLDEWEIJ, Jos, 'Een vulva op krukken', in: VAN VLISTEREN, V.T. (red.), *100 000 jaar seks. Over liefde, vruchtbaarheid en wellust*, Zwolle: Waanders, 2003, p. 76-77.

KOLDEWEIJ, Jos, 'Shameless and Naked Images: Obscene badges as parodies of popular devotion', in: BLICK, S. & TEKIPPE, R. (eds.), *Art and architecture of late medieval pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, Leiden: Brill, 2005, p. 493-521.

KOLDEWEIJ, Jos, 'Notes on the Historiography and Iconography of Pilgrim Souvenirs and Secular Badges', in: COLUM, H. (ed), *From Minor to Major: The Minor Arts in Medieval Art History*. University Park: Penn state University, 2012a, p. 194-216.

KOLDEWEIJ, Jos, 'Pelgrimstekens van Jan van Eyck (ca. 1390-1441) en Pieter Bruegel (ca. 1528-1569)', in: KOLDEWEIJ, A.M et al. (eds.), *Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en spa uitgevers, 2012b, p. 39-55.

KOLDEWEIJ, Jos, VAN BEUNINGEN, Hendrik, Jan, KICKEN, Dory, VAN ASPEREN, Hanneke, PIRON, Willy, VAN T'HOF, S. & GERTSEN, W., *Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en spa Uitgevers, 2012c, p. 9-23.

KOLDEWEIJ, Jos, 'Pelgrimstekens van Jan Van Eyck (ca. 1390-1441) en Pieter Bruegel (ca. 1528-1569)', in: KOLDEWEIJ, A.M et al. (eds.), *Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes*

uit openbare en particuliere collecties, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en spa uitgevers, 2012d, p. 28-32.

KOLDEWEIJ, JOS, VAN BEUNINGEN, Hendrik, Jan, VAN ASPEREN, Hanneke, PIRON, Willy, *Heilig & Profaan. 800 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Spa uitgevers B.V., 2018.

LGBTQ+ Studies: An Open Textbook, 'Chapter 2: Thirty Years of Queer Theory', *The constructionist Turn in Sexuality and Gender Studies*, s.d, geraadpleeg op 10 April 2021, <https://courses.lumenlearning.com/suny-lgbtq-studies/chapter/section-one-the-constructionist-turn-in-sexuality-and-gender-studies/>.

LUDWIG, Gundula, 'From the Heterosexual Matrix to a Heteronormative Hegemony: Initiating a Dialogue between Judith Butler and Antonio Gramsci about Queer Theory and Politics', In: VARELA, M., Dhawan N. & Engel, A. (eds.), *Hegemony and Heteronormativity. Revisiting 'the Political' in Queer Politics*, Surry: Ashgate, 2011, p.42-61.

MAN, Johan, 'Bazige vrouwen, hitsige dwazen en leurende kooplieden, Over laatmiddeleeuwse erotische insignes uit de Nederlanden', in: VAN BEUNINGEN, H.J.E, KOLDEWEIJ, A.M. & KICKEN, D. (eds.), *Heilige en profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuwse Insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en Spa uitgevers, 2001, p. 196-207.

MCDONALD, Nicola, 'Introduction', in: MCDONALD, N., (ed.) *Medieval Obscenities*. York: York Medieval Press, 2006, p. 1-17.

MCINTOSH, Mary, 'The homosexual role', In: *Social Problems*, 16(2), 1968, p. 182-192.

MEGANCK, Tine, 'Tine Meganck over Bruegel: Hij heeft ons allemaal beet', Bruzz, 14 maart 2019, geraadpleegd op 28 juni 2021, <https://www.bruzz.be/culture/expo/tine-meganck-over-bruegel-hij-heeft-ons-allemaal-beet-2019-03-14>.

METZLER, Irina, 'Sex, Religion, and Law', in: EVANS, R. (ed.), *A cultural History of Sexuality In the Middle Ages*, Oxford: Berg, 2011, p. 57- 118.

MORTON, David Oddee, 'Sex in The Middle Ages: 10 Titillating Facts You Wanted To Know But Were Afraid To Ask', 20 april 2009, geraadpleegd op 28 april 2021, https://www.oddee.com/item_96646.aspx.

MURRAY, Jacqueline, 'Gender Slippage and Other Anomalies', in: SCHAUS, M. (ed.), *Woman and Gender in Medieval Europe. An encyclopedia*. Londen: Routledge, 2006, p. 403-404.

ORTIZ, Daniel, 'Creating controversy: Essentialism and constructivism and the politics of gay identity', *Virginia Law Review* 9 (7), 1993, p. 1833-1857.

OSTKAMP, Sebastiaan, 'Profane Insignien und die Bildsprache des Spätmittelalters: Die Welt Christlicher Normen und Werte Steht Kopf', in: WINKELMAN, J. & WOLF, G. (eds.), *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik. Erotik Aus dem Dreck Gezogen*, Leiden: Brill, 2002, p. 155-191.

OSTKAMP, Sebastiaan, 'The World Upside Down. Secular badges and the Iconography of the Late Medieval Period: ordinary pins with multiple meanings', *Journal of archaeology in the low countries*, 2009, p. 107-125.

PIERS, Mitchell, DITTMAR, Jenna, CESSFORD, Craig, INSKIP, Sarah, ROBB, John, 'Fancy shoes and painful feet: Hallux valgus and fracture risk in medieval Cambridge, England', *International Journal of Paleopathology*, 2021, p. 2-11.

PILCHER, Jane & WHELEHAN, Imelda, *50 Key Concepts in Gender Studies*, New York: Sage Publications, 2004.

PIRON, Willy, *Laatmiddeleeuwse Seksuele Insignes*, s.l: s.i, 2017.

PLEIJE, Herman, *Oefening in genot. Liefde en lust in de late middeleeuwen*, Amsterdam: Prometheus, 2020.

PLUMMER, Ken, 'Krafft-Ebing, Richard von (1820-1902)', *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, 2017, pp. 1-2.

RASMUSSEN, Ann Maria, 'Wandering Genitalia: Sexuality & the Body in German Culture between the Late Middle Ages & Early Modernity', *Kings college Londen Centre for Late antique & Medieval studies 2*, 2009, p. 1-30.

RASMUSSEN, Ann Maria, 'Moving Beyond Sexuality in Medieval Sexual Badges', in: BURNS, J. & MCCracken, P., *From beasts to Souls*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2013, p. 221-247.

REISS, Ben, 'Pious Phallus and Holy Vulvas: the religious Importance of some Sexual Body-Part Badges in Late-Medieval Europe (1200-1550)', *Peregrinations: Journal of Medieval Art and Architecture 6 (1)*, 2017, p. 151-176.

RETSCH, Christopher, *Amor und Frau Minne. Obszön-erotische Tragezeichen als frivole, Liebesgaben*. Onuitgegeven masterproef. Bamberg universiteit, 2013.

SCHMIDT, Roberta & VOSS, Barbara, 'Archaeologies of sexuality: an introduction', in: VOSS, B. & SCHMIDT, R., (eds.), *Archaeologies of Sexuality*, Londen: Routledge, 2000, p. 1-24.

SCHULTZ, James, 'Bodies that Don't Matter: Heterosexuality before Heterosexuality in Gottfried's Tristan', in: LOCHRIE, K., MCCracken, P & SCHULTZ, J. (eds.), *Constructing Medieval Sexuality*, Londen: University of Minnesota Press, 1997, p. 91-111.

SIMONSEN, Margrete Figenschou, 'Medieval pilgrim Badges. Souvenirs or Valuable Charismatic Objects'. In: VEDELER, M ET AL. (eds.), *Charismatic objects from Roman Times to the Middle Ages*. Oslo: Cappelen Damm As, 2018, p. 170-195.

SPARGO, Tamsin, *Foucault and Queer Theory*, New York: Icon Books, 2000.

SPENCER, Brian, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges, Medieval Finds From Excavations in Londen*, New York: Boydell & Brewer, 2010.

TAYLOR, Chloë, *The Routledge Guidebook to Foucault's The History of Sexuality*, New York, Routledge, 2017.

TONDROVA, Rostislava, 'The Aureole and the Mandorla: Aspects of the Symbol of the Sacral from ancient Cultures to Christianity', in: TOPALILOV, I. & GEORGIEV, B. (ed.), *Transition from Late Paganism to Early Christianity in the architecture and art in the Balkans*, Shumen: Shumen University Press, 2016, p. 199-223.

The Guardian, *Medievalists excited at parchment fragment of 'vagina monologue'*, 26 Juli 2019, geraadpleegd op 1 Augustus 2021, <https://www.theguardian.com/world/2019/jul/26/medievalists-excited-parchment-fragment-vagina-monologue>

SCHWENTZEL, Christian- Georges, 'The conversation', *When did the vulva become obscene?*, 21 Januari 2020, geraadpleegd op 20 April 2021, <https://theconversation.com/when-did-the-vulva-become-obscene-130078>.

VAN BEUNINGEN, Hendrik Jan, 'Technische aspecten: gietvormen, metaalsamenstellingen.' in: VAN BEUNINGEN, H.J.E & KOLDEWEIJ, A.M. (eds.), *Heilige en profaan 1. 1000 uit de collectie van Beuningen*, Den Haag: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en spa Uitgevers, 1993a, p. 16-26.

VAN BEUNINGEN, Hendrik, Jan & KOLDEWEIJ, Jos, *Heilige en profaan 1. 1000 uit de collectie van Beuningen*, Den Haag: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en spa Uitgevers, 1993b, p. 16-26.

VAN BEUNINGEN, Hendrik Jan, 'Arnemuiden. Insignes uit de oude haven van Arnemuiden en een terugblik op ruim dertig jaar insigne- onderzoek in Nederland', in: KOLDEWEIJ, A.M. et al. (eds.), *Heilig en Profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en spa Uitgevers, 2012, p. 9-23.

VAN HERWAARDEN, Jan, 'Ende goede waerheit te bringen', in: VAN BEUNINGEN, H.J.E., KOLDEWEIJ, A.M. & KICKEN, D. (eds.), *Heilige en profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuwse Insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en spa uitgevers, 2001, p. 23-31.

VASS, Lóránt, 'Is that not charming? Fascinum in Aquincum-Protection against evil Eye. Phallic Amulets in a Roman City' in: ERZÉBET, H. (ed.), *Budapest Régiségei XLXIX*, Budapest: Abiprint Kft, 2016.

Voss, Barbara, 'Sexuality studies in Archaeology', *The Annual Review of Anthropology* 37, 2008, p. 317-336.

Voss, Barbara, (persoonlijke communicatie), via e-mail, 8 Juli 2021.

WEIR, Anthony & JERMAN, James, *Images of lust. Sexual carvings on medieval churches*, Londen: Routledge, 1986.

WEIR, James, *Religion and Lust*, Frankfurt am Main: Outlook, 2018.

WIESNER-HANKS, Merry, *Christianity and Sexuality in the Early Modern World*, New York: Routledge, 2000.

WINKELMAN, Johan, 'Ploegende boeren, barende akkers. Over liederlijke Vlaamse liedeken en laatmiddeleeuwse erotisch insignes', *Nederlandse Letterkunde* 8, 2003, p. 10-21.

WINKELMAN, Johan, 'Bazige vrouwen, hitsige dwazen en leurende kopliden. Over laatmiddeleeuwse erotische insignes uit de Nederlanden', in: VAN BEUNINGEN, H.J.E.,

KOLDEWEIJ, A.M. & KICKEN, D. (eds.), *Heilige en profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuwse Insignes uit openbare en particuliere collecties*, Zwolle: Stichting middeleeuwse religieuze en profane insignes en Spa uitgevers, 2001, p. 179-196.

WOLF, Gerhard, 'Phallus am Grillspieß und Vulva Auf Stelzen', *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 59 (1), 2004, p. 285-330.

WOLFTAL, Diana, *In and Out of the Marital Bed. Seeing Sex in the Middle Ages*. Londen: Yale university press, 2010.

World Health Organization, 'Health Topics', *Gender and Health*, s.d, geraadpleegd op 3 maart 2021, https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1.

Wright, Thomas, *The Worship of the generative powers. During the middle ages of Western Europe*, [PDF], GlobalGrey, 2018, geraadpleegd op 20 April 2021, <https://www.globalgreybooks.com/ebooks1/thomas-wright/worship-of-the-generative-powers/worship-of-the-generative-powers.pdf#page28>.

YATES, Tim, 'Frameworks for an Archaeology of the Body', in TILEY, C. (ed.), *Interpretive Archaeology*, Providence: Berg, 1993.

YEOMAN, Peter, 'An Archaeology of Pilgrimage', in: GERRARD, C. & GUTIÉRREZ, A. (eds.) *The Oxford Handbook of Later Medieval Archaeology in Britain*, 2018, p. 1-18.

ZWEERNIK, Kim & KOLDEWIJE, Jos, 'Insignes en Jheronimus Bosch', in: Van BEUNINGEN, H.j.E.,

9 Figurenlijst

Figuur 1 Gietmal gevonden 1865 in de Seine	48
Figuur 2 Kaart van gevonden religieuze insignes.	51
Figuur 3 kaart van de gevonden seksuele insignes	53
Figuur 4 3D zicht van Fallus op scherf	56
Figuur 5 God Priapus afgebeeld in 'Huis van Vettii'	58
Figuur 6 God Priapus toont fallus.....	58
Figuur 7 Romeinse Tinnabuli..	59
Figuur 8 Liefdes God met vleugels..	60
Figuur 9 Vulva Amulet	63
Figuur 10 Kauri schelp amulet.....	63
Figuur 11 Sheela-na-gig op kerk.....	64
Figuur 12 Romeinse godin Baubo	65
Figuur 13 Wonde van Christus	68
Figuur 14 Geboortegordel met wonde van Christus.....	68
Figuur 15 Mondorla met daarin Maria en kind.....	69
Figuur 16 Pelgrims insigne van Aken.....	70
Figuur 17 Detail corpulerend hondenpaar	72
Figuur 18 Man geeft vrouw orale seks.....	73
Figuur 19 De schoen als profane insigne	78
Figuur 20 misericords van Aristoteles en Phyllis.....	85
Figuur 21 Misericords van doedelzakspeler.....	86
Figuur 22 Phyllis bereidt Aristoteles	89
Figuur 23 Pieter Bruegel de Oude & Pieter van der Heyden, Luxuria.....	90
Figuur 24 Detail doedelzakspeler	91
Figuur 25 Detail van monster die benen openspreidt	92
Figuur 26 Man die eigen fallus afsnijdt en fallus in de hand houdt.....	92

10 Bijlage: Catalogus

Deze catalogus bevat alle seksuele insignes die in dit onderzoek zijn behandeld. De volgende informatie wordt weergegeven: foto van de seksuele insigne, vindplaats, afmeting, materiaal, beschrijving, referentie, objectnummer (Kunera databank), referentie afbeelding. Alle foto's zijn afkomstig uit de online databank Kunera. Deze databank catalogiseert alle middeleeuwse gevonden insignes. De catalogus is chronologisch opgebouwd in overeenstemming met de chronologie in de masterproef. De eerste laag die vermeld wordt in de catalogus bij de seksuele insignes heeft betrekking op de laag waarin het insigne voor het eerste besproken wordt in de thesis. Wanneer hetzelfde insigne later nog eens besproken wordt in de context van andere lagen, dan worden deze lagen toegevoegd in de catalogus onder 'Andere Lagen'.

<p>Nr: 1</p> 	<p>Vindplaats: NED, Sluis</p> <p>Afmeting: 2,7 x 2,9</p> <p>Materiaal: Lood-tinlegering</p> <p>Beschrijving: Gevleugelde en gekroonde fallus, met bel om de eikel. De fallus heeft menselijke benen, schaamhaar, een staart en een erectie.</p> <p>Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 411</p> <p>Objectnummer: 06925</p> <p>Referentie afbeelding: Kunera</p> <p>Lagen: Doorleving</p> <p>Andere Lagen: Gender</p>
---	--

<p>Nr: 1A DETAIL benen</p> 	<p>Vindplaats: NED, Sluis</p> <p>Afmeting: 2,7 x 2,9</p> <p>Materiaal: Loon-tinlegering</p> <p>Beschrijving: Gevleugelde en gekroonde fallus, met bel om de eikel. De fallus heeft menselijke benen, schaamhaar, een staart en een erectie.</p> <p>Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 411</p> <p>Objectnummer: 06925</p> <p>Referentie afbeelding: Kunera</p> <p>Lagen: Doorleving</p> <p>Andere Lagen: Gender</p>
--	--

<p>Nr: 2</p> 	<p>Vindplaats: NED, 's Hertogenbosch</p> <p>Afmeting: /</p> <p>Materiaal: Lood-tinlegering</p> <p>Beschrijving: Fallus is gevleugeld en gekroond met bel rond de hals. De fallus heeft menselijke voeten schaamhaar en een staart.</p> <p>Referentie: Collectie 's Hertogenbosch, afdeling bouwhistorie, archeologie en monumenten, nr: 9413</p> <p>Objectnummer: 14933</p> <p>Referentie afbeelding: Kunera</p> <p>Lagen: Doorleving</p> <p>Andere Lagen: Gender</p>
<p>Nr: 2A DETAIL SCHAAMHAAR</p> 	<p>Vindplaats: NED, 's Hertogenbosch</p> <p>Afmeting: /</p> <p>Materiaal: Lood-tinlegering</p> <p>Beschrijving: Fallus is gevleugeld en gekroond met bel rond de hals. De fallus heeft menselijke voeten schaamhaar en een staart.</p> <p>Referentie: Collectie 's Hertogenbosch, afdeling bouwhistorie, archeologie en monumenten, nr: 9413</p> <p>Objectnummer: 14933</p> <p>Referentie afbeelding: Kunera</p> <p>Lagen: Doorleving</p> <p>Andere Lagen: Gender</p>

Nr: 3**Vindplaats:** NED, Nieuwelande**Afmeting:** 5,6 cm x 5,5 cm**Materiaal:** Tin-loodlegering**Beschrijving:** Figuur met kruiwagen gevuld met fallussen staat op grote fallus. Deze fallus heeft menselijke benen, schaamhaar en een staart.**Referentie:** VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 259**Objectnummer:** 00631**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender

Nr: 3A Detail schaamhaar en benen**Vindplaats:** NED, Nieuwelande**Afmeting:** 5,6 cm x 5,5 cm**Materiaal:** Tin-loodlegering**Beschrijving:** Figuur met kruiwagen gevuld met fallussen staat op grote fallus. Deze fallus heeft menselijke benen, schaamhaar en een staart.**Referentie:** VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 259**Objectnummer:** 00631**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender**Nr: 4****Vindplaats:** NED, Nieuwelande**Afmeting:** 2,7cm x 2,7 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Fallus met bel, schaamhaar, en vleugels draagt een figuur die op een strijkinstrument speelt.**Referentie:** VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 261**Objectnummer:** 00645**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender

<p>Nr: 4A Detail benen</p> 	<p>Vindplaats: NED, Nieuwelande</p> <p>Afmeting: 2,7cm x 2,7 cm</p> <p>Materiaal: Lood-tinlegering</p> <p>Beschrijving: Fallus met bel, schaamhaar en vleugels draagt een figuur die op een strijkinstrument speelt.</p> <p>Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 261</p> <p>Objectnummer: 00645</p> <p>Referentie afbeelding: Kunera</p> <p>Lagen: Doorleving</p> <p>Andere Lagen: Gender</p>
<p>Nr: 5</p> 	<p>Vindplaats: NED, Rotterdam</p> <p>Afmeting: 3,4 x 3,6</p> <p>Materiaal: Lood-tinlegering</p> <p>Beschrijving: Fallus gekroond met vleugels, schaamhaar en een bel aan de hals. De fallus heeft menselijke onderbenen en een staart.</p> <p>Referentie: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 303</p> <p>Objectnummer: 17045</p> <p>Referentie afbeelding: Kunera</p> <p>Lagen: Doorleving</p> <p>Andere Lagen: Gender</p>

Nr: 5A DETAIL SCHAAMHAAR**Vindplaats:** NED, Rotterdam**Afmeting:** 3,4 x 3,6**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Fallus gekroond met vleugels, schaamhaar en een bel aan de hals. De fallus heeft menselijke onderbenen en een staart.**Referentie:** VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 303**Objectnummer:** 17045**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender**Nr: 6****Vindplaats:** NED, 's-Hertogenbosch**Afmeting:** 6cm x 6cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Vrouwelijk figuur staat op fallus met benen en staart. De vrouw houdt een band vast met daarop een opschrift.**Referentie:** VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 303**Objectnummer:** 06924**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender

Nr: 7

Vindplaats: BEL, Brugge

Afmeting: 6,7 cm x 7,2 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Vrouwelijke figuur met kruitwagen gevuld met fallussen staat op grote fallus. Deze fallus heeft menselijke benen en een staart.

Referentie: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 301

Objectnummer: 10617

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: doorleving

Andere Lagen: Gender

Nr: 7A DETAIL BENEN

Vindplaats: BEL, Brugge

Afmeting: 6,7 cm x 7,2 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Figuur met gevulde kruitwagen gevuld met fallussen staat op grote fallus. Deze fallus heeft menselijke benen en een staart.

Referentie: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 301

Objectnummer: 10617

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: doorleving

Andere Lagen: Gender

Nr: 8

Vindplaats: BEL, Brugge

Afmeting: 5,6 x 4,5 cm

Materiaal: lood-tinlegering

Beschrijving:

Drie fallussen dragen een gekroonde vulva

Referentie: Kunera

Objectnummer: 00652

Referentie afbeelding: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ, 1993, p. 262

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: Gender, Religie

Nr: 8A Detail benen en Detail schaamhaar

Vindplaats: BEL, Brugge

Afmeting: 5,6 x 4,5 cm

Materiaal: lood-tinlegering

Beschrijving:

Drie fallussen dragen een gekroonde vulva.

Referentie: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ, 1993, p. 262

Objectnummer: 00652

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: Gender, Religie

<p>Nr: 8B Schaamhaar vrouwelijke gender</p> 	<p>Vindplaats: BEL, Brugge</p> <p>Afmeting: 5,6 x 4,5 cm</p> <p>Materiaal: lood-tinlegering</p> <p>Beschrijving: Detail vulva</p> <p>Referentie: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ, 1993, p. 262</p> <p>Objectnummer: 00652</p> <p>Referentie afbeelding: Kunera</p> <p>Lagen: Doorleving</p> <p>Andere Lagen: Religie, Gender</p>
--	--

<p>Nr: 9</p> 	<p>Vindplaats: NED, Rotterdam</p> <p>Afmeting: 5,1 cm x 6,5 cm</p> <p>Materiaal: Lood-tinlegering</p> <p>Beschrijving: Boven op de fallus is een figuur met een kruiwagen met daarin fallussen zichtbaar. Vooraan aan de fallus is een prikkende vogel.</p> <p>Referentie: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 301.</p> <p>Objectnummer: 17040</p> <p>Referentie afbeelding: Kunera</p> <p>Lagen: Doorleving</p> <p>Andere Lagen: Gender</p>
---	--

Nr: 10**Vindplaats:** NED, Arnemuïden**Afmeting:** 1,6 cm x 1,6 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Fallus met vleugels, benen, schaamhaar en een erectie.**Referentie:** VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 303**Objectnummer:** 17052**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender**Nr: 11****Vindplaats:** BEL, Klemskerke**Afmeting:** 5,7 cm x 6,2 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Figuur met kruiwagen gevuld met fallussen op een fallus met benen**Referentie:** Bruggenmuseum, Gruuthusemuseum, in Brugge**Objectnummer:** 05926**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender

Nr: 12

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 5,7 cm x 6,3 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Figuur met kruiwagen op fallus met benen, schaamhaar en staart.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 159

Objectnummer: 00630

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: Gender

Nr: 12A Detail schoen

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 5,7 cm x 6,3 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Figuur met kruiwagen op fallus met benen, schaamhaar en staart.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 159

Objectnummer: 00630

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: gender

Nr: 13

Vindplaats: BEL, Brugge

Afmeting: 2,3 cm x 1,7 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Gevleugelde fallus met benen en schaamhaar.

Referentie: Brugge, Raakvlak, intergemeentelijke Dienst Archeologie Brugge & Ommeland

Objectnummer: 10618

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: Gender

Nr: 14

Vindplaats: BE, Barendrecht**Afmeting:** 6,1 cm x 5,1 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering

Beschrijving: Boom deelt tafereel op in twee scènes. Rechterscène: man die zijn vergrote fallus toont aan de vrouw. Linkerscène: copulerend paar (man & vrouw). Het tafereel is omgeven door versierd opschrift.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & ET AL. 2012, p. 296

Objectnummer: 17020**Referentie afbeelding:** Kunera**Laag:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender

Nr: 15

Vindplaats: BE, leper**Afmeting:** 2,8 cm x 3,2 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering

Beschrijving: Geknielde man met baard toont zijn vergrote fallus aan zittende figuur. In het midden van het tafereel staat een gebladerde boom.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 197

Objectnummer: 06910**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender

Nr: 16

Vindplaats: NED, 's-Hertogenbosch

Afmeting: 5,5 cm x 6,4cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Tafereel wordt opgedeeld in twee scènes door een boom. In het linker tafereel is een zittend mannelijke figuur met grote fallus en een vrouwelijke figuur zichtbaar. In het rechter tafereel bevindt zich het copulerende paar.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGENEN & KICKEN, 2001, p. 201

Objectnummer: 06866

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: Religieus

Nr: 17

Vindplaats: NED, Huissen

Afmeting: 3,2 cm x 3,1 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Linker figuur houdt de fallus vast van de mannelijke figuur die op de vedel speelt. Onderaan tussen de figuren is een vogel zichtbaar.

Referentie: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 300

Objectnummer: 15791

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: Gender

Nr: 18**Vindplaats:** NED, Leiden**Afmeting:** 5,2 cm & 2,9 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Bebaarde man raakt het hoofd aan van vrouw en heeft een grote fallus. Beide figuren staan op een cirkel.**Referentie:** VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 408**Objectnummer:** 05874**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Doorleving**Andere Lagen:** Gender**Nr: 19****Vindplaats:** NED, Westenschouwen**Afmeting:** 2,7 cm x 2,3 cm**Materiaal:** Lood- tinlegering**Beschrijving:** Vulva met kroon, vleugels en met benen**Referentie:** VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 311**Objectnummer:** 17087**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Religie**Andere Lagen:** /

Nr: 20

Vindplaats: NED, Amsterdam

Afmeting: 3,1cm x 2,1cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Vulva te paard met kruisboog en zweep in de hand.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 259

Objectnummer: 00656

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religie

Andere Lagen: Sociale laag

Nr: 21

Vindplaats: NED, Arnhemuiden

Afmeting: 2,8 cm x 2cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Vulva verkleed als pelgrim met een rozenkrans, hoed, stok en schaamhaar

Referentie: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 313

Objectnummer: 17091

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Christelijk

Andere Lagen: sociale laag

Nr: 22**Vindplaats:** NED, Amsterdam**Afmeting:** 2,3 cm x 2,1cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** De figuur van de vulva met schaamhaar verkleed als pelgrim met hoed, rozenkrans en staf**Referentie:** VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 264**Objectnummer:** 00655**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Religieus**Andere Lagen:** Sociale laag**Nr: 23****Vindplaats:** BE, Brugge**Afmeting:** 3,1cm x 1,8cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Vulva met een kroon van fallussen op stelten**Referentie:** Brugge, Raakvlak, intergemeentelijke dienst Archeologie Brugge & Ommeland**Objectnummer:** 10621**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Religieus**Andere Lagen:** Sociale laag

Nr: 24

Vindplaats: NED, Middelburg

Afmeting: 4,3 cm x 2,1 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Fallus en vulva op ladder

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p.411.

Objectnummer: 10618

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religie

Andere Lagen: Doorleving

Nr: 25

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 3, 1cm x 1,9cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Vrouwelijke figuur spreidt benen. De vulva is zichtbaar, en ze houdt een fallus in de hand.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 256

Objectnummer: 00620

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: Gender, Sociale laag

Nr: 26

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 3,1 cm x 2,2cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Naakte vrouwelijke figuur met gespreide benen toont vulva met schaamhaar.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 256

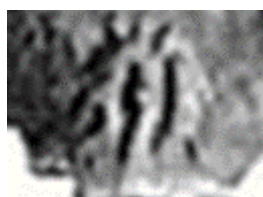
Objectnummer: 00619

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: Gender

Nr: 26A Detail schaamhaar

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 3,1 cm x 2,2cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Vulva met schaamhaar.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 256

Objectnummer: 00619

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Doorleving

Andere Lagen: Gender

Nr: 27

Vindplaats: BEL, Ieper

Afmeting: 2,1 cm x 1,8 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Vulva en fallus met benen. De vulva is verkleed als pelgrim.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 201

Objectnummer: 06930

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religieus

Andere Lagen: Gender

Nr: 28

Vindplaats: BEL, Ieper

Afmeting: 2,6 cm x 2,8 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Fallus met benen en bel, en vulva met benen worden afgebeeld met onderaan opschrift.

Referentie: VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 307

Objectnummer: 17069

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religieus

Andere Lagen: Gender

Nr: 29

Vindplaats: BEL, Brugge**Afmeting:** 6,3 cm x 3,3 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Op de broek zijn twee vrouwelijke figuren weergegeven. Deze vrouwen raken de fallus aan die in het midden is geplaatst van de broek**Referentie:** VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 258**Objectnummer:** 00625**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Religieus**Andere Lagen:** Gender

Nr: 30

Vindplaats: NED, 's-Hertogenbosch**Afmeting:** 2,9cm x 2,4 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Vrouwelijke figuur die een fallus kroont verkleed als pelgrim. Deze fallus heeft ook een staart.**Referentie:** : KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 198**Objectnummer:** 05698**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Religieus**Andere Lagen:** gender, doorleving

Nr: 31

Vindplaats: BEL, Brugge

Afmeting: 2cm x 4,4 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Copulerend paar ligt op mes.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 407

Objectnummer: 06901

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religieus

Andere Lagen: Sociale laag

Nr: 32

Vindplaats: BEL, Brugge

Afmeting: 3,1 cm x 4 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Copulerend paar op object.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 407.

Objectnummer: 06870

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religieuze

Andere Lagen: /

Nr: 33

Vindplaats: NED, Middelburg

Afmeting: 2,7 cm x 3,3 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Paar dat al liggend coitus heeft op een wan.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 407.

Objectnummer: 06903

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religieus

Andere Lagen: sociale laag

Nr: 34

Vindplaats: BEL, Brugge

Afmeting: 3 cm x 4,5 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Copulerend paar op kam.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 196

Objectnummer: 06869

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religieus

Andere Lagen: Sociale laag

Nr: 35

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 3,2 cm x 3,3 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Een gebouw waarbinnen zich twee taferelen afspelen. Onderaan het gebouw is een copulerende paar zichtbaar en bovenaan is figuur zichtbaar. Op het dak is een kan zichtbaar. Helemaal onderaan is een opschrift zichtbaar.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 255

Objectnummer: 00612

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religieuze

Andere Lagen: /

Nr: 36

Vindplaats: NED, Zierikzee

Afmeting: 2,7 cm x 2,1 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Copulerend paar in gebouw met boven op het dak een vogel.

Referentie: : VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 298

Objectnummer: 17022

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: religieus

Andere Lagen: /

Nr: 37

Vindplaats: NED, Dordrecht

Afmeting: 4,4cm x 5cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Rechts een copulerend paar in missionarispositie zichtbaar met daarboven een band met letters. Boven deze band zit een vogel. Links is een mannelijk figuur waar te nemen die achter de boom staat. Naast de boom zit een hond.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 255

Objectnummer: 00610

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religie

Andere Lagen: Gender en sociale laag

Nr: 38

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 3,3cm x 5,5 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Links is een copulerend paar zichtbaar in missionaris positie. Rechts is een boom zichtbaar. Voor de boom bevindt zich een zittende hond, achter de boom een man met baard. Bovenaan de insigne is een band met tekst zichtbaar.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 255

Objectnummer: 00611

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religie

Andere Lagen: Gender, Sociale laag

Nr: 38 A

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 3,3cm x 5,5 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: mannelijk hoofd met baard.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 255

Objectnummer: 00611

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religie

Andere Lagen: Gender, Sociale laag

Nr: 39

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 1,2 cm x 2,4cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Liggend copulerend paar op band met tekst dat een bed vormt.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 255

Objectnummer: 00614

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Religieus

Andere Lagen: /

Nr: 40

Vindplaats: BEL, Ieper**Afmeting:** 2,7 cm x 2,8 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Vrouwelijke figuur raakt met haar linker hand de fallus aan en met de rechter hand houdt ze de schop vast. De vrouwelijke figuur wordt geflankeerd door twee bomen.**Referentie:** KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p.409**Objectnummer:** 05341**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Gender**Andere Lagen:** /

Nr: 41

Vindplaats: BEL, Ieper**Afmeting:** 3,2 cm x 2,1 cm**Materiaal:** Lood-tinlegering**Beschrijving:** Mannelijke figuur op handen en voeten met vergrote fallus wordt bereid door een vrouw**Referentie:** VAN BEUNINGEN, KOLDEWEIJ & ET AL. 2012, p. 408**Objectnummer:** 06756**Referentie afbeelding:** Kunera**Lagen:** Gender**Andere Lagen:** Sociale laag

Nr: 42

Vindplaats: NED, Nieuwelande

Afmeting: 2,8cm x 2,6cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Mannelijke figuur op handen en voeten met vergrote fallus wordt bereiden door een vrouw

Referentie: : VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 241

Objectnummer: 00539

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Gender

Andere Lagen: Sociale laag

Nr: 43

Vindplaats: NED, Amsterdam

Afmeting: 4,9 cm x 4,2 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Drie figuren waarvan de linker figuur een vrouw staat en de rechter kant een mannelijk figuur staat. Tussen de figuren is er een fallus aan het spit met boven de fallus een kookpot, en een kleiner figuur die aan het spit draait.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p.197

Objectnummer: 06913

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Gender

Andere Lagen: Sociale laag

Nr: 44

Vindplaats: NED, Groningen

Afmeting: 3,5 cm x 1,7 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Een mannelijk figuur die op de doedelzak speelt met naast de voeten een kleine fallus en een fles .

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p.199

Objectnummer: 06912

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Gender

Andere Lagen: sociale laag

Nr: 45

Vindplaats: NED, Amsterdam

Afmeting: 1,1 cm x 3,3 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Geopende mossel waaruit vulva met schaamhaar tevoorschijn komt.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p. 201

Objectnummer: 04909

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: gender

Andere Lagen: sociale laag

Nr: 46

Vindplaats: NED, Rotterdam

Afmeting: 4,2 cm x 1,8 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Mossel waarop vulva met schaamhaar is afgebeeld.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 264.

Objectnummer: 00667

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Gender

Andere Lagen: Sociale laag

Nr: 47

Vindplaats: BEL, Ieper

Afmeting: 2,3 cm x 2,3cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Mannelijke figuur met opgetrokken gespreide benen toont fallus.

Referentie: KOLDEWEIJ, VAN BEUNINGEN & KICKEN, 2001, p.408.

Objectnummer: 006905

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Sociale laag

Andere Lagen:

Nr: 48

Vindplaats: NED, Rotterdam

Afmeting: 6,6 cm x 3,7 cm

Materiaal: Lood-tinlegering

Beschrijving: Mannelijke figuur met twee fallussen in de hand toont zijn ontblote fallus.

Referentie: VAN BEUNINGEN & KOLDEWEIJ 1993, p. 256

Objectnummer: 00617

Referentie afbeelding: Kunera

Lagen: Sociale laag

Andere Lagen: /

